

INFLUENȚE, CONTACTE ȘI SCHIMBURI CULTURALE ÎNTRE CIVILIZAȚIILE SPAȚIULUI CARPATO-DUNĂREAN, DIN PREISTORIE PÂNĂ ÎN ANTICHITATE

**Lucrările colocviului național desfășurat
la Cumpăna, 2-4 octombrie 2013**

Influențe, contacte și schimburi culturale între civilizațiile spațiului carpato-dunărean, din Preistorie până în Antichitate
Cumpăna, 2-4 octombrie 2013

INFLUENȚE, CONTACTE ȘI SCHIMBURI
CULTURALE ÎNTRE CIVILIZAȚIILE
SPAȚIULUI CARPATO-DUNĂREAN,
DIN PREISTORIE PÂNĂ ÎN ANTICHITATE

Lucrările colocviului național desfășurat
la Cumpăna, 2-4 octombrie 2013

Editor: Dragoș Măndescu

PITEȘTI, 2014

Logo-ul colocviului: placă de centură ajurată (sau garnitură de teacă?) din bronz, descoperită de Alexandru Vulpe în anul 1961, în inventarul funerar al mormântului de incinerare nr. 1 din tumulul 97 al necropolei de la Ferigile. Dimensiuni: 12,7 x 6,3 x 0,8 cm. Face parte din colecția arheologică a Muzeului Județean Argeș. Astfel de piese sunt răspândite pe spații largi în Peninsula Balcanică, în zonele locuite de triburi illirice și tracice, fiind un accesoriu la modă în perioada târzie a primei epoci a fierului.

Bibliografie: A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București, 1967, p. 71, pl. 24/1.

Ue fisci di

© Editura Ordessos, 2014

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

INFLUENȚE, CONTACTE ȘI SCHIMBURI CULTURALE ÎNTRE CIVILIZAȚIILE SPAȚIULUI CARPATO-DUNĂREAN, DIN PREISTORIE PÂNĂ ÎN ANTICHITATE. Colocviu național (2013 ; Cumpăna)

Influențe, contacte și schimburi culturale între civilizațiile spațiului carpato-dunărean, din preistorie până în antichitate : colocviu național : Cumpăna, 2-4 octombrie 2013 / ed.: Dragoș Măndescu. - Pitești : Ordessos, 2014

Bibliogr.

ISBN 978-606-8604-07-7

I. Măndescu, Dragoș (ed.)

902

SUMAR • CONTENTS

Prefață • Foreword	7
Cristian Eduard ȘTEFAN – Relații de schimb în Eneoliticul timpuriu la Dunărea de Jos (cca. 5000-4500 a. Chr.) • Exchange relationship during Early Chalcolitic at Lower Danube (cca. 5000-4500 BC).....	9
Alin FRÎNCULEASA, Radian ANDREESCU, Bianca PREDA, Octav NEGREA, Tiberiu NICA – Locuințele din așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova) • The dwellings from the Eneolithic settlement at Mălăieștii de Jos (Prahova County) ...	19
Corneliu BELDIMAN, Diana-Maria SZTANCS, Costel ILIE – Aeneolithic osseous materials artefacts discovered in southern Moldova	51
Antoni Marc, Ioana BARBU, Cristina BODÓ – Importuri ceramice apusene în așezarea Wietenberg de la Uroi-„Sighet” (jud. Hunedoara) • Western pottery importations in the Wietenberg settlement at Uroi-„Sighet” (Hunedoara County).....	83
Anca GANCIU, Dragoș MĂNDESCU – O „trusă magică” descoperită în necropola getică de la Zimnicea-„Câmpul Morților” • A „magic kit” discovered in the Getic necropolis from Zimnicea-„Câmpul Morților”	93
Daniel SPÂNU – Vestigii târzii La Tène de la Albești (MS) – „Sub Cetățea” – Terasa A: Informații recuperate și semnificațiile lor • Late La Tène vestiges from Albești (MS) – „Sub Cetățea” – Terrace A: Recovered information and its significance	105
Mihai CONSTANTINESCU – Observații asupra craniului scheletului nr. 1 de la Albești (MS) – „Sub Cetățea” – Terasa A, groapa cercetată în 1980 • Observations on the skull of the skeleton no. 1 from Albești (MS) – „Sub Cetățea” – Terrace A, the pit researched in 1980	125
Mariana-Cristina POPESCU – Notă privind vase cu decor aplicat în tehnica barbotinei produse în atelierele geto-dace • A note on barbotine decoration vessels made in Geto-Dacian workshops	123
Ion DUMITRESCU – Brăzdare cu tijă de fixare. Considerații cu privire la tipologia și distribuția pieselor în Dacia romană • Socs à soie. Considérations sur la typologie et la diffusion des pièces en Dacie romaine	135
Constantin C. PETOLESCU – Noi contribuții epigrafice privitoare la organizarea militară și administrativă a Daciei romane • Nouvelles contributions épigraphiques concernant l’organisation administrative et militaire de la Dacie romaine	149
Costin CROITORU – Romani și barbari în stânga Dunării de Jos (secolele IV-V p. Chr.). Un stadiu al descoperirilor arheologice din sudul Moldovei • Romans and Barbarians on the left bank of the Lower Danube (4 th -5 th centuries AD). A status of archaeological discoveries in southern Moldavia.....	163
Abrevieri bibliografice • Bibliographical abbreviations	173

Colocviul *Influențe, contacte și schimburi culturale între civilizațiile spațiului carpato-dunărean, din Preistorie până în Antichitate* (Cumpăna, 2-4 octombrie 2013) a constituit o componentă esențială din calendarul final al proiectului de cercetare CNCS-UEFISCDI intitulat *Expresivitatea arheologică a periferiei*, pe care l-am condus în perioada 2011-2013.

Această reuniune a făcut parte, ca secțiune distinctă, dintr-o manifestare științifică mai largă, și anume Sesiunea națională de comunicări științifice a Muzeului Județean Argeș, ajunsă atunci la cea de-a 44-a ediție. Era, de altfel, prima oară când această prestigioasă sesiune părăsea Piteștiul, pentru a se desfășura într-un loc aflat departe de lumea dezlănțuită, de care îl despărțeau munții și imensa întindere de apă a Lacului Vidraru, și anume la Cabana Cumpăna.

La lucrările colocviului au participat 19 specialiști, în mare majoritate aparținând tinerei generații de arheologi, muzeografi și cercetători științifici din România. Am căutat ca toate zonele țării să fie reprezentate, astfel că au răspuns favorabil invitației, reușind să și ajungă la Cumpăna, colegi din București (Despina Măgureanu, Anca Ganciu, Cristian Ștefan, Daniel Spănu, Constantin Petolescu, Liviu Petculescu, Ștefan Vasiliță, Andrei Măgureanu), Buzău (Sebastian Matei), Deva (Cristina Bodó, Antoniu Marc), Cluj-Napoca (Mariana-Cristina Popescu), Ploiești (Alin Frînculeasa, Bogdan Ciupercă), Galați (Costin Croitoru) și Pitești (Ion Dumitrescu, Romeo Maschio, Teodor Cioflan, Dragoș Măndescu).

Într-o atmosferă caldă, colegială, au fost problematizate și dezbătute aspecte generale sau cu totul particulare ori studii de caz, ce au purtat coordonatele esențiale ale tematicii colocviului de-a lungul unui cadru cronologic generos: eneolitic, epoca bronzului, a doua epocă a fierului, epoca romană, perioada migrațiilor, dar și teme de istoria arheologiei și numismatică. Cadrul intim și pitoresc al Cabanei Cumpăna, situată sub versanții Făgărașului, la capătul nordic al Lacului Vidraru, a fost, de asemenea, un factor determinant în asigurarea succesului reuniunii noastre științifice.

Volumul de față reunește o parte din comunicările prezentate în cadrul colocviului, contribuții pe care autorii acestora (Cristian Ștefan, Cristina Bodó, Antoniu Marc, Ioana Barbu, Daniel Spănu, Constantin Petolescu, Ion Dumitrescu, Costin Croitoru) au considerat oportun a le încredința tiparului. Există și câteva excepții, de vreme ce unele dintre comunicările prezentate la Cumpăna au fost deja publicate în alte locuri până la apariția acestei cărți. Autorii lor (Alin Frînculeasa, Mariana-Cristina Popescu, Anca Ganciu, Dragoș Măndescu) au contribuit aici cu alte materiale, ce se înscriu în aceleași coordonate tematice. Alți colegi, care din motive obiective nu au putut lua parte la colocviu (Corneliu Beldiman, Diana-Maria Sztancs, Costel Ilie), au binevoit a înainta la volumul de față comunicarea deja pregătită spre publicare, fapt pentru care nu le putem fi decât recunoscători.

Mulțumirile noastre se îndreaptă către cei ce au contribuit la reușita colocviului de la Cumpăna și la constituirea acestui volum, dar și către cei care, după ce vor parcurge lucrarea de față, vor considera aportul nostru util și constructiv.

Editorul

RELAȚII DE SCHIMB ÎN ENEOLITICUL TIMPURIU LA DUNĂREA DE JOS (CCA. 5000-4500 A. CHR.)

CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN

Relațiile de schimb dintre grupurile preistorice au captat întotdeauna atenția specialiștilor din domeniu, atât datorită prețioasei lor contribuții la crearea unor scheme cronologice pe arii largi, dar și aportului lor la înțelegerea funcționării și evoluției societăților arhaice. Dintre toate obiectele care pot circula de la un grup social către altul, ceramica deține un rol important, aceasta fiind studiată în detaliu de-a lungul vremii datorită rolului ei de „fosilă directoare” în arheologia tradițională.

Astfel, prin intermediul „importurilor” ceramice, au putut fi stabilite o serie de sincronisme cronologice între culturile arheologice prezente la Dunărea de Jos în linii mari în intervalul 5000-4500 a. Chr.: Boian, Vădastra, Hamangia, Precucuteni, Poljanica, Varna etc. Cu ocazia unor cercetări mai vechi s-a remarcat prezența unor fragmente ceramice Boian-Bolintineanu în aria Vădastra, la Slatina și Vădastra-„Măgura Fetelor” (Fig. 1-2).

Fig. 1. Slatina
(după Berciu, Butoi 1961).

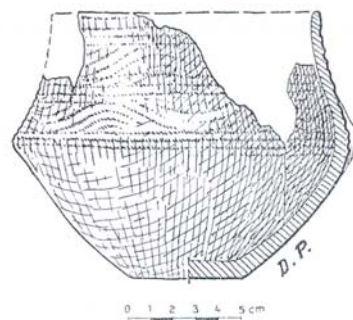

Fig. 2. Vădastra-„Măgura Fetelor”
(după Mateescu 1961).

Aceste „importuri”, dar și unele similitudini la nivelul formelor și decorului ceramicii, pledează pentru sincronismele Boian-Bolintineanu – Vădastra I, respectiv Boian-Giulești – Vădastra II (Comșa 1998-2000, 302).

O situație interesantă o reprezintă relațiile dintre Boian și Hamangia, ilustrate prin ceramica descoperită în ariile celor două culturi de-a lungul vremii. O așezare foarte importantă pentru tema de față a fost cercetată de către Eugen Comșa, mai bine de trei decenii, la Radovanu-„La Muscalu”, jud. Călărași (Comșa 1990) (Fig. 3).

Așezarea este situată pe o prelungire de terasă, la sud-vest de satul Radovanu, și este alcătuită din mai multe zone cercetate de Eugen Comșa: zona înaltă (A), așezarea joasă (C), atelierul (B) și necropola (D) (Fig. 4).

Așezarea de la Radovanu cuprinde cinci niveluri ocupaționale: un nivel Boian-Vidra la bază, apoi, după un hiatus, urmează patru niveluri Boian-Spanțov (de jos în sus avem: nivelul 4 – o locuință, nivelul 3 – patru locuințe, nivelurile 2 și 1 – câte douăsprezece locuințe). În nivelul 3, în locuințele 2 și 3, au fost descoperite o serie de fragmente ceramice de tip Hamangia, cel mai probabil aparținând unei faze târzii a acesteia (Fig. 5-9).

Pentru nivelul 3 din așezarea de la Radovanu avem și o dată absolută¹ (Fig. 10), obținută de la un mormânt de copil, intramuros (M14), care se încadrează în intervalul cronologic propus mai demult pentru această fază (Bem 2000-2001, 39-43).

¹ Data a fost obținută în cadrul proiectului *Re-constructing the identities: facts, places, peoples, animals and objects of the invisible past*, cod PN-II-ID-PCE-2011-3-1015, finanțat de CNCS-UEFISDI. Mulțumim și pe această cale domnului Cătălin Lazăr de la Muzeul Național de Istorie a României pentru sprijinul acordat.

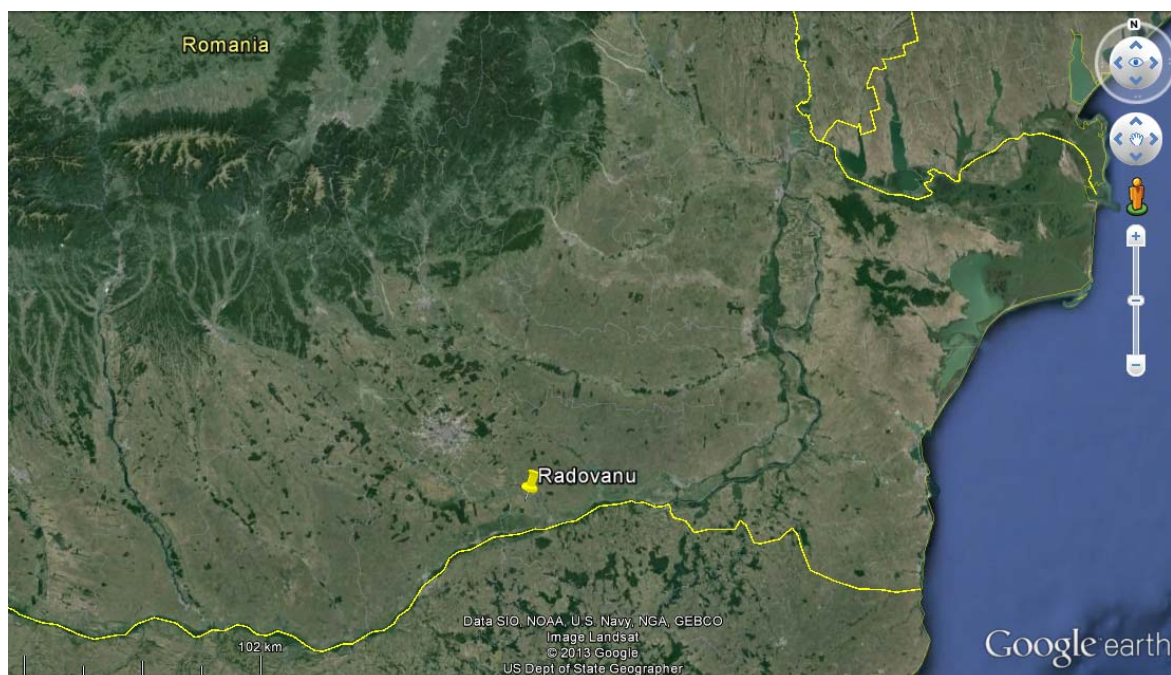

Fig. 3. Poziția așezării de la Radovanu-„La Muscalu”.

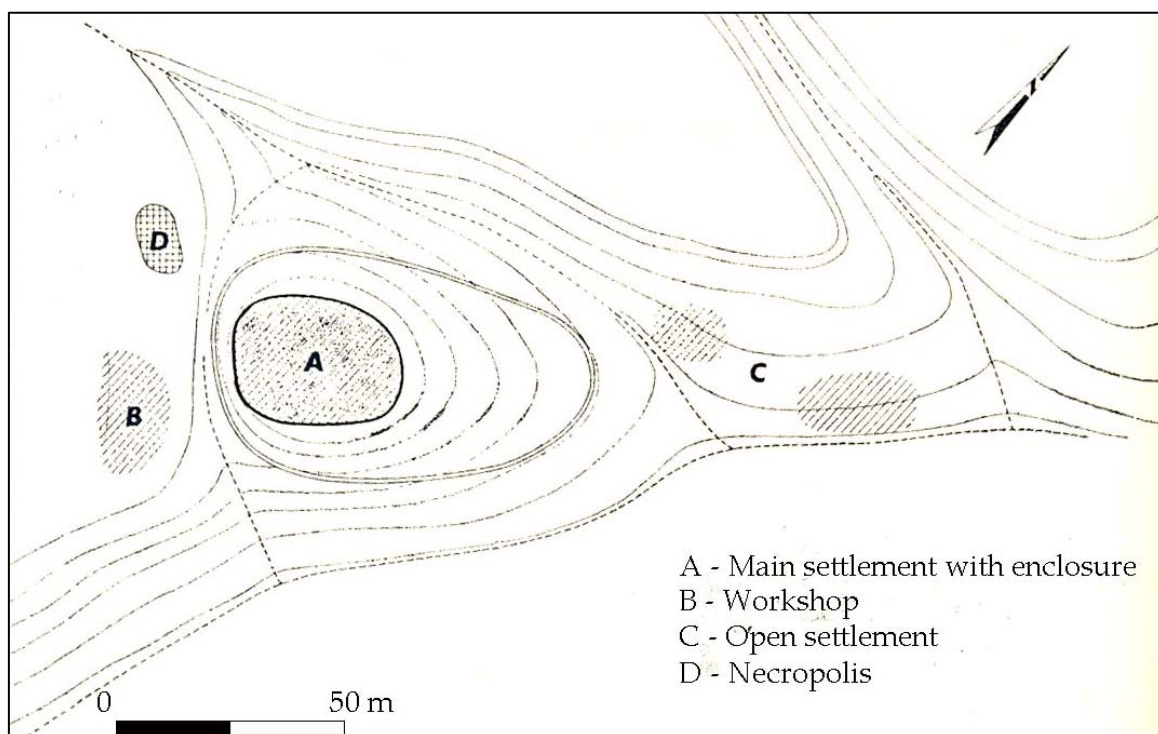

Fig. 4. Radovanu-„La Muscalu” (după Comșa 1990, cu modificări).

Fig. 5. Radovanu-„La Muscalu”. Campania 1983, nivelul 3, Locuința 3 (desen și foto C. Georgescu).

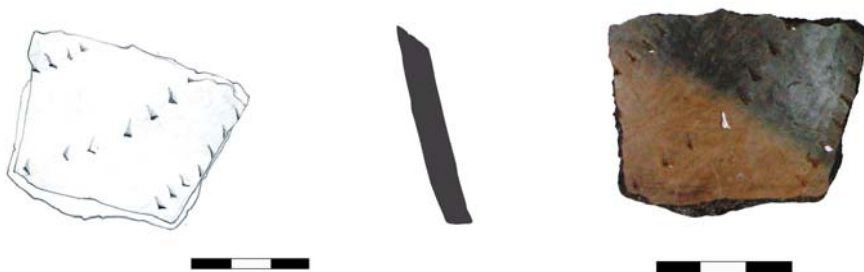

Fig. 6. Radovanu-„La Muscalu”. Campania 1983, nivelul 3, Locuința 3 (desen și foto C. Georgescu).

Fig. 6. Radovanu-„La Muscalu”. Campania 1983, nivelul 3, Locuința 3 (desen și foto C. Georgescu).

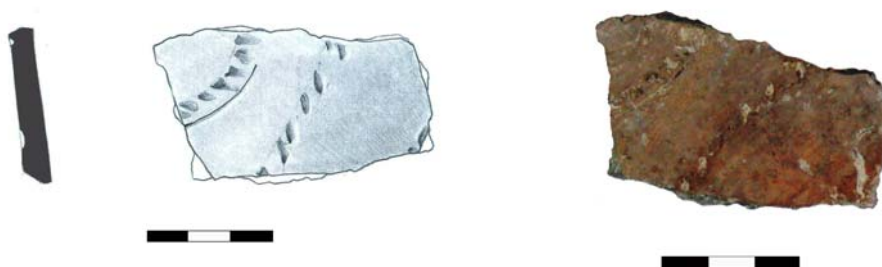

Fig. 7. Radovanu-„La Muscalu”. Campania 1979, nivelul 3, Locuința 2 (desen și foto C. Georgescu).

Fig. 8. Radovanu-„La Muscalu”. Campania 1979, nivelul 3, Locuința 2 (desen și foto C. Georgescu).

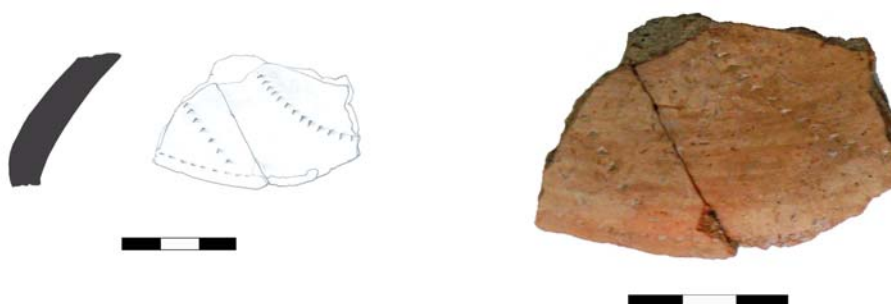

Fig. 9. Radovanu-„La Muscalu”. Campania 1986, nivelul 3 (desen și foto C. Georgescu).

Referitor la „importurile” de tip Hamangia în mediul Boian, o situație interesantă o avem în așezarea Boian-Giulești de la Isaccea-„Suhat”, jud. Tulcea (Micu, Micu 1998; Micu 2006, 91-96). Aici se constată un paralelism Boian-Giulești – Hamangia III, lucru care ne indică o durată mai lungă a fazei Giulești a culturii Boian în zonă². La Cheia, jud. Constanța, cercetările arheologice au scos la iveală fragmente ceramice aparținând fazei Vidra a culturii Boian în contexte clare Hamangia III (Voinea, Szmoniewski 2012, 7-8), aici datele radiocarbon calibrate în intervalul 2 sigma indicând perioada 5020-4797 a. Chr. (Voinea, Neagu 2008, 16). Dacă privim harta de la Fig. 11 observăm că relațiile de schimb dintre comunitățile Boian și Hamangia au loc mai ales pe linia Dunării, aceasta constituind probabil o importantă cale de comunicare în preistorie.

Pentru relațiile Boian – Precucuteni, se cunosc descoperirile mai vechi de ceramică de la Tangâru (Berciu 1961, 413-414) și Vidra (Rosetti 1934, 17), la care putem adăuga fragmentele inedite descoperite în nivelul 2 de la Radovanu-„La Muscalu” (Fig. 12).

În cele ce urmează o să analizăm patru exemple de schimburi la mare distanță, care au ajutat la stabilirea unor cronologii relative bune pe spații mai mari, dar și la conturarea unui peisaj mai dinamic în relațiile dintre grupurile sociale din eneoliticul timpuriu sud-est european.

Un prim exemplu este descoperirea extrem de interesantă a unui fragment ceramic (Fig. 13) de tip Boian-Giulești la Furugy, Ungaria, în mediul Szakálhát (Makkay 2002, 59). Întrucât nu există date radiocarbon pentru faza Giulești a culturii Boian³, dar avem pentru cultura Szakálhát, aceasta fiind încadrată, în linii mari, în intervalul 5260-4880 (Hertelendi et alii 1995, 242, Tab. 1), putem plasa faza Giulești înainte de 5000 a. Chr.

Un alt „import” ceramic interesant provine din așezarea de la Vădastra-„Măgura Fetelor” (Mateescu 1961, 58) și aparține culturii ceramice liniare (Fig. 14). Cu ajutorul lui putem sincroniza etapa Vădastra I cu ceramica liniară, pentru care avem date radiocarbon de la Târpești. Acestea se situează în intervalul 5300-5100 a. Chr. (Lazarovici, Lazarovici 2006, 461), interval probabil și pentru prima fază a culturii Vădastra.

² Pentru aceeași durată mai lungă a fazei Giulești în estul Dunării de Jos pledează și o dată obținută dintr-o așezare a acestei faze de la Ciulnița, jud. Ialomița. Data, calibrată cu 2 sigma, ne oferă intervalul 4730-4540 BC (Bréhard, Bălășescu 2012, 3169, Tab. 1), care se sincronizează foarte bine cu faza Spanțov a culturii Boian!

³ Afirmția este valabilă pentru vestul Câmpiei Române.

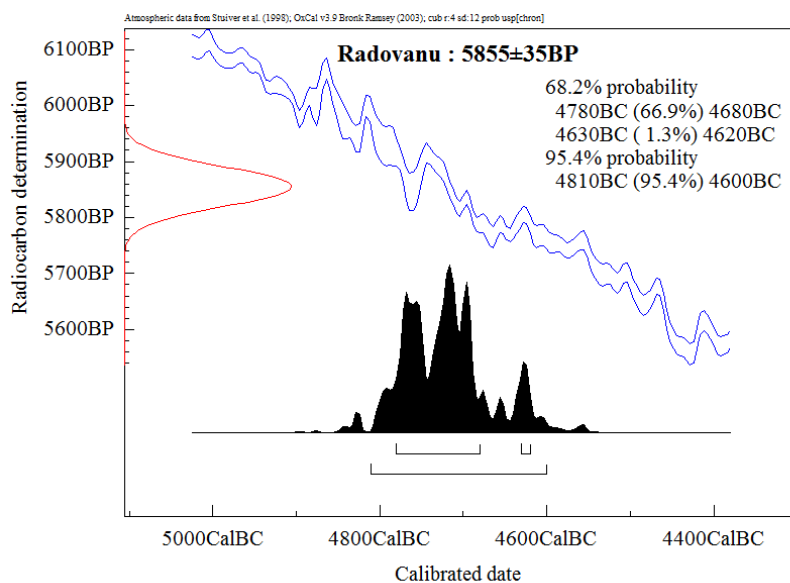

Fig. 10. Radovanu-„La Muscalu”. Data absolută obținută din mormântul M14.

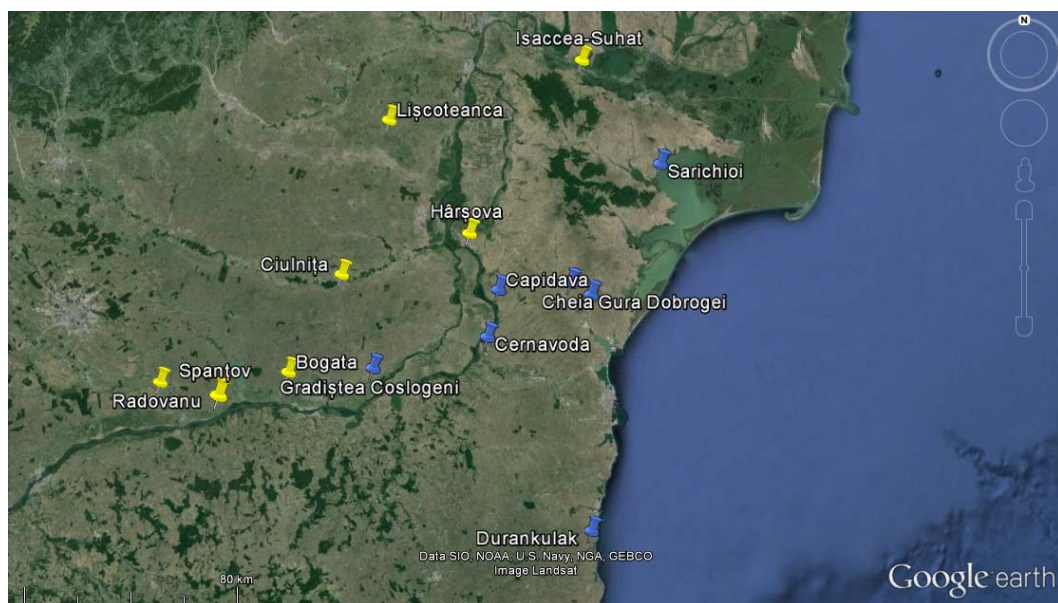

Fig. 11. „Importuri” și așezări Hamangia în mediu Boian (cu galben); „importuri” și așezări Boian în mediu Hamangia (cu albastru).

Fig. 12. Radovanu-„La Muscalu”. Campania 1981, nivelul 2 (desen și foto C. Georgescu).

Fig. 13. „Import” Boian-Giulești în mediu Szakálhát.

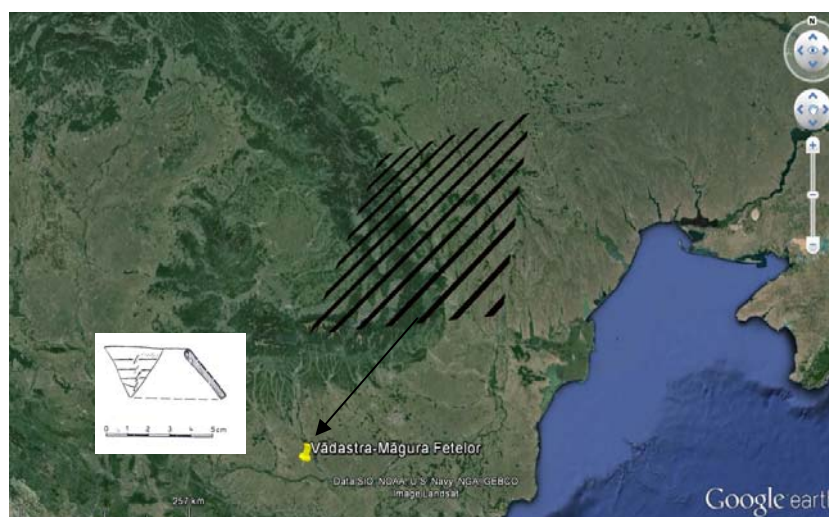

Fig. 14. „Import” liniar-ceramic în așezarea de la Vădastra-„Măgura Fetelor”.

Fig. 15. „Import” Hamangia în așezarea de la Turdaș-„Luncă”.

În așezarea de la Turdaș-„Luncă”, cercetările efectuate de Sabin Adrian Luca au dus la descoperirea unui fragment ceramic de tip Hamangia (Luca 1997, 256). Acestuia i s-a stabilit analogii în faza a II-a a culturii Hamangia, în așezarea de la Medgidia-„Satu Nou” (Fig. 15).

Revenind la așezarea de la Radovanu-„La Muscalu”, Eugen Comșa a descoperit aici un fragment ceramic pe care l-a atribuit culturii Varna⁴, de la sud de Dunăre. El a fost găsit tot în campania 1983, nivelul 3, locuința 3 (Fig. 16).

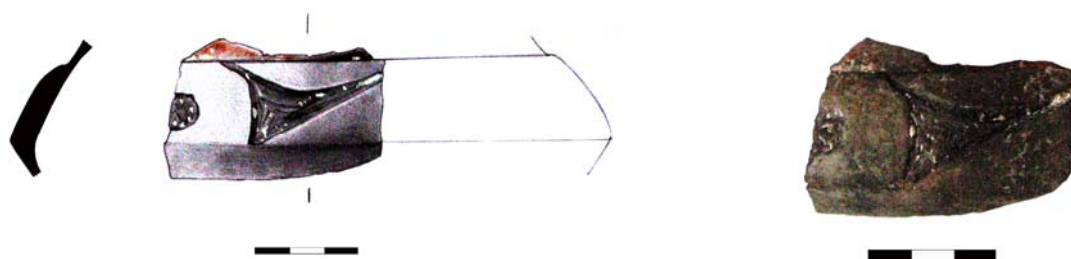

Fig. 16. Radovanu-„La Muscalu”. „Import” aparținând fazei Varna (desen și foto C. Georgescu).

Un studiu preliminar al tipurilor de roci folosite pentru confecționarea uneltelor din așezarea de la Radovanu-„La Muscalu” indică existența aici a andezitului, bazaltului, gresiei, marnei, a rocilor argiloase, a silexului, radiolaritului și jaspului⁵. De altfel, Eugen Comșa a realizat o schemă cu posibilele tipuri de schimburi dintre comunitățile Boian și celelalte comunități relativ contemporane (Fig. 17).

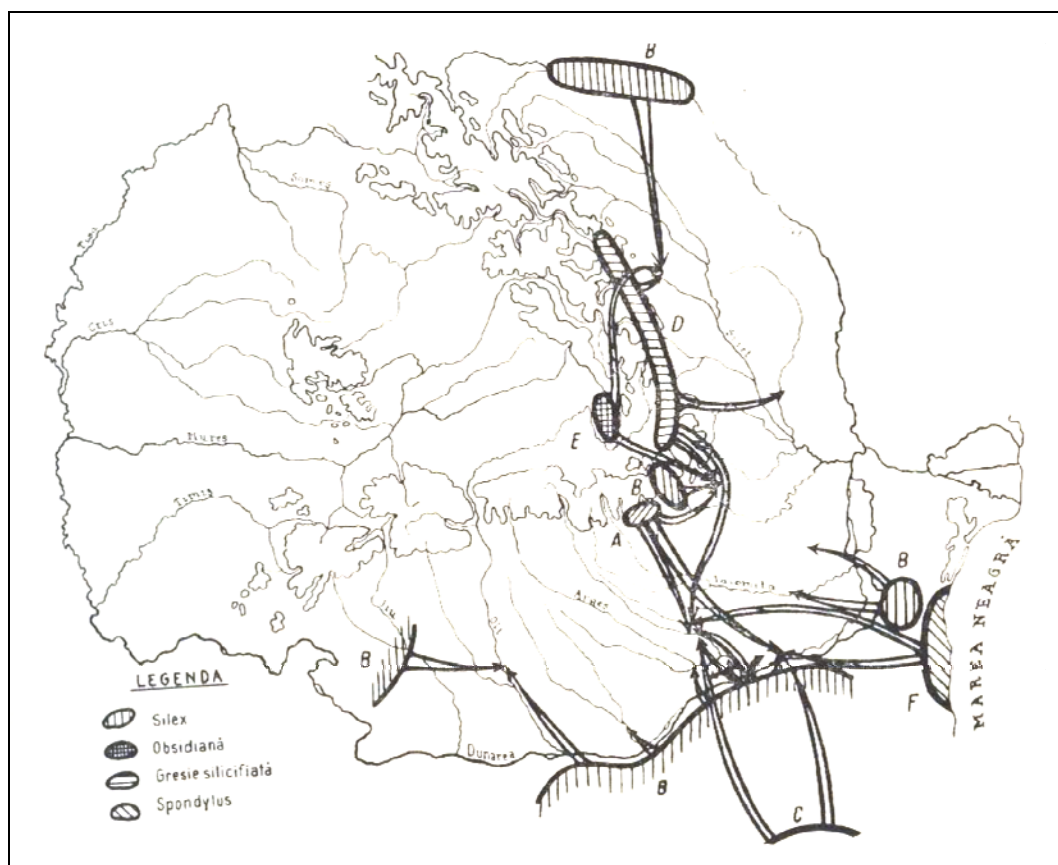

Fig. 17. Tipuri de schimb în eneoliticul timpuriu (după Comșa 1974).

⁴ Este vorba, cel mai probabil, nu de cultura Varna, ci de faza Varna a culturilor Sava și Hamangia (Slavchev 2004-2005, 11-12), care evoluează parțial sincron cu Boian-Spațov. Vezi și Slavchev 2003, 145-174.

⁵ Determinări realizate de Laura Șendrea, Muzeul Național de Istorie a României.

Printre cele mai studiate artefacte din neo-eneoliticul sud est european sunt cele confecționate din *Spondylus*. Acestea li s-au dedicat nenumărate studii și volume pentru a li se depista rutele de circulație, originea, tipurile de artefacte, aspectele simbolice (Séfériadès 1995; Müller 1997; Schuster 2002; Voinea, Neagu, Radu 2009; Ștefan 2011; Ifantidis, Nikolaidou 2011). În această ordine de idei menționăm un fragment de brățară din *Spondylus* descoperit în așezarea de la Radovanu-„La Muscalu” (Comșa 1990, 96). Fragmentul de brățară (Fig. 18) a fost perforat ulterior, probabil cu intenția de a fi refolosit sau transformat în alt obiect (pandantiv ?).

Fig. 18. Fragment de *Spondylus* din așezarea de la Radovanu-„La Muscalu”.

Un produs indispensabil vieții, sarea, a fost la rândul ei exploatată și folosită ca produs de schimb în preistorie. Un caz interesant din perioada eneoliticului timpuriu ni se pare cel de la Olteni-„Nisipărie”, jud. Covasna. Acolo, pe o terasă înaltă a Oltului, a fost descoperit un sit cu vestigii arheologice din perioada liniar-ceramică, Boian-Giulești și Precucuteni, sit aflat la cca. 1,5 km de un izvor cu apă sărată, exploatat cu certitudine în eneolitic (Cavruc, Dumitroaia 2006, 37). Tocmai aceste tipuri ceramice, de tradiții diferite, dovedesc legăturile și relațiile de schimb dintre grupurile sociale eneolitice.

Cercetările arheologice preventive recente din așezarea turdășeană de la Șoimuș-„La Avicola” („Ferma 2”) au dus la recoltarea unei cantități importante de piese din obsidian, obținut probabil pe calea schimbului de către comunitățile de aici⁶.

Fig. 19. Tema Gânditorului (de la stânga la dreapta: Gânditorul de la Cernavodă, Gânditorul de la Târpești, piesă de la Drama).

Un ultim aspect pe care aș vrea să-l accentuez în această contribuție este faptul că, nu numai artefactele sau ecofactele circulă, dar și ideile (Biehl, Rassamakin 2008, 3). Una dintre temele abordate de artiștii eneolitici este cea a Gânditorului (Fig. 19), figurată de noi prin trei exemple din tradițiile Hamangia, Precucuteni și Karanovo VI (Berciu 1966, 11, fig. 1; Marinescu-Bîlcu 1974, 101, fig. 73/7; Lichardus et alii 2000, 70, Abb. 27/1). Unii autori atrag atenția asupra faptului că ceea ce noi

⁶ Material aflat în curs de prelucrare, a cărei componentă principală va fi tocmai depistarea zonei de proveniență a materiei prime.

percepem astăzi cu gândirea modernă ca atitudine de meditație, se putea lega în trecut de anumite practici cultice (Marinescu-Bîlcu 1967; Marinescu-Bîlcu 1974, 101; Marinescu-Bîlcu 1986, 88).

Problema structurilor sociale din spatele acestor relații de schimb am abordat-o cu altă ocazie (Ștefan 2011, 10-12), așa că nu voi insista acum asupra acestei problematici destul de complexe. Importanța rețelilor de schimb pentru răspândirea „fenomenului” *Bell Beaker* în Europa mileniului III a. Chr. a fost fundamentală, așa cum ne demonstrează analiza procentajelor izotopului de stronțiu recoltate din scheletele umane cercetate în necropolele campaniforme (Vander Linden 2007, 343-352).

În altă ordine de idei, o serie de artefacte din materiale perisabile (lemn, textile, blănuri) sau bunuri cum ar fi turmele de animale, care puteau să facă obiectul unor relații de schimb în eneolitic, nu mai pot fi detectate astăzi în săpăturile arheologice. Singura metodă pentru a reconstitui traseele probabile ale acestora în preistorie rămâne, cu precauțiile de rigoare, apelul la studiile etnografice.

BIBLIOGRAFIE

- Bem, C. 2000-2001.** *Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, Pontica 33-34, p. 25-121.
- Berciu, D. 1961.** *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București.
- Berciu, D. 1966.** *Cultura Hamangia*, București.
- Berciu, D., Butoi, M. 1961.** *Cercetări arheologice în orașul Slatina și în împrejurimi*, Materiale 7, p. 139-143.
- Biehl, P. F., Rassamakin, Y. Ya. 2008.** *Introduction*, în P. F. Biehl, Y. Ya. Rassamakin (eds.), *Import and Imitation in Archaeology*, Langenweißbach.
- Bréhard, S., Bălășescu, A. 2012.** *What's behind the tell phenomenon? An archaeozoological approach of Eneolithic sites in Romania*, Journal of Archaeological Science 39, 2012, 10, p. 3167-3183.
- Cavruc, V., Dumitroaia, Gh. 2006.** *Vestigii arheologice privind exploatarea sării pe teritoriul României în perioada neo-eneolitică*, în V. Cavruc, A. Chiricescu (ed.), *Sarea, timpul și omul*, Sf. Gheorghe.
- Comșa, E. 1974.** *Istoria comunităților culturii Boian*, București.
- Comșa, E. 1990.** *Complexul neolitic de la Radovanu*, CCDJ 8.
- Comșa, E. 1998-2000.** *Raporturile dintre cultura Boian și cultura Vădastra*, CAMNI 11, I, p. 299-303.
- Hertelendi, E., Kalicz, N., Raczy, P., Horváth, F., Veres, M., Svingor, E., Futó, I., Bartosiewicz, L. 1995.** *Re-evaluation of the Neolithic in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates*, Radiocarbon 37, 2, p. 239-244.
- Ifantidis, F., Nikolaidou, M. (eds.) 2011.** *Spondylus in Prehistory. New data and approaches. Contribution to the archaeology of shell technologies*, BAR International Series 2216.
- Lazarovici, C. M., Lazarovici, Gh. 2006.** *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. Neoliticul*, Iași.
- Luca, S. A. 1997.** *Relațiile culturale de la sfârșitul neoliticului dezvoltat dintre Transilvania și ținuturile înconjurătoare*, CCDJ 15, p. 252-262.
- Leshtakov, P. 2004.** *Graphite Deposits and Some Aspects of Graphite Use and Distribution in Bulgarian Chalcolithic*, în V. Nikolov, K. Băčvarov, P. Kalchev, *Prehistoric Thrace*, p. 483-496.
- Lichardus, J., Fol, A., Getov, L., Bertemes, F., Echt, R., Katinčarov, R., Iliev, I. K. 2000.** *Forschungen in der Mikroregion von Drama (Südostbulgarien)*, Bonn.
- Makkay, J. 2002.** *An imported pottery fragment of the Boian culture and its context in the Hungarian Middle Neolithic*, CCDJ 19, p. 56-68.
- Marinescu-Bîlcu, S. 1967.** *Die Bedeutung einiger Gesten und Haltungen in der Jungsteinzeitlicher Skulptur der Ausserkarpatischen gebiet Rumäniens*, Dacia, N.S. 11, p. 47-58.

- Marinescu-Bîlcu, S. 1974.** *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București.
- Marinescu-Bîlcu, S. 1986.** *O statueta cicladică de gânditor și eventualele sale legături cu piese similare din România*, CCDJ 2, p. 83-90.
- Mateescu, C. 1961.** *Săpături arheologice la Vădastra*, Materiale 7, p. 59-62.
- Micu, C. 2006.** *Neo-eneoliticul în nordul Dobrogei în lumina cercetărilor de la Isaccea și Luncavița*, Tulcea.
- Micu, C., Micu, S. 1998.** *Ceramica culturii Hamangia din așezarea Isaccea-Suhat (campania 1997)*, Pontica 30, p. 25-35.
- Müller, J. 1997.** *Neolitische und chalcolithische Spondylus-Artefakte. Anmerkungen zur Verbreitung, Tauschgebiet und soziale Funktion*, în C. Becker, M.-L. Dunkelmann, C. Metzner-Nebelsick, H. Peter-Röcher, M. Roeder, B. Terzan, *Chronos. Festschrift für Bernhardt Hänsel*, p. 91-106.
- Rosetti, D. V. 1934.** *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*, PMMB 1, p. 6-59.
- Schuster, C. 2002.** *Zu den Spondylus-Funden in Rumänien*, Thraco-Dacica 23, 1-2, p. 37-84.
- Séfériadès, M. 1995.** *La route néolithique des Spondyles de la Méditerranée à la Manche*, în M. Otte (ed.), *Nature et Culture*, Liège, p. 289-356.
- Slavchev, V. 2003.** *Charakteristik der Keramik von Schicht VII aus dem Tell "Die Große Insel" bei Durankulak, Nordostbulgarien*, Dobroudja 21, p. 145-174.
- Slavchev, V. 2004-2005.** *Monuments of the final phase of cultures Hamangia and Sava on the territory of Bulgaria*, Pontica 37-38, p. 9-20.
- Ștefan, C. E. 2011.** *Observații privind relațiile de schimb în cultura Gumelnița*, SCIVA 62, 1-2, p. 5-22.
- Vander Linden, M. 2007.** *What linked the Bell Beakers in third millennium BC Europe?*, *Antiquity* 81, p. 343-352.
- Voinea, V., Neagu, G. 2008.** *Archaeological research at Hamangia III settlement from Cheia (2004-2008)*, Pontica 41, p. 9-34.
- Voinea, V., Szmoniewski, B. 2012.** *Coabitări și simbioze culturale în eneoliticul din Dobrogea. Studiu de caz: Cheile Dobrogei*, Pontica 45, p. 9-25.
- Voinea, V., Neagu, G., Radu, V. 2009.** *Spondylus shell artefacts in Hamangia culture*, Pontica 42, p. 9-26.

Exchange relationship during Early Chalcolithic at Lower Danube (cca. 5000-4500 BC)

In this contribution the author underlines the exchange relations between social groups belonging to Early Chalcolithic periode at the Lower Danube. Some archaeological materials as pottery, silex, stone artefacts, salt, copper, Spondylus adornments, ochre, graphite, obsidian circulated on wide areas in Early Chalcolithic, but some other items like wood implements or ideas leaved no traces so we can only suppose their existence in the past.

Keywords: exchange relations, Early Chalcolithic, Lower Danube, pottery, "imports"

Cristian Eduard Ștefan • Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București,
Str. Henri Coandă, nr. 11, 010667 București, Sector 1
e-mail: cristarh_1978@yahoo.com

LOCUIŢELE DIN AŞEZAREA ENEOLITICĂ DE LA MĂLĂIEŞTII DE JOS (JUD. PRAHOVA)

ALIN FRÎNCULEASA, RADIAN ANDREESCU,
BIANCA PREDĂ, OCTAV NEGREA, TIBERIU NICA

INTRODUCERE

În rândurile de mai jos ne-am propus publicarea locuinţelor cercetate în aşezarea eneolitică de la Mălăieştii de Jos. Analiza deşi pare extinsă, metodologic este apropiată de o abordare mai curând descriptivă, fiind un segment ceva mai comprimat al monografiei de sit ce se doreşte a fi publicată în viitorul apropiat. Informaţii despre acest sit se regăsesc într-o serie de studii sintetice (Andrescu et alii 2006; Frînculeasa 2010, 150-172; Frînculeasa et alii 2012a), dar şi altele mai mult sau mai puţin extinse în care au fost abordate punctual o serie de artefacte cum ar fi silexul (Frînculeasa, Niţă 2007), reprezentările zoomorfe (Frînculeasa 2012a; 2012b) sau antropomorfe (Frînculeasa 2006; Frînculeasa et alii 2012b), ceramica (Paveleş 2010; Frînculeasa 2010), categorii de vase sau alte elemente ce par mai speciale (Frînculeasa 2012b; Frînculeasa 2012c; Frînculeasa 2013), descoperiri paleobotanice (Frînculeasa 2009), dar şi locuirea eneolitică târzie (Frînculeasa 2012d), epoca bronzului târziu (Frînculeasa 2012e, 103, pl. 83), complexe funerare Latène (Paveleş 2006).

SCURTE CONSIDERAŢII DESPRE SIT

Situl eneolitic din localitatea Mălăieştii de Jos *Mornel* a fost cercetat sistematic în intervalul anilor 2002-2011, săpătura arheologică acoperind aproape în întregime aşezarea (Frînculeasa et alii 2012a). Acesta este situat pe marginea terasei de pe partea dreaptă a râului Vărbilău, afluentul principal al râului Teleajen. Din punct de vedere geomorfologic arealul se află dispus la contactul dintre câmpia piemontană şi dealurile subcarpatice, la o altitudine de 295 m (Pl. 1).

Aşezarea de la Mălăieştii de Jos este poziţionată la nord de arealul locuit de comunităţile Gumelniţa şi la limita de sud-vest a celor specifice aspectului cultural Stoicani-Aldeni. Această poziţionare geografică a sitului se reflectă în tehnolo-tipologia inventarului arheologic, ce pare să sintetizeze tradiţii diverse, găsindu-şi analogii în mediul cultural Gumelniţa, Precucuteni şi Cucuteni (Paveleş 2010; Frînculeasa 2010; 2012c; 2013). Şi amplasamentul sitului aminteşte mai curând de arealul Stoicani-Aldeni, decât de cel specific comunităţilor Gumelniţa din bazinul Dunării de Jos.

Situl eneolitic este unul mai curând de mici dimensiuni, fiind cercetate şase locuinţe incendiate, un fragment de posibilă construcţie neincendiată (Pl. 2/3), câteva gropi cu umplutură menajeră, dar şi una de provizii, două ‘zone menajere’, etc. Inventarul este specific unei aşezări eneolitice, bogat în ceramică, unelte din silex, piatră, dar surprinzător de sărac în material osteologic şi implicit a celui din categoria IMDA (Frînculeasa et alii 2012a, 21), cauzele nefiind unele legate de un anumit comportament cultural sau de caracterul paleoeconomiei, ‘vinovată’ fiind aciditatea solului.

Aşezarea avea un singur nivel arheologic, cu mai multe etape de locuire, ce nu marchează neapărat discontinuităţi, ci mai curând situaţia a fost generată de evoluţia internă a acesteia. Etapele respective au putut fi identificate şi consemnate prin suprapunerea unor complexe arheologice, diverse amenajări, nivelări şi demantelări, dar şi de grosimea variabilă a depozitului arheologic în diferite zone ale aşezării, toate fiind indicii ale dinamicii locuirii din acest sit (Pl. 2/3-4; 22).

DESPRE STRATIGRAFIE ŞI MODELAREA SPAŢIULUI LOCUIT

În cazul acestui sit am putut identifica semnele unei activităţi intense de remodelare antropică a spaţiului locuit. Terenul este accidentat, perimetrul ocupat de aşezarea este unul restrâns, fiind delimitat natural de pante şi văi adânci (Pl. 1/3-5). Acest context natural a necesitat diverse amenajări, atât pentru crearea de spaţiu suplimentar, dar şi pentru ‘izolarea’ comunităţii. Am remarcat în acest sit nu numai un proces stratigrafic cumulativ, ci şi intervenţii asupra depozitelor antropice sau naturale, terenul fiind remaniat succesiv în diverse etape. Am căutat să identificăm şi să decelăm amenajările umane de cele rezultate în urma evoluţiei naturale a terasei şi a acelor elemente suplimentare ce au

generat configurația actuală a acestui teren. Merită amintite câteva caracteristici ce par a se reflecta în soluțiile adoptate pentru construirea locuințelor și amenajărilor aferente acestora:

I. O primă observație ce poate fi luată în considerare este cea legată de structura naturală a terenului pe care se află așezarea. Fiind o terasă (Pl. 1/3-5), are o compoziție formată din argilă, nisip, pietrișuri. Neregularitatea în planul depunerilor naturale este unul din factorii importanți, de care comunitatea a profitat în deplină cunoștință. Astfel, în partea de ESE a sitului, pietrișul apare la suprafață la -0,20 m, imediat sub nivelul vegetal, iar în NNE aceasta a fost identificată la -1,20-1,40 m. Această situație a determinat inclusiv grosimea depozitului de argilă aflat deasupra pietrișului, ce contrastează cu adâncimea la care apare acesta; practic argila a umplut acele neregularități. La rândul ei grosimea stratului arheologic este direct proporțională cu configurația naturală a terenului. Deoarece terasările s-au făcut în argilă, aproape în tot arealul descris mai sus nivelul arheologic atinge în funcție de nevoia de a avea un plan orizontal stratul natural de pietriș. Există spații în care depunerea arheologică nu depășește grosimea de 0,20 m, iar în altele are 0,60-0,80 m.

II. Spațiul ales de comunitatea respectivă are câteva caracteristici proprii unor situri preistorice: amplasament pe marginea unei terase de pe valea unui râu, poziție dominantă, delimitarea naturală a perimetrului locuit, accesul la o sursă de apă. Niciuna din aceste condiții nu reprezintă în sine ceva special, dimpotrivă, ne aflăm în fața unui sit „clasic” pentru mediul cultural nordic al Munteniei. Diferența este evidentă dacă ne raportăm la așezările Gumelnița din bazinul Dunării de Jos, acestea fiind amplasate cu preponderență în lunca inundabilă/albia majoră.

III. Așezarea este situată pe o margine de terasă ce are jumătatea de est accidentată, existând o pantă accentuată cu direcția spre albia râului, ce evoluează între 20 și 35° (Pl. 2). Acest spațiu ce reprezintă aproximativ 40% din terenul ocupat de nucleul așezării, a fost supus unor amenajări ce până în prezent nu au mai fost observate în cazul unor situri eneolitice nord-dunărene. Din cele șase locuințe cercetate, cinci au fost construite în acest perimetru. O singură construcție, respectiv L1, nu intră în acest cadru, fiind de altfel excepția ce confirmă regula; este ridicată în zona cea mai înaltă a terenului ce are forma unui mic platou orizontalizat. În aceeași zonă probabil a mai existat o locuință ce la un moment dat a fost demontată și degajată pe panta de est, resturile acesteia conservându-se sub forma unui „alinament de postamente” și chirpici ars (Frînculeasa 2010, 154, pl. 164).

IV. În arealul de est al așezării, am putut observa că terenul a fost tăiat într-un semicerc ce a acoperit aproape toată lățimea sitului de la nord la sud (Pl. 2/3). Semicercul a urmărit conturul natural al terenului în partea superioară a acestuia, la circa 10 metri est de punctul zero (cota cea mai înaltă). Terenul a fost astfel orizontalizat, obținându-se o treaptă, mai precis o terasă. Treapta avea adâncimea maximă de aproximativ 0,60 m. Nu avem suficiente date pentru a putea preciza dacă această treaptă a fost unitară și continuă de-a lungul întregului semicerc, sau în anumite cazuri au fost făcute diverse adaptări și improvizații în funcție de locuințele ce urmau să fie construite. La această amenajare s-au adăugat alte mici terasări și trepte, unele fiind realizate pentru amenajarea L3, L4, L5, L6, CPL. 10/2011. O altă treaptă cu o adâncime de aproximativ 0,50 m a fost săpată la est de prima, la o distanță de aproximativ 15 m și a fost utilizată pentru construirea L2. Marginea acestei treapte a fost utilizată pentru a sprijini baza pereților de vest și de nord ai locuinței. Pământul săpat a fost întins spre est și a fost amenajată o platformă a cărei orizontalitate apărea deasupra nivelului de călcare (de la nord și sud de locuință). În cazul L3 peretele de vest era orientat de-a lungul unei săpături în treaptă realizată în stratul natural, orientată est-nord – vest-sud. În cel al L4 terasarea era de la nord-vest spre sud-est, pământul fiind întins peste L6 ce deja fusese abandonată în urma unui incendiu. Sub L5, panta spre nord era umplută/nivelată cu material arheologic. Sub L6 am identificat o depunere menajeră groasă de aproximativ 0,50 m.

V. Pentru a avea o imagine asupra configurației terenului, remarcăm diferența altimetrică între nivelul de călcare din L2 și cel din L1 ce era de peste 4 m. În cazul podelei L6, diferența altimetrică față de punctul zero era de aproximativ 1,6 m.

VI. În afara zonelor terasate am observat cum straturile arheologice, dar și cele geologice „se mulează” pe înclinarea actuală a botului de terasă. În S.III dar și St. 3, 7, 8, 13, 15 am putut evidenția înclinarea straturilor geologice, dar și nivelul arheologic, este spre ENE.

VII. A fost utilizată din plin piatra de râu, descoperită în sau în apropierea tuturor complexelor de locuit, în general pentru stabilitatea fundației construcțiilor (Frînculeasa et alii 2012a, 13). În cazul L1

ce era foarte deranjată de lucrările agricole, piatra era în poziție secundară. Sub L5 am descoperit numeroase pietre de dimensiuni relativ mari (0,30-0,50 m), dispuse oarecum aleatoriu, ce par să fi fost utilizate la suspendarea parțială a acesteia, iar latura de vest era sprijinită pe o treaptă rezervată pe care se aflau depuse vase sparte *in situ*. În partea de sud a locuinței am identificat în negativ urme imprimate ale unei platforme din bârne de lemn, peste care se aflau numeroase vase sparte *in situ* (Pl. 13). Uneori vasele păreau îngropate în chirpiciul puternic mărunțit, fapt ce poate fi explicat de existența unei platforme din bârne ce s-a prăbușit în urma incendiului ce a distrus acea construcție. Și sub L6 au fost descoperite câteva pietre de mari dimensiuni.

DESPRE DEPOZITUL NATURAL ȘI CEL ANTROPIC – COMPLETĂRI PRIVIND STRATIGRAFIA

Datorită unei alunecări de teren generate de eroziunea apei la baza terasei, stratul de pietriș al terasei apare pe un nivel orizontal, diferit de panta actuală. După ce terenul a căpătat o pantă spre est, dar a devenit și accidentat datorită unei mici falii, s-a depozitat argila ce a umplut aceste „perturbații” naturale, generând configurația stratigrafică a terenului din etapa anterioară locuirii preistorice. În urma observațiilor arheologice dublate de cele geologice, putem evidenția că ne aflăm în fața unei alunecări de teren provocată de un posibil accident tectonic local, dar și de o decolare gravitațională determinată de eroziunea apei în baza terasei. Modificarea în plan a marginii terasei s-a petrecut în principal în anumite etape ce sunt anterioare locuirii. Alunecările de teren au continuat și după ce situl nu a mai fost locuit de comunitatea eneolitică. Acest fenomen este confirmat de identificarea unor fragmente de vase scurse în afara unor locuințe ce s-au întregit cu altele descoperite în interiorul acestora, dar și desprinderea și alunecarea înspre albia râului a unor segmente din aceste construcții. De asemenea, podelele locuințelor sunt într-un plan ușor înclinat spre marginea de est a terasei.

Prin cercetarea unei secțiuni în zona de est a sitului, aflată la limita dintre sectoarele 13C și 13A, unde terenul are o înclinație de aproximativ 20°, am identificat trei trepte ce perforau depozitul natural și coborau de la vest la est (Pl. 16/2). La nord de aceste trepte, la nivelul celei de-a doua, a fost amenajată L6. La nivelul primei trepte (vestică) a fost adăugat pământ steril (ca un mic val pentru „drenaj”). Treapta a treia, cea mai de jos (estică), a fost tăiată de o groapă. În aceeași zonă există trepte și de la sud la nord. La un moment peste toate aceste trepte s-a făcut o nivelare prin adăugare de pământ și materiale arheologice (inclusiv scurse), peste care s-a amenajat L5. Pentru construirea acestei locuințe, spre vest și sud, s-a săpat o treaptă în pământul viu. Treptele au fost realizate anterior construirii L6, sub podeaua acesteia aflându-se o depunere menajeră, precedată de o lentilă de pigment de chirpici ars scurs pe panta inițială. Toate aceste intervenții antropice au tăiat panta naturală obținându-se suprafețe orizontalizate. Sub nivelul podelei L6 există o depunere antropică groasă de aproape 0,50 m (Pl. 20/2). În cadrul sondajului stratigrafic trasat la limita dintre sectoarele 13C și 13A, sub această locuință (la sud) a fost surprinsă parțial o umplutură groasă de 0,50 m. Treptele săpate erau folosite inclusiv pentru accesul în așezare, comunicare. Datorită eroziunii marginii de est a terasei, este dificil să afirmăm că sensul acestor trepte era dinspre apă spre așezare.

În cazul L2, terasarea pare a fi făcută într-o „groapă” nivelată anterior cu un depozit de argilă, acțiune datorată unor factori naturali (coluvium). Am remarcat că în toată zona aflată la SSV și V de locuință, piatra din terasă a fost identificată la -0,20 m. Săparea treptei pe care a fost sprijinită latura de vest și cea de nord cobora în argila naturală până la aproximativ 0,50 m. La nord de locuință, pietrișul a fost identificat la aproximativ -0,70 m. De asemenea, în partea de sud-est a botului de terasă, pietrișul a fost identificat la adâncimi de -0,25-0,35 m. În apropierea L2 apar pietre de mari dimensiuni (Pl. 7/3), ce nu fac parte din depunerea naturală prin care s-a format terasa, ci sunt cel mai probabil deplasate de râu în etape ulterioare formării acesteia.

Pentru L3 situația este una complexă, construcția era bulversată atât de o groapă de mari dimensiuni, dar și de una ceva mai mică la care mai adăugăm urmele unei răvășiri a pereților arși și a materialului arheologic. La rândul său suprapunea o groapă de mari dimensiuni în care apăreau inclusiv pereți arși de la o construcție demontată, dar și o groapă mai mică, ambele perforau nivelul natural de pietriș.

L4 este construită deasupra unei gropi al cărui fund atinge nivelul natural de pietriș al terasei. Era la rândul ei suprapusă de o serie de gropi neregulate, ce nu perforau decât superficial sau se opreau deasupra podelei din lut. Latura de sud era orientată de-a lungul unei săpături în terasă nu mai adânci de 0,40 m ce a asigurat o suprafață plană (Pl. 12/2).

DESPRE AMENAJAREA LOCUINTELOR

Locuință este un termen de multe ori folosit impropriu, utilizat pentru aproape toate construcțiile identificate în siturile eneolitice. Parcurgând bibliografia, observăm că toate așezările nord-dunărene au numai locuințe și uneori, discutabile de altfel, sanctuare. Mai sunt amintite fugitiv și anexele, criteriile utilizate pentru definirea acestora fiind printre altele dimensiunile restrânse, eventual absența structurilor de combustie, inventarul nesemnificativ, etc. O analiză mai profundă a relației dintre inventar, detalii constructive, dimensiuni, amplasament, este dificilă la Mălăieștii de Jos, toate construcțiile fiind afectate atât natural (prăbușirea marginilor spre albia râului), cât și antropic. O abordare globală este de asemenea irelevantă, relația cronologică dintre complexe fiind una încă problematică. De asemenea, comunitatea eneolitică a intervenit succesiv în mai multe etape în (re)sistematizarea spațiului locuit, unele construcții au fost demontate, răscolite, materialele reutilizate, etc. Prezumăm că analiza ce va genera rezultate relevante este abordarea individuală a fiecărui complex.

Au fost cercetate parțial sau integral șase construcții¹ de suprafață, toate incendiate (Pl. 2/3). Aveau formă rectangulară, construite din lemn și lut, în sistem paiantă. Pomosteala era un amestec de lut cu paie tocate, dar și crengi de pomi/lăstăriș, pietricele, frunze. Am putut constata în cazul L2, utilizarea alături de lut și paie, a crengilor ce păstrau urme de frunze imprimate pe lutul ars. În chirpicul L5 s-au conservat imprimate urme de scânduri (Pl. 15/5). Au fost descoperite și câteva gropi de par de la structura locuințelor. Pe chirpicul ars s-au păstrat imprimate urme de pari sau lemn utilizate la construirea locuințelor. Podelele locuințelor erau realizate din lut bătătorit, peste care erau aplicate lipituri succesive. În cazul a două locuințe apar urme de bârne de lemn, orientate pe lățimea construcțiilor. Structurile de combustie slab conservate, constau în vetre făcute, mozaicate, posibil un cuptor.

Observațiile privind modalitatea de amenajare a locuințelor sunt atât directe, dar și indirecte: situația podelelor aflate *in situ* indică un plan orizontal net diferit de orientarea pantei actuale a terenului; din trei locuințe am putut întregi vase ce erau prezente atât sub masa de chirpici provenind din pereții căzuți, cât și în exteriorul acestora, urmând panta actuală a terenului, fără a fi însoțite și de resturi provenind din structura construcțiilor respective. Astfel, scurgerea materialelor a continuat și după desprinderea și prăbușirea parțială a unor părți din locuințe în albia râului.

Patru sunt locuințele - L2, L4, L5, L6 - pentru care avem suficiente detalii pentru a încerca să deslușim modul în care erau construite și amenajat terenul aferent. Singurele detalii ce lipsesc sunt cele legate de latura prăbușită în albia râului pentru fiecare locuință în parte. Alte detalii legate de amenajarea terenului au fost obținute prin citirea și interpretarea unor profile stratigrafice.

Pentru ridicarea unei construcții, prima activitate era tăierea unei trepte pentru obținerea unei suprafețe plane; pământul excavat era manipulat spre exteriorul treptei (în direcția de curgere a pantei) și utilizat pentru lărgirea și obținerea suprafeței plane. Era astfel realizată o terasă suficient de largă pentru a ridica o construcție. Aceasta era orientată pe direcția tăieturii, eventual baza unui perete se sprijinea pe marginea treptei, așa cum a fost observat în cazul L2. Pământul excavat și așezat spre exteriorul pantei era lipsit de aderență, de aceea probabil era amenajată o îngrădire de susținere. Sub locuință ce avea o parte „suspendată” pe acel pământ remaniat, erau așezate și pietre de râu de mari dimensiuni având rol atât pentru consolidarea fundației cât și pentru asigurarea unui suport de sprijin solid. Aceste zone lipsite de o aderență naturală, după abandonarea așezării s-au scurs în albia râului.

CATALOGUL LOCUINTELOR

Niciuna din locuințele cercetate la Mălăieștii de Jos nu s-a păstrat integral, cauzele fiind unele diverse, precum arătura în cazul L1, alte complexe ulterioare ce au deranjat L3, L4, L5, L6, alunecări de teren ce au afectat L2, L5, L6 și ulterior scurgerea materialului arheologic spre exterior. Cu excepția L2, toate celelalte construcții au inventare relativ bogate, specifice epocii eneolitice, respectiv ceramică întregibilă sau fragmentară, rășnițe și frecătoare, mai rar unelte din silex sau piatră, statuete, greutate de țesut, oase de mamifere, etc. Au mai existat cel puțin două construcții demontate, urmele

¹ Definite în continuare locuințe, abreviat cu L.

acestora fiind identificate *in situ*, în primul caz printr-un aliniament de gropi pline cu chirpici ars, resturi de pereți arși în poziție secundară, pentru cealaltă pe panta de est spre marginea conservată a terasei se aflau foarte multe bucăți de chirpici ars în poziție secundară. De asemenea, un complex (CPL. 10/2011) așezat pe o treaptă tăiată în partea de ENE a sitului, conservat doar parțial, pare să fi fost o construcție neincendiată, suprapusă parțial de L6.

Locuința 1 – dispusă în sectoarele 5, 7 și 16 și secțiunea II, a fost descoperită la adâncimea de -0,25 m, afectată puternic de lucrările agricole (Pl. 3-5). Era o construcție de suprafață, orientată NV-SE, avea formă rectangulară, dimensiunile aproximative de 6,5x4m. Pereții erau realizați din lut amestecat cu pleavă, pe câteva bucăți s-au păstrat urmele unor crengi și chiar frunze. Podeaua era din lut, izolat am putut observa lipituri fine, succesive, fără ca acestea să acopere toată întinderea locuinței. Au fost identificate mai multe gropi de par și urmele în negativ a unor posibile tălpi din lemn aflate pe laturile de nord și vest (Pl. 5/1). În colțul de nord-vest a fost identificată o groapă de provizii/sau posibil cuptor? (Pl. 4/2, 3) ce avea dimensiunile de 1x0,90 m și adâncimea de 0,35-0,40 m. La un moment dat aceasta nu mai este utilizată fiind umplută cu lut, peste care a fost refăcută podeaua locuinței. Pe latura de est au apărut izolat bucăți de plăcuță de vatră groase de 2-4 cm. În locuință au fost descoperite foarte multe vase, au fost identificate un număr de 67 de vase întregi sau întregibile, o parte fiind doar fragmente pentru care s-a putut stabili categoria tipologică. Acestea erau depozitate în principal pe latura lungă de est a locuinței. Una din caracteristici este lipsa decorurilor pictate pe această ceramică, sunt prezente cele incizate, canelate, iar pe câteva vase de dimensiuni mai mari se păstrează barbotina. Tipologic predominante sunt castroanele și cupele, vase de provizii, capace, vase borcan, etc. Din inventar mai fac parte 4 râșnițe din piatră, unelte de silex, 4 statuete antropomorfe de lut fragmentare, o *pintaderă* din lut decorată cu spirală volută, etc. În apropierea acestei locuințe pe latura lungă de sud era foarte multă ceramică fragmentară, oase de animale și cenușă ce formau un mic depozit menajer, nu mai gros de 0,20 m.

Locuința 2 – situată în sectorul 8, era plasată pe panta de est a terasei, ce are o înclinare de aproximativ 33° spre ESE (Pl. 6-8). Nu s-a păstrat decât parțial, partea de est a locuinței prăbușindu-se probabil în albia râului, păstrată probabil sub 40%, latura scurtă avea aproape 4 m. Locuința apare la -0.25-0.30 m față de nivelul actual de călcare. Era puternic incendiată, avea o suprafață conservată de peste 12 mp (4,2 x 3 m) și era orientată aproximativ NNV-SSE. Pereții erau realizați din chirpici și lemn, în chirpici apar amestecate paie tocate, frunze. Podeaua era realizată din lut bătătorit. Pentru construirea locuinței a fost tăiată o treaptă a pantei pentru obținerea unei suprafețe plane. Marginile treptei săpate în terasă au fost folosite pentru sprijinirea bazei peretelui vestic al locuinței, și parțial a celui de nord. Inventarul constă în resturi de la un număr de 11 vase, din care doar trei întregibile (Frînculeasa et alii 2012a, pl. XV), între care se remarcă un vas de provizii de mari dimensiuni, un capac de tip calotă cu mâner conic, o cupă (Pl. 8). Interesant este că un vas de provizii întregit a fost identificat pe o suprafață mai mare ce arăta cum s-a scurs materialul spre exterior din interiorul locuinței, de sub pereții arși conservați *in situ*, activitate ce se petrece și după prăbușirea unei părți din locuință. Părți din vas au fost recuperate de sub pereții arși, alte bucăți alunecaseră în afara acestora pe panta actuală a terenului. Au mai fost descoperite un fragment de statueta antropomorfă din lut (Frînculeasa et alii 2012a, pl. XV/9), câteva piese din silex și un împungător din os.

Locuința 3 – identificată în sectoarele 3, 9, 11, 14, a fost construită la limita de est a platoului, la contactul acestuia cu panta, ce în acea zonă avea o înclinare spre SSE (Pl. 9-10). Era distrusă în cea mai mare parte de complexe arheologice ulterioare (gropi, nivelări), dar și de remanieri ale depozitului arheologic. Spre vest panta a fost tăiată obținându-se o mică terasă cu o adâncime de circa 0,50 m, peretele vestic al locuinței avea orientarea și era plasat la limita acesteia. Locuința avea suprafața de aproximativ 25 mp și era orientată SE-NV. Inventarul consta din ceramică, unelte de silex și piatră șlefuită. În această locuință au fost identificate doar în jur de 15 vase întregi sau întregibile, mult material fragmentar. Sub această locuință au fost cercetate două gropi de extras lutul, folosite ulterior pentru degajarea resturilor menajere. Gropile erau de mari dimensiuni, aveau formă neregulată și perforau partea superioară a stratului de pietriș al terasei.

Locuința 4 – a fost descoperită și cercetată în sectoarele 10, 15 și secțiunea V. Locuința era incendiată, fiind puternic deranjată (Pl. 11-12). Era plasată în zona de nord a sitului, fiind descoperită la adâncimea de -0,35-0,45 m. Datorită situării acesteia pe un teren ușor înclinat spre nord, pe latura de est a fost săpată și amenajată o treaptă. Locuința avea suprafața conservată de aproximativ 20 mp și era orientată NE-SV. Pereții erau realizați din chirpici, podeaua din lut. Inventarul consta din ceramică fragmentară, câteva vase întregi și unelte de silex și piatră șlefuită, râșnițe, mai multe statuete antropomorfe și zoomorfe. Ceramica deși numeroasă era conservată fragmentar, neîntregibilă, o mare parte nu se afla în poziția inițială. Remarcăm descoperirea *in situ* a unei râșnițe cu frecătorul depus deasupra (Pl. 11/6), având lungimea de aproximativ 0,60 m (Frînculeasa et alii 2012a, pl. VI/4). Locuința a fost afectată de intervenții ulterioare distrugerii, numeroase gropi neregulate, fărâmițarea chirpiciului și a inventarului; toate acestea sunt doar câteva indicii ale unor acțiuni datorate tot comunităților eneolitice sau a uneia ce pare să aparțină unui orizont cronologic definit în acest areal de descoperiri Cucuteni B - Cernavoda I (Frînculeasa 2012d).

Locuința 5 – a fost descoperită în sectoarele 13A, 13B, 13C și secțiunea VI (Pl. 13-16). Pentru construirea locuinței a fost tăiată panta în partea de vest pentru obținerea unei suprafețe plane. Avea formă rectangulară, orientată NV-SE. A avut dimensiuni de aproximativ 6x3,5 m, chirpiciul ars acoperea o suprafață de peste 50 mp. Grosimea distrugerii (pereților arși de chirpici) era de 0,20-0,40 m. Au fost descoperite bucăți de pereți groase de aproximativ 0,12-0,16 m. Aceștia au căzut înspre est și sud. Podeaua era din lut bătătorit, avea o grosime de aproximativ 0,10 m. Trebuie remarcat că mai multe gropi au deranjat această locuință. Pe peretele de vest a fost rezervată în lut o laviță pe care a fost amenajat și cuptorul. Pe această laviță lată de aproximativ 1 metru au fost descoperite și vase sparte *in situ*. În această construcție au fost descoperite în jur de 110 vase, din care peste 80 erau întregibile. Acestea se concentrau atât pe lângă pereți, dar și în zona cuptorului. De-a lungul peretelui de sud au fost descoperite peste 35 de vase din lut întregi sau întregibile. Remarcăm și descoperirea unui vas de tip *askos*. În vasul de tip *askos* a fost descoperită o statueta antropomorfă plată din os, lângă care se afla un os de mamifer în curs de prelucrare (Frînculeasa et alii 2012b, pl. 7/7-8; 11/6-7). În unul din vase (V.12) am descoperit foarte multe așchii din silex, în total 89 de piese (numărul mare și fragmentaritatea excesivă se datorează incendiului; nu s-a putut face un remontaj); în V.17 se aflau semințe și fructe carbonizate de soc (Frînculeasa 2009); în V.24 erau patru astragale de ovicaprine, dintre care trei aflate în curs de prelucrare (Frînculeasa 2010, pl. 174/9-15; Frînculeasa et alii 2012a, pl. XXVI/6-8). Un vas întregibil se afla în interiorul cuptorului, altele în apropiere. Au fost identificate vase inclusiv pe chirpiciul ars. Au mai fost descoperite două greutăți de lut, având formă alungită, perforate, câteva unelte din silex și piatră (dălțițe, râșnițe), o unealtă din corn de cervidă. Vesela se concentra pe laturile scurte ale construcției, respectiv latura sudică și colțul de nord-vest. Alte câteva vase au fost identificate spre centrul locuinței. În acest complex a fost descoperită și o pintaderă decorată prin canelare cu spirală volută (Frînculeasa 2012c, pl. 13/1).

Locuința 6 – a fost descoperită în sectoarele 13C și 15, avea dimensiuni păstrate de aproximativ 6x3,5 m (Pl. 17-20). Construcția avea două camere, cea sudică era mai mare (cca. 12 mp) și reprezenta aproximativ 60% din suprafața complexului, iar cea nordică (cca. 7 mp) era puternic afectată de complexe ulterioare, ceramica fiind foarte fragmentată (Frînculeasa 2012d, pl. 3). La sud de camera mare se afla o suprafață amenajată de aproximativ 5 mp ce pare să aparțină tot construcției (Pl. 20/1). Latura de est s-a scurs spre albia râului. Au fost descoperite un număr de aproximativ 90 de vase, din care aproximativ jumătate întregibile. Vasele întregi se concentrau în jurul vetrei identificate în camera mare (sudică) spre colțul de sud-vest, având perete comun cu cele două laturi. Vatra avea formă rectangulară, cu pereți verticali, reamenajați în mai multe etape. Era conservat numai colțul de VSV, avea grosimea pereților de 14-16 cm, lipiturile verticale succesive erau groase de 2-3 cm. Era deranjată și distrusă de o groapă săpată recent. Alte vase erau dispuse în apropierea peretelui portant de pe latura de vest (Frînculeasa 2012a; 2012b). O serie de vase se scurseseră spre exteriorul locuinței. În inventar se mai aflau două vase zoomorfe (Frînculeasa 2012a, pl. 2/1-3; 2012b, fig. 2-3/1), patru statuete antropomorfe (Frînculeasa et alii 2012b), un *phallus* (Frînculeasa et alii 2012b, pl. 10/7, 9-10), o mărgea plată din lut, un ac din cupru, oase de animale, între care un astragal prelucrat de bovină, două

vârfuri bifaciale din silex (Frînculeasa et alii 2012a, pl. XXV/10-11), mai multe greutateți de lut pentru război de țesut, etc.

CPL. 10/2011 – descoperit în sectorul 15 (Pl. 21); era o suprafață amenajată în plan orizontal cu o substructură din lut galben cu o grosime de 5-8 cm; pe o suprafață de circa 12 mp, a fost identificat un grupaj de vase și fragmente ceramice (în total cca. 20 de recipiente) din care doar trei întregibile, pietre de dimensiuni mai mari, o statueta antropomorfă din lut (Frînculeasa et alii 2012a, pl. 9/1-2). Remarcăm un vas modelat din pastă fină, pictat cu grafit (Pl. 21/4). Din arealul acestui complex provine și o pintaderă (Frînculeasa 2012c, pl. 13/3). Pe profilul nordic al sectorului 15 am identificat urmele amenajării unei terase, suprapusă de acest complex. Complexul era suprapus parțial de L6, suprapunea la rândul său depozitul menajer. Zona era puternic deranjată de gropi ulterioare și alunecarea de pământ; nu am identificat alte detalii constructive.

LOCUIŢE ŞI STRATIGRAFIE: EVOLUŢIE INTERNĂ

Locuințele 1, 5 și 6 sunt relativ bine conservate și se pretează cel mai bine unei discuții privind inventarul ceramic păstrat *in situ* și implicit asupra cronologiei interne, în corelație cu observațiile arheologice asupra stratigrafiei și a complexelor. Este important de semnalat că toate cele trei locuințe definesc orizonturi diferite de construcție și de evoluție a așezării. L1 pare să aparțină etapei inițiale de construcție, deși sub podeaua acesteia am descoperit izolat lemn ars și un vas întreg (castron) așezat cu gura în jos. Nu excludem prezența unui act ritualic de depunere, semnalat și în cazul altor construcții. În L6 a fost descoperită o statueta antropomorfă de tradiție Cucuteni (Frînculeasa et alii 2012b, pl. 9/4-6), iar în CPL. 10 o reprezentare antropomorfă Gumelnița. De altfel, aceasta reprezintă singura piesă din acest sit ce are clare caracteristici specifice plasticii gumelnițene (Frînculeasa et alii 2012b, pl. 4/8; 9/1-2). În relația cronologică dintre aceste complexe, CPL.10 este mai vechi.

L5 suprapune parțial L6, ce la rândul ei avea podeaua amenajată deasupra unui depozit menajer gros de aproximativ 0,5 m. Sub acest depozit menajer am identificat o lentilă de chirpici ars mărunțit ce suprapunea direct sterilul arheologic. Într-o etapă anterioară acumulării depozitului menajer marginea terasei fusese tăiată în trepte atât înspre est cât și nord (Pl. 22/3). Mai remarcăm că L4 suprapune la rândul ei L6, relația dintre L4 și L5 fiind probabil de contemporanitate, cel puțin parțială. Depozitul menajer ar putea fi contemporan cu evoluția L1. Lentila de chirpici ars provine din resturile unor construcții demontate după incendiere. Un aliniament din gropi umplute cu chirpici ars a fost identificat la sud de L1, ce pare să aparțină unei construcții. Baza unui cuptor a fost de asemenea descoperită într-o zonă ce pare să fi fost demantelată și terasată, suprapusă parțial de resturi ale L3. Resturi numeroase de chirpici ars au fost descoperite și spre sud de L5, pe terenul ce avea o pantă spre est, abandonate imediat deasupra sterilului, dar și într-o groapă aflată sub L3 (Frînculeasa et alii 2012a, 15).

Trebuie evidențiat arealul de ENE al sitului în care am constatat o activitate intensă de amenajare și remodelare a perimetrului respectiv. În acest spațiu de circa 20 x 20 m se aflau cea mai mare parte din complexele arheologice cercetate, respectiv L4, L5, L6, CPL. 10/2011, un depozit menajer și o serie de gropi de mari dimensiuni sau mai restrânse ce taie o parte din complexele de locuit sau sunt suprapuse de acestea. De asemenea, există o serie de trepte construite pentru realizarea de suprafețe plane necesare amenajării locuințelor sau accesului în așezare. Aceste trepte au orientarea NV-SE descriind un semicerc ce urmează oarecum curba de nivel. Relația dintre L4, L5, L6, Cpl. 10/2011, pare a fi mijlocită de un depozit menajer aflat sub L6 și o groapă aflată sub L4.

CONCLUZII

În așezările atribuite aspectului Stoicani-Aldeni au fost descoperite locuințe de suprafață, iar izolat au fost semnalate și bordeie. Alături de descoperirile de la Mălăieștii de Jos, pentru Muntenia avem informații, în general inconsistente, despre locuințe Stoicani-Aldeni cercetate în localitățile Aldeni, Bălănești, Coțatcu, Seciu. Pentru Aldeni informațiile accesibile sunt lacunare (Ștefan 1943; 1944a; 1944b; Dragomir 1983; Grigoraș, Paveleț 2013, 15-16); la Bălănești erau folosite la construirea locuințelor alături de lemn și lut, lespezi de piatră (Dumitrescu 1944). Remarcăm cercetările recente de la Coțatcu (jud. Buzău), unde într-o așezare de tip tell au fost cercetate parțial o serie de locuințe incendiate, din care unele conservau și instalații de foc. De asemenea, aveau podele realizate din bârne de lemn, peste care era întins lut (Grigoraș, Paveleț 2007; Andreescu et alii 2008; 2009). La Seciu (jud.

Prahova) au fost cercetate parțial o serie de locuințe, ce aveau podelele din lut și o suprastructură solidă din lemn și lut (Frînculeasa 2011, 30-31).

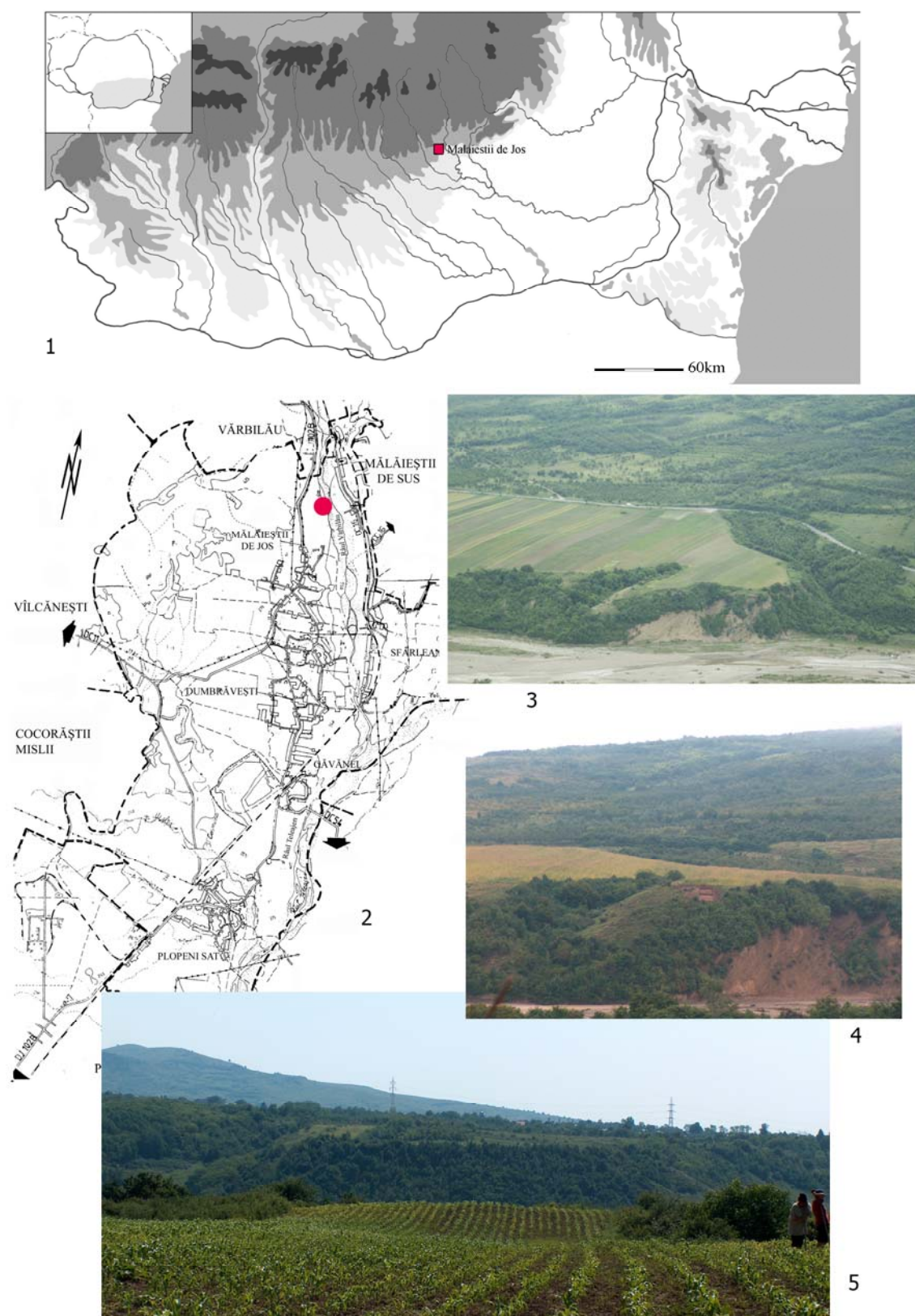
Ceva mai multe informații provin din săpăturile arheologice derulate în Moldova pentru siturile de la Stoicani (Petrescu-Dîmbovița 1953), Dodești, Suceveni, Mănăstioara, Băneasa, Puricani (Dragomir 1978; 1983; 1985; 1996). Materialele folosite la construcția locuințelor au fost lutul, paiele tocate, lemnul, crengile, piatra. Podelele erau realizate din lut bătătorit, platforme din loasbe de lemn la care se adăuga lutul. La Dodești au fost cercetate nouă locuințe situate pe două șiruri, cu spații între ele de 3-5 m (Dragomir 1985, 23). La Suceveni într-o așezare de mici dimensiuni, cu mai multe niveluri de locuire, au fost cercetate nouă locuințe de suprafață de formă rectangulară, cu dimensiunii variabile, cu platforme din bârne de lemn (Dragomir 1983, 28; 1985, 42). La Mănăstioara au fost cercetate locuințe cu podine din platforme din bârne de lemn peste care erau realizate lipituri de lut (Dragomir 1983, fig. 5; 1985, 34).

În așezările Stoicani-Aldeni au fost descoperite și locuințe adâncite (bordeie) sau ușor adâncite la Aldeni (Ștefan 1944b, 76), Stoicani (Petrescu-Dîmbovița 1953, 24), Suceveni (Dragomir 1970, 29), Puricani (Dragomir 1985, 38; 1996, 234-235), Coțatcu (Grigoraș, Paveleț 2007, 13). Informațiile trebuie abordate cu rezervă, documentația publicată nefiind una foarte relevantă, iar argumentele șubrede. Locuințe adâncite au fost descoperite și în arealul Bolgrad în așezarea eponimă, dar și la Ozernoe, Vulcănești, Lopățica (Dragomir 1978, 23; 1985, 16-17). S-a considerat că aparțin unui orizont cronologic timpuriu al evoluției aspectului cultural Stoicani-Aldeni (Dragomir 1978, 23). Remarcăm și modelul de locuință din lut descoperit la Aldeni ce avea formă dreptunghiulară, cu acoperișul în două ape, cu intrarea dreptunghiulară în partea frontală, deasupra unui prag înalt. Piesa se sprijină pe patru piciorușe, ceea ce ar sugera un model de locuință suspendată (Ștefan 1941).

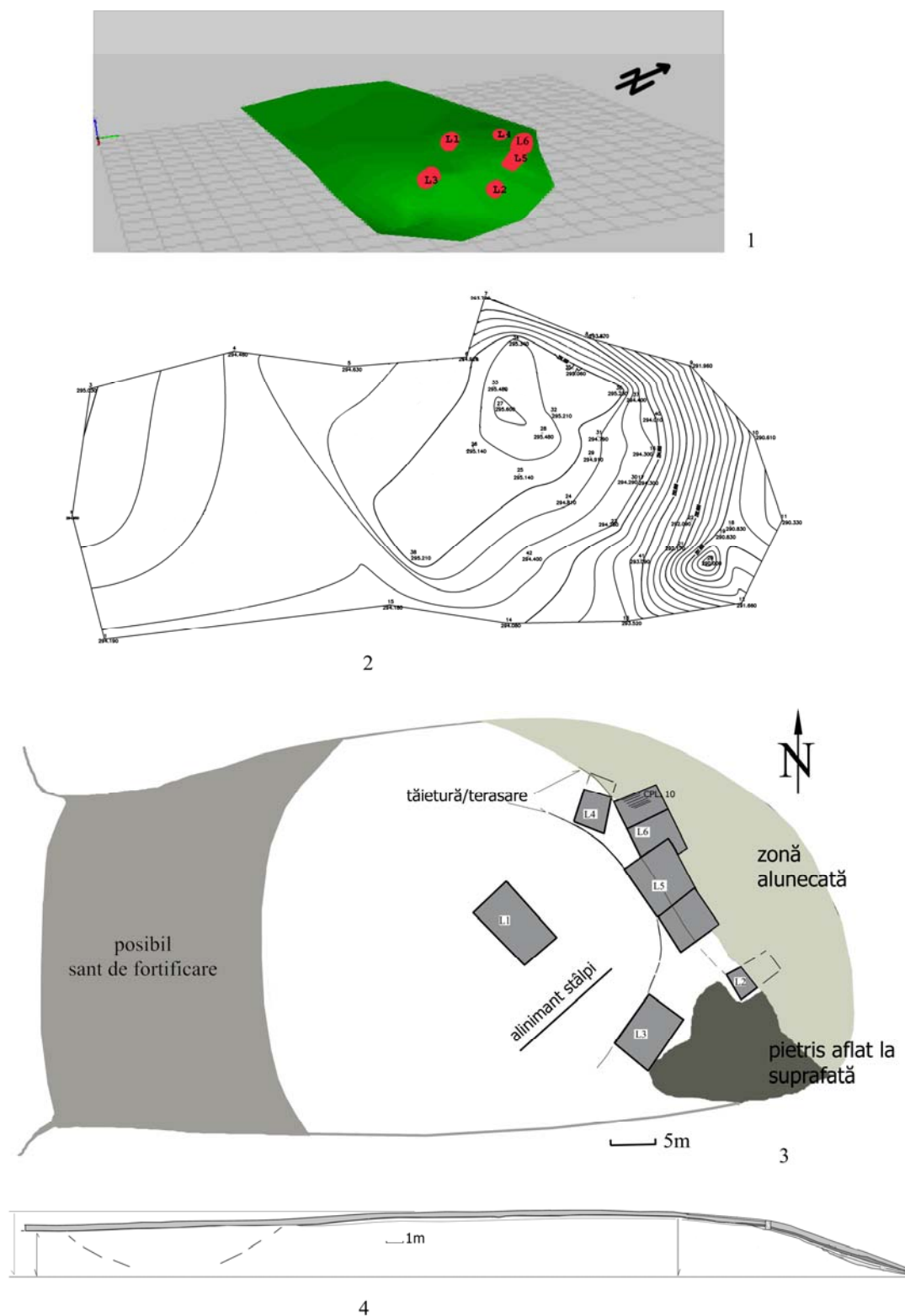
Descoperirile din așezarea de la Mălăieștii de Jos ne ajută să înțelegem limitele și sensibilitatea interpretării planurilor generale publicate în cazul așezărilor cercetate integral. În puține cazuri locuințele sunt contemporane pe tot parcursul evoluției așezării. De aceea, multe dintre concluziile dedicate segmentului privind organizarea internă a așezărilor eneolitice sunt nerealiste, fiind afectate inclusiv analizele globale legate de inventarele arheologice. Nici atunci când avem așezări cu o singură etapă de locuire, planul înregistrat nu reflectă decât un episod izolat din evoluția sitului, în fapt reprezentă o imagine de moment ajunsă în „obiectivul” arheologului și eventual interpretată de acesta.

Descoperirile din acest sit nu sunt atipice pentru epoca eneolitică, ci reprezintă mai curând un stadiu al cercetării arheologice în acest areal. În acest sens, remarcăm o informație, neexploată și rămasă excepție, despre locuința 10 (anexă) din nivelul II de la Lișcoteanca 'Movila Olarului'. Autorul cercetării evidențiază amplasamentul acestei construcții pe pantă, în colțul de sud-est al movilei (Hartuche 1987, 32). Lipsa unui plan de detaliu și a unui profil al locuinței și implicit al pantei naturale, împiedică emiterea unor considerații suplimentare. Rămâne de verificat dacă tot perimetrul respectiv a fost cercetat, nefiind exclusă prezența și a altor construcții eneolitice.

În urma cercetărilor arheologice și observațiilor geomorfologice din situl de la Mălăieștii de Jos, am putut stabili că terasa a fost antrenată în alunecări derulate anterior locuirii acesteia de comunitatea eneolitică. De asemenea, după încetarea locuirii preistorice alunecările de teren, dar și deplasarea terasei au continuat, afectând atât inventarul, cât și complexele arheologice de tip locuință. Cercetarea arheologică, în corelație cu observațiile geologice, a oferit o serie de informații ce ne așează în fața unor realizări atipice, ce reflectă o comunitate dinamică și inovativă. O anumită adaptabilitate pare să fie suprapusă pe un substrat generat poate de dimensiunea spirituală și un conservatorism specific tradițiilor grupului uman stabilit aici. Amenajările descoperite în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos par să denote, alături de cunoștințe legate de astfel de lucrări, dorința comunității de a se stabili în acel spațiu delimitat natural, deși în apropiere exista o terasă întinsă, lesne de locuit și exploatat. Acest determinism pare, mai curând, generat de aspecte ce țin de ușurința asigurării unui anumit grad de siguranță datorat delimitării naturale a terenului, dublată de intervenții antropice, dar și de considerente ce probabil aveau o rezonanță spirituală și o anumită consecvență ce ținea de tradiția grupului uman stabilit în acel perimetru.

Pl. 1. Localizarea sitului de la Mălăieștii de Jos (1-2); vedere aeriană (3); situl văzut dinspre est (4) și vest (5).

Pl. 2. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Amplasarea locuințelor cercetate pe un relief topografic (1); ridicarea topografică a sitului (2); planul cu dispunerea locuințelor (3); profil transversal (vest-est) prin sit (4).

1

2

3

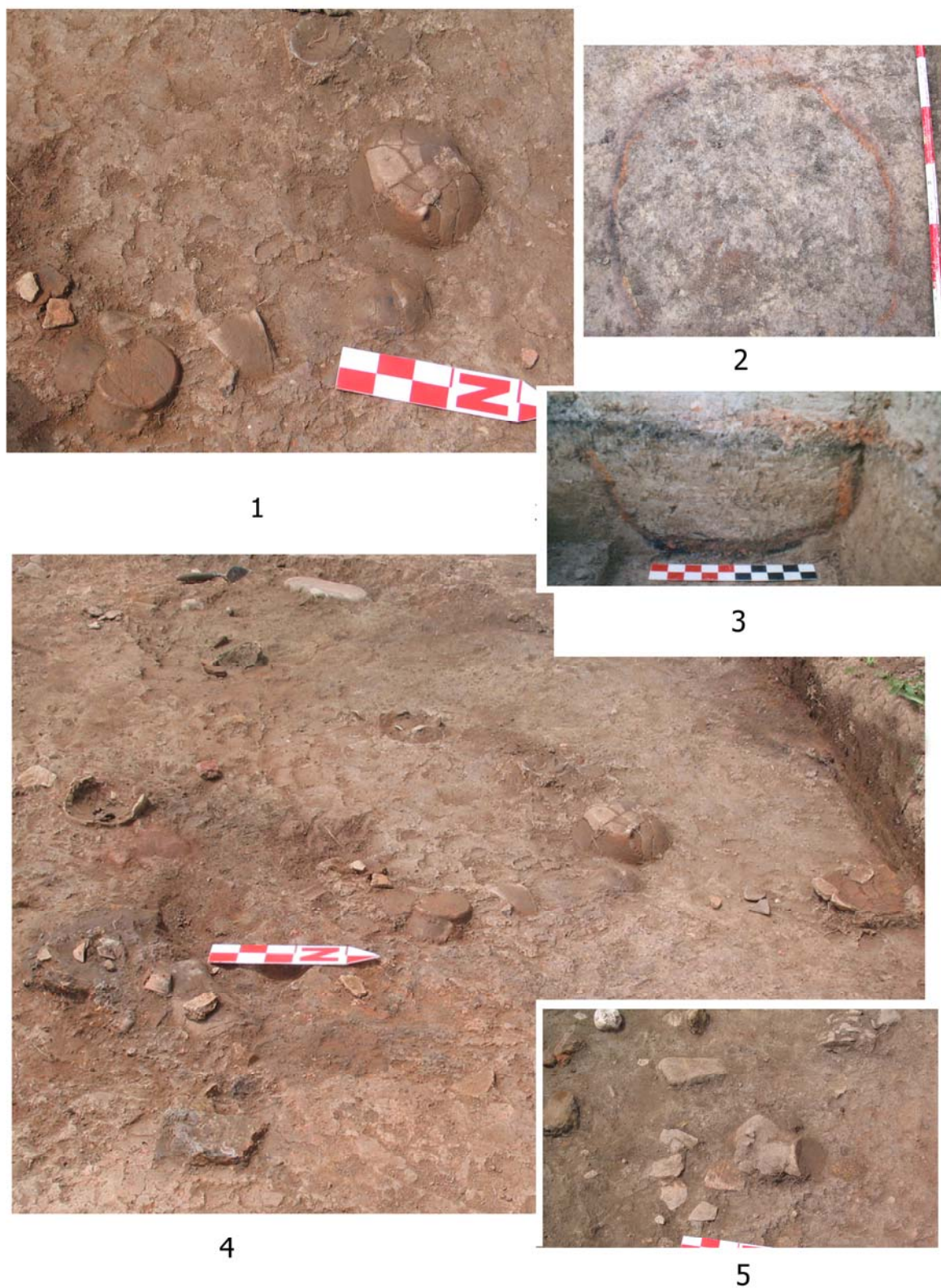

4

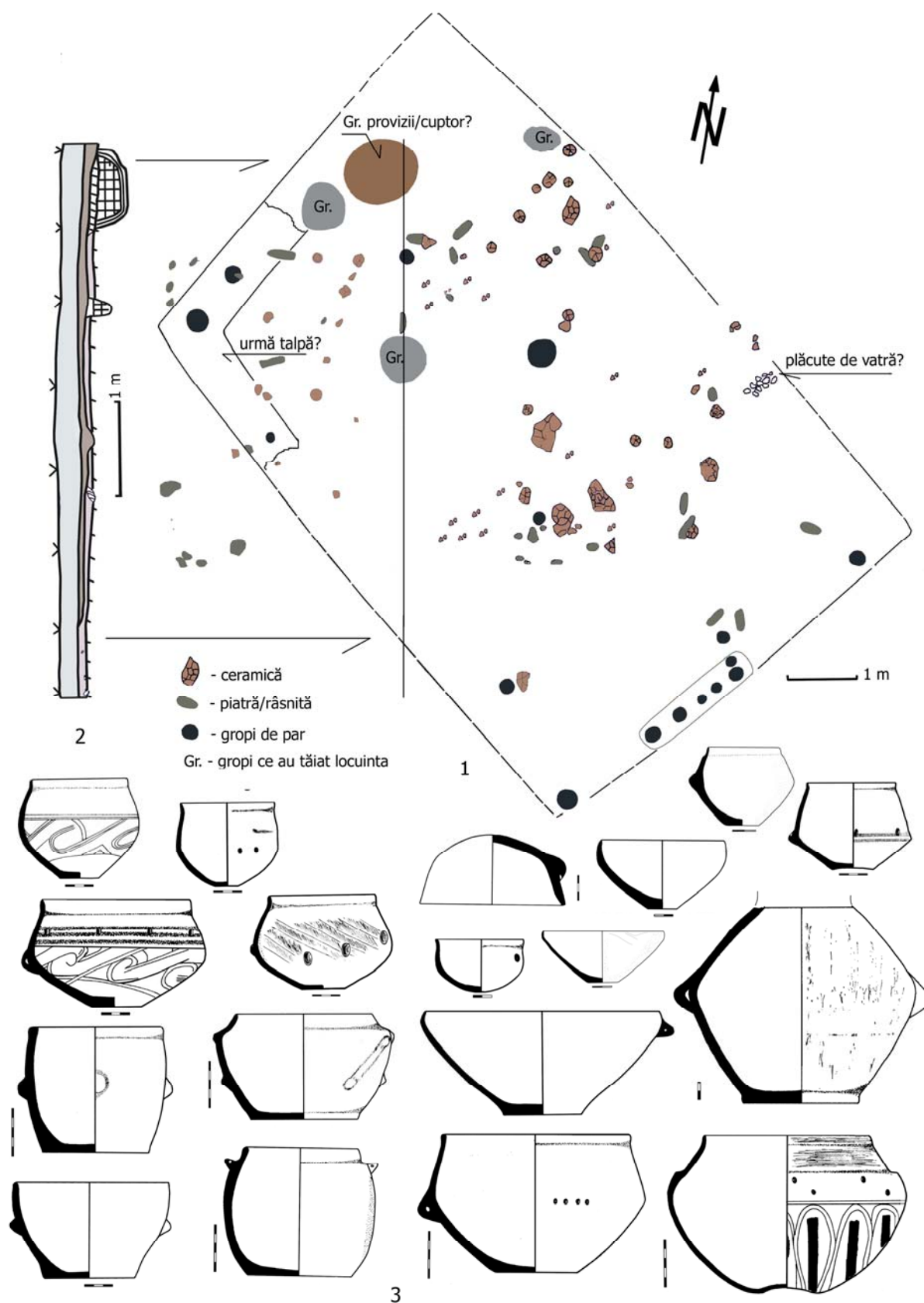

5

Pl. 3. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 1, nivel distrugere prin incendiere (1); podea *in situ* (2), vase *in situ* (3-5).

Pl. 4. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 1, vase *in situ* (1, 4-5); groapă de provizii/cuptor?, plan și profil (2-3).

Pl. 5. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Plan cu locuința 1 (1); profil stratigrafic (2); vase, inventar parțial (3).

1

2

3

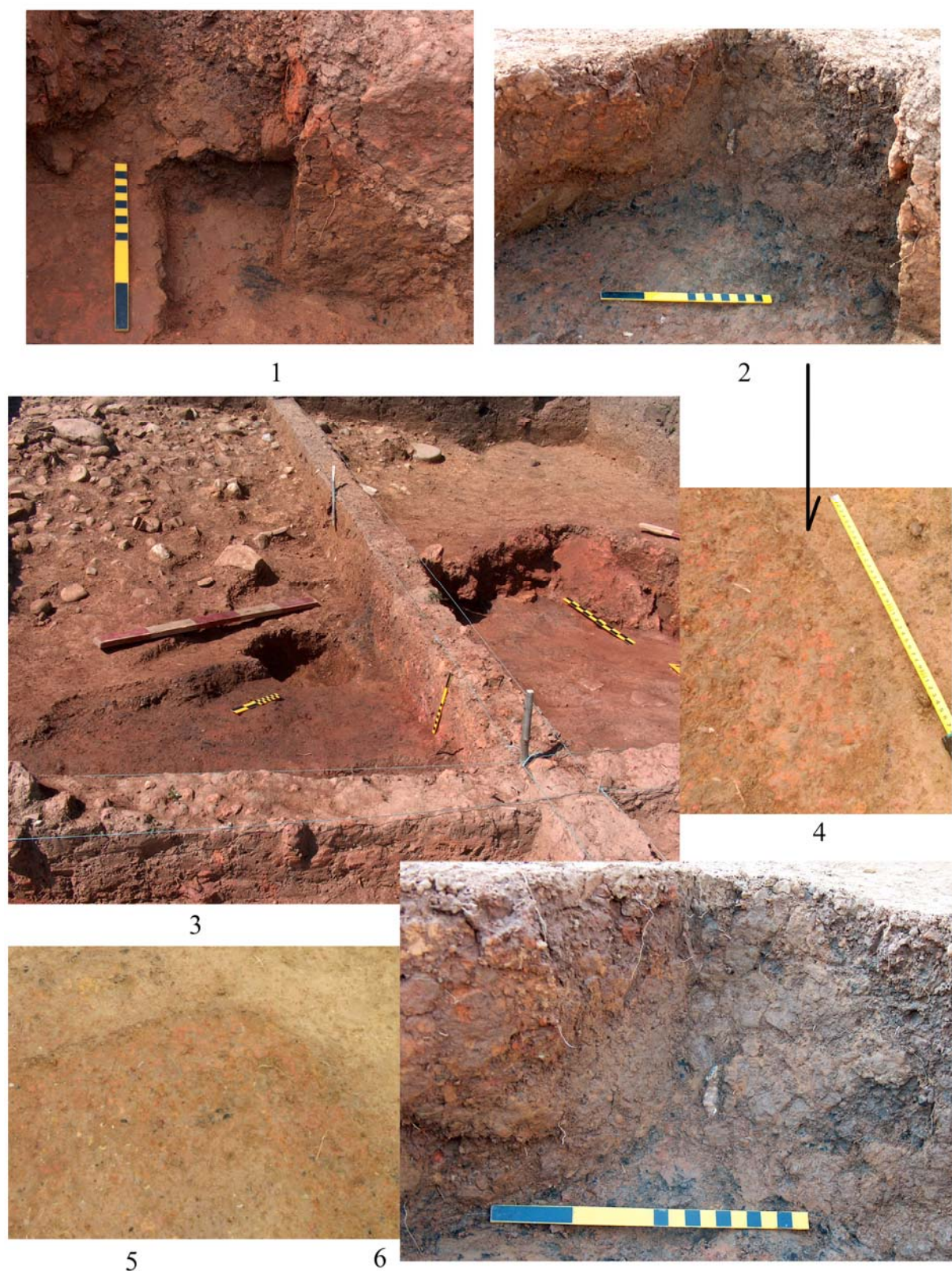

4

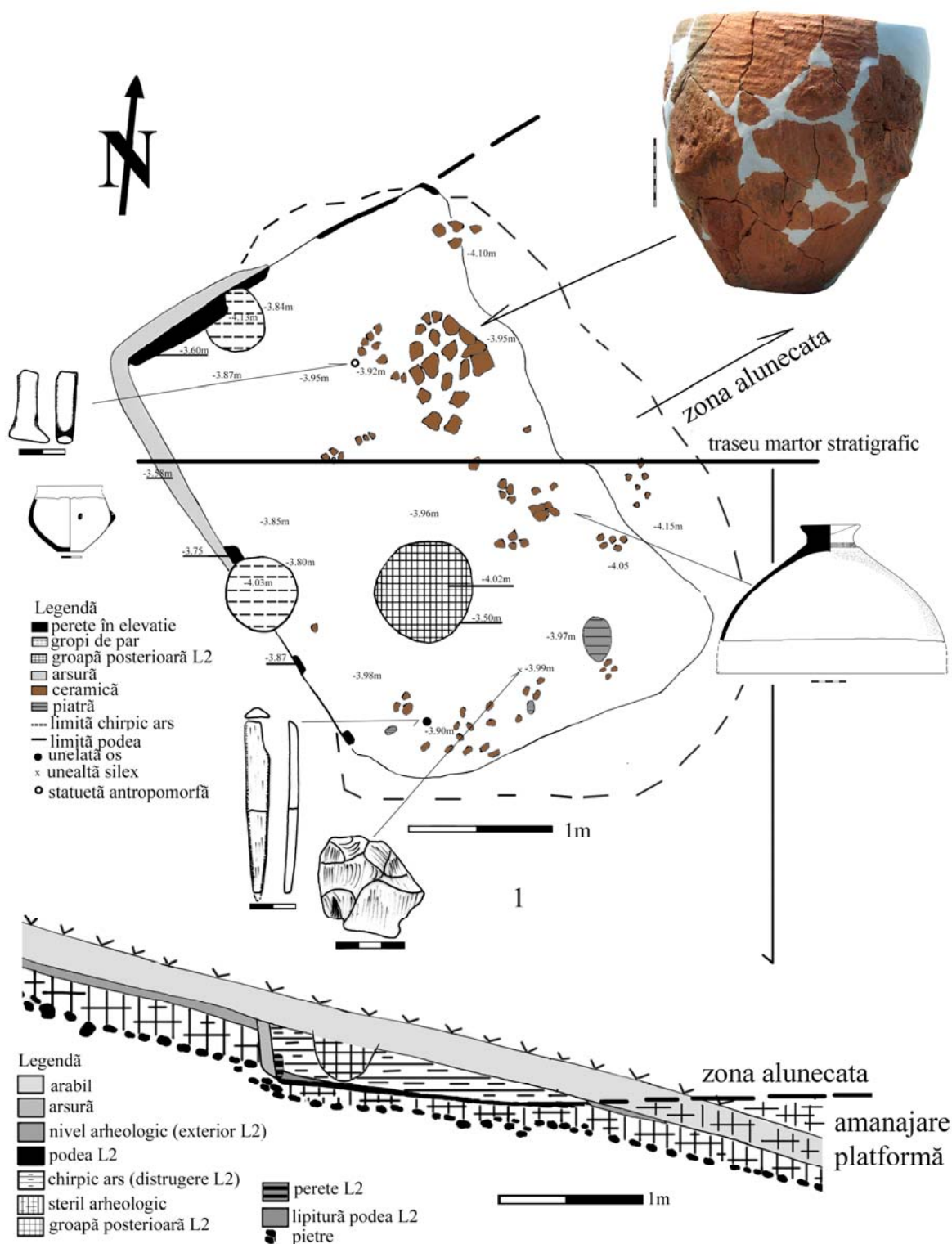

5

Pl. 6. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 2, nivel distrugere (1); nivel podea (2-4); vas provizii *in situ* (5).

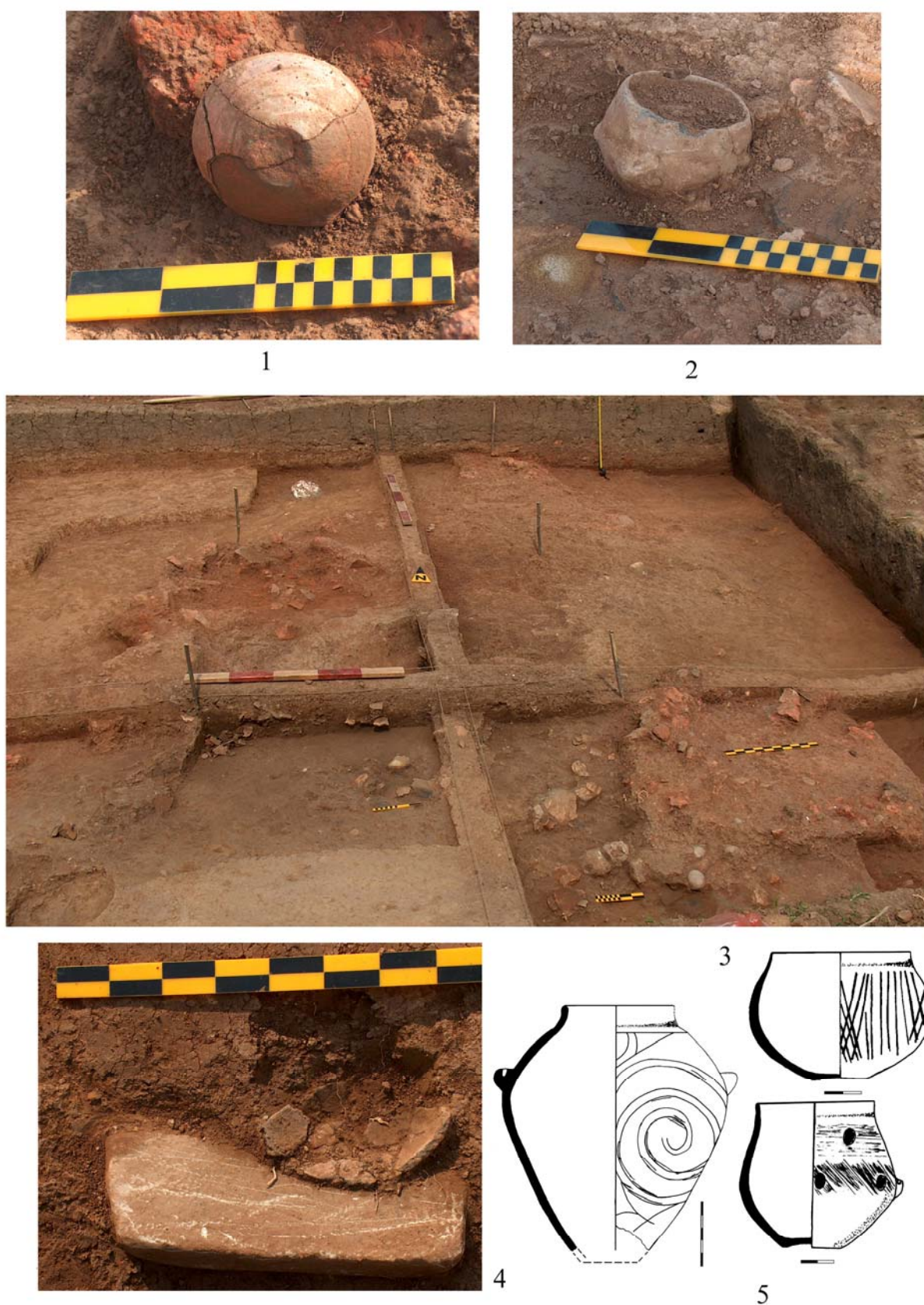

Pl. 7. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 2, detalii (1-3, 6); detalii cu limitele locuinței, colțul de NV (4-5).

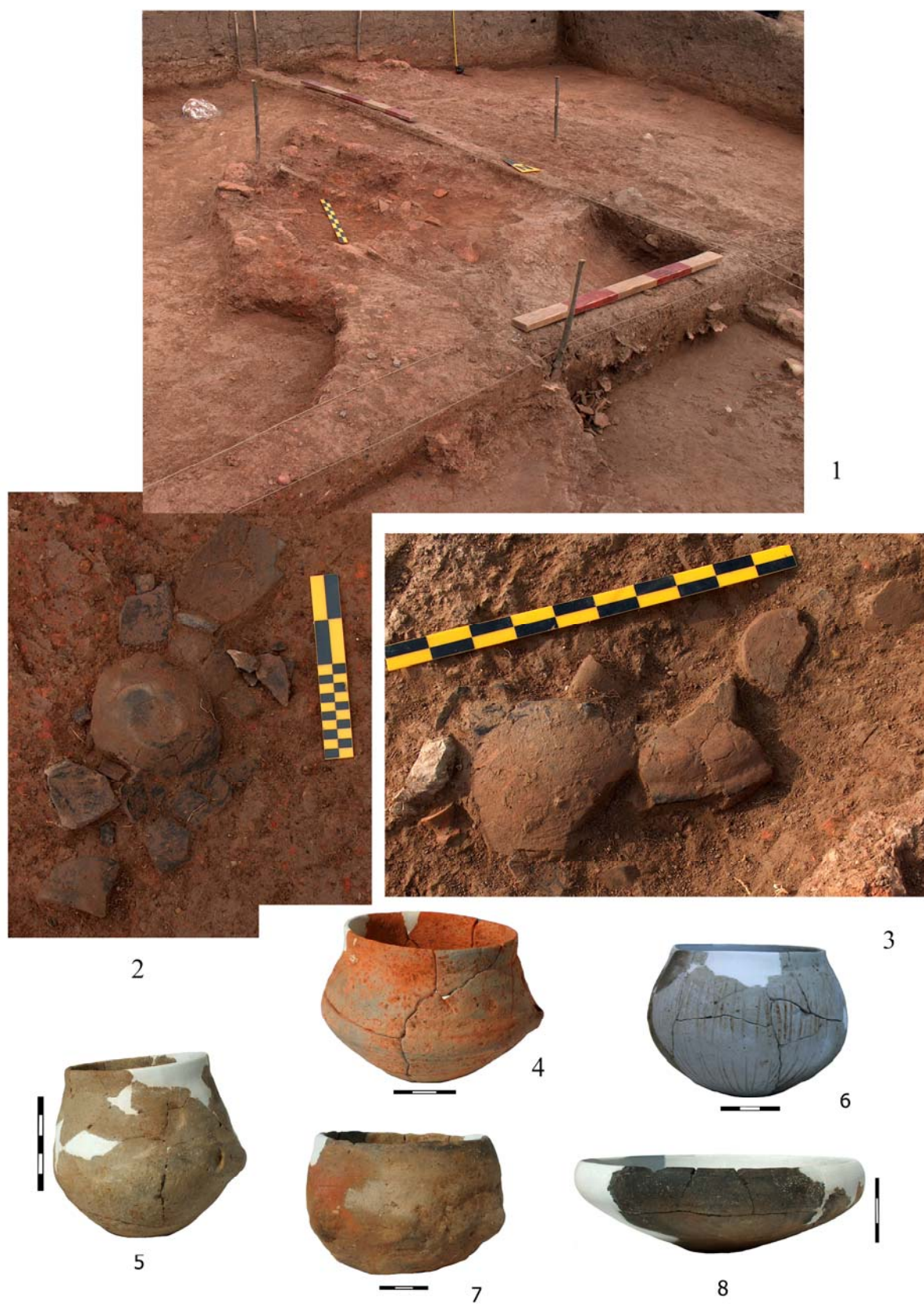

2

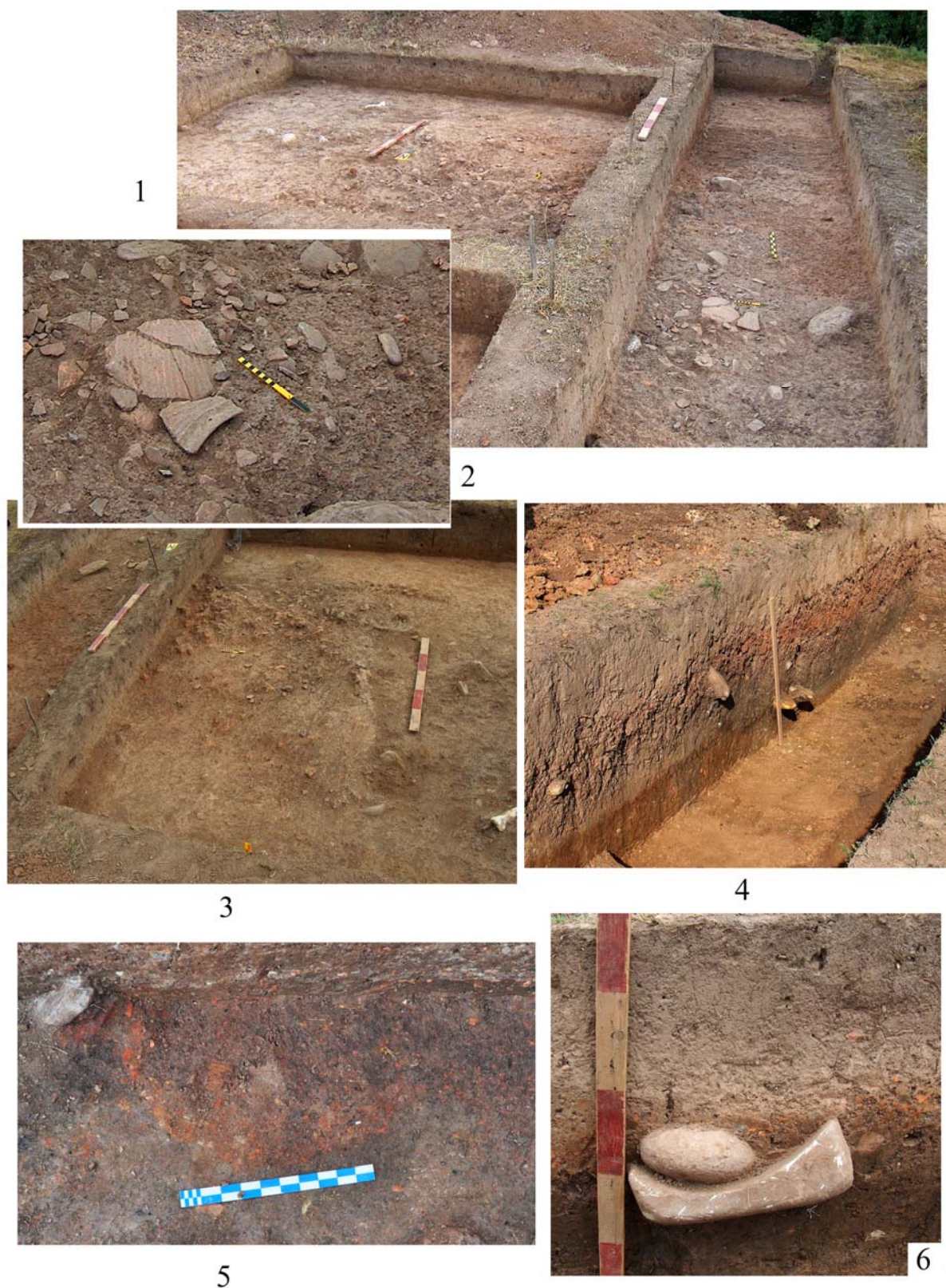
Pl. 8. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 2, cu dispunerea inventarului (1); profil stratigrafic (2).

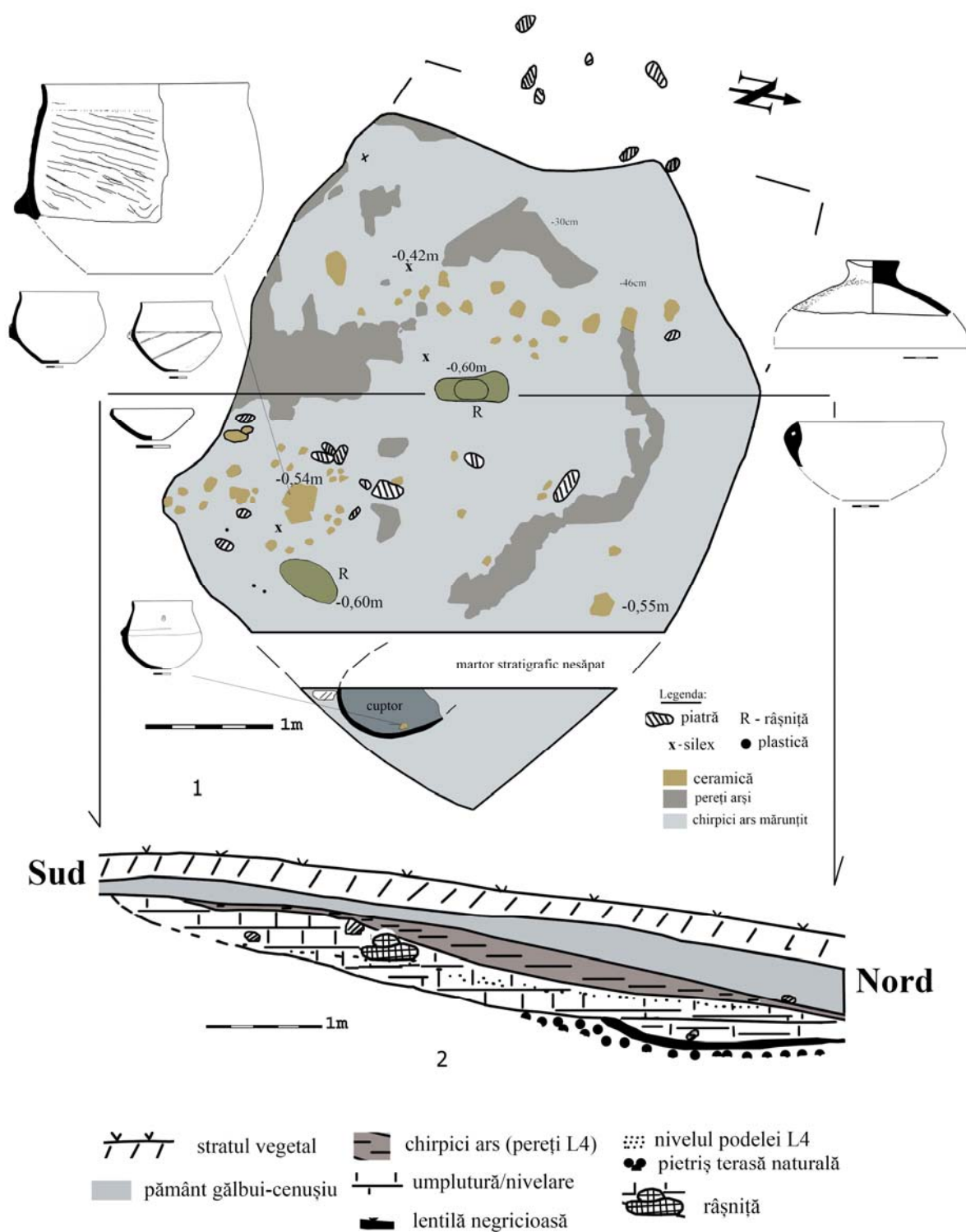
Pl. 9. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 3, nivel distrugere (3), vase *in situ* (1-2); râșniță *in situ* (4); vase descoperite în locuința 2 (5).

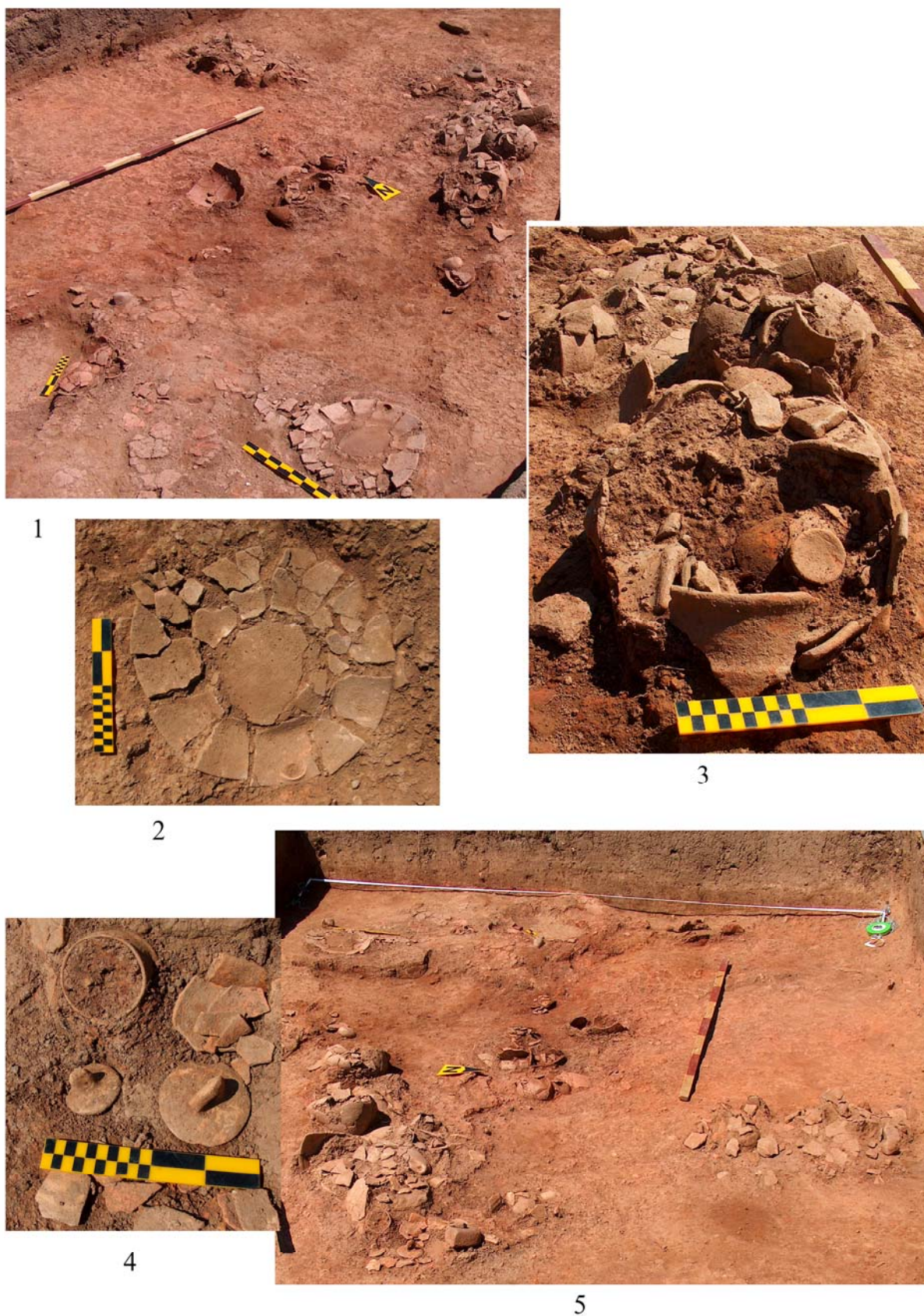
Pl. 10. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 3 (1); vase *in situ* (2-3); vase din inventarul locuinței (4-8).

Pl. 11. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 4 (1, 3); vas *in situ* (2); cuptor (5); profil prin locuință (4); râșniță cu frecător *in situ* (6).

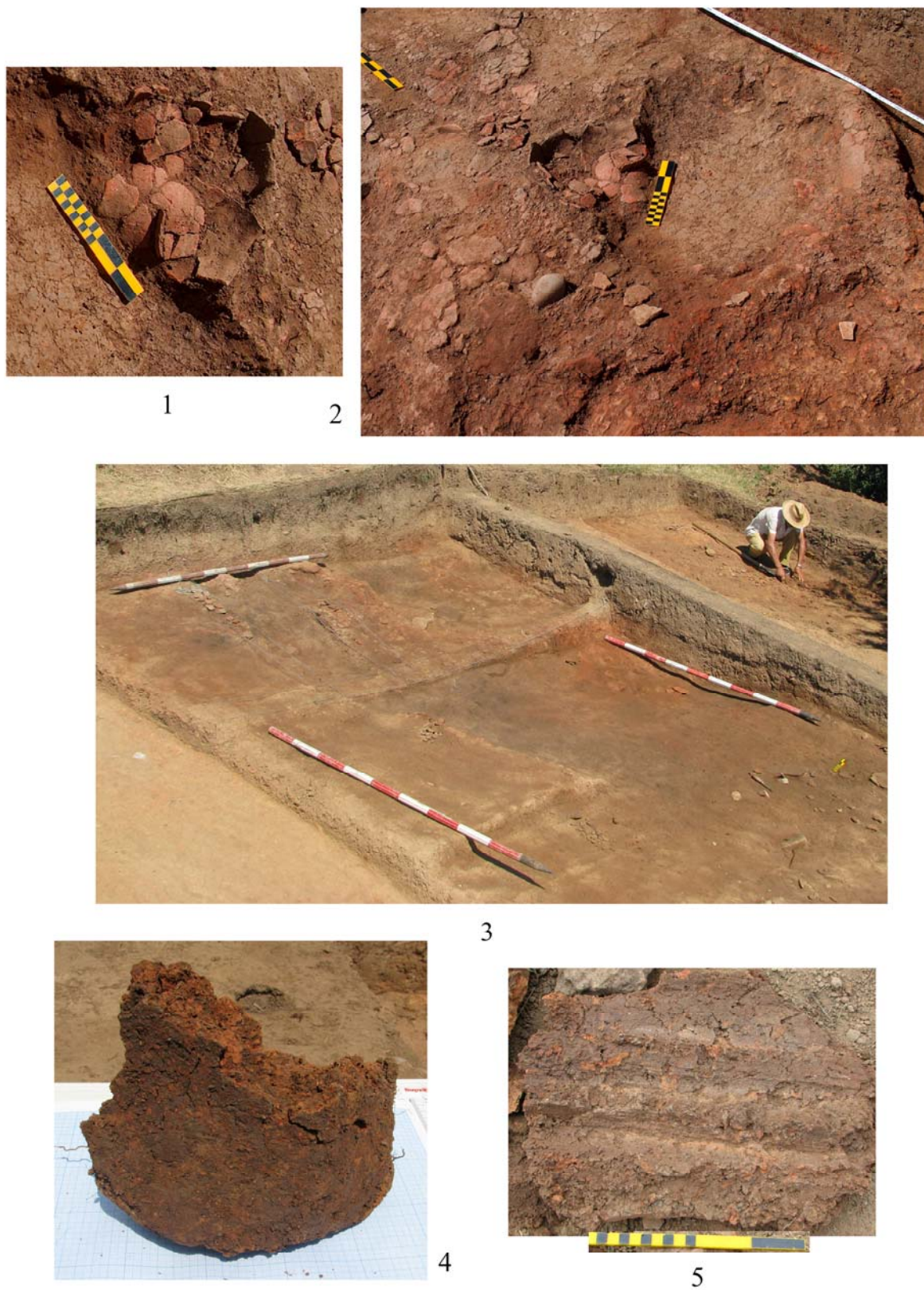
Pl. 12. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 4 (1); profil stratigrafic (2); vase descoperite în inventarul locuinței 4.

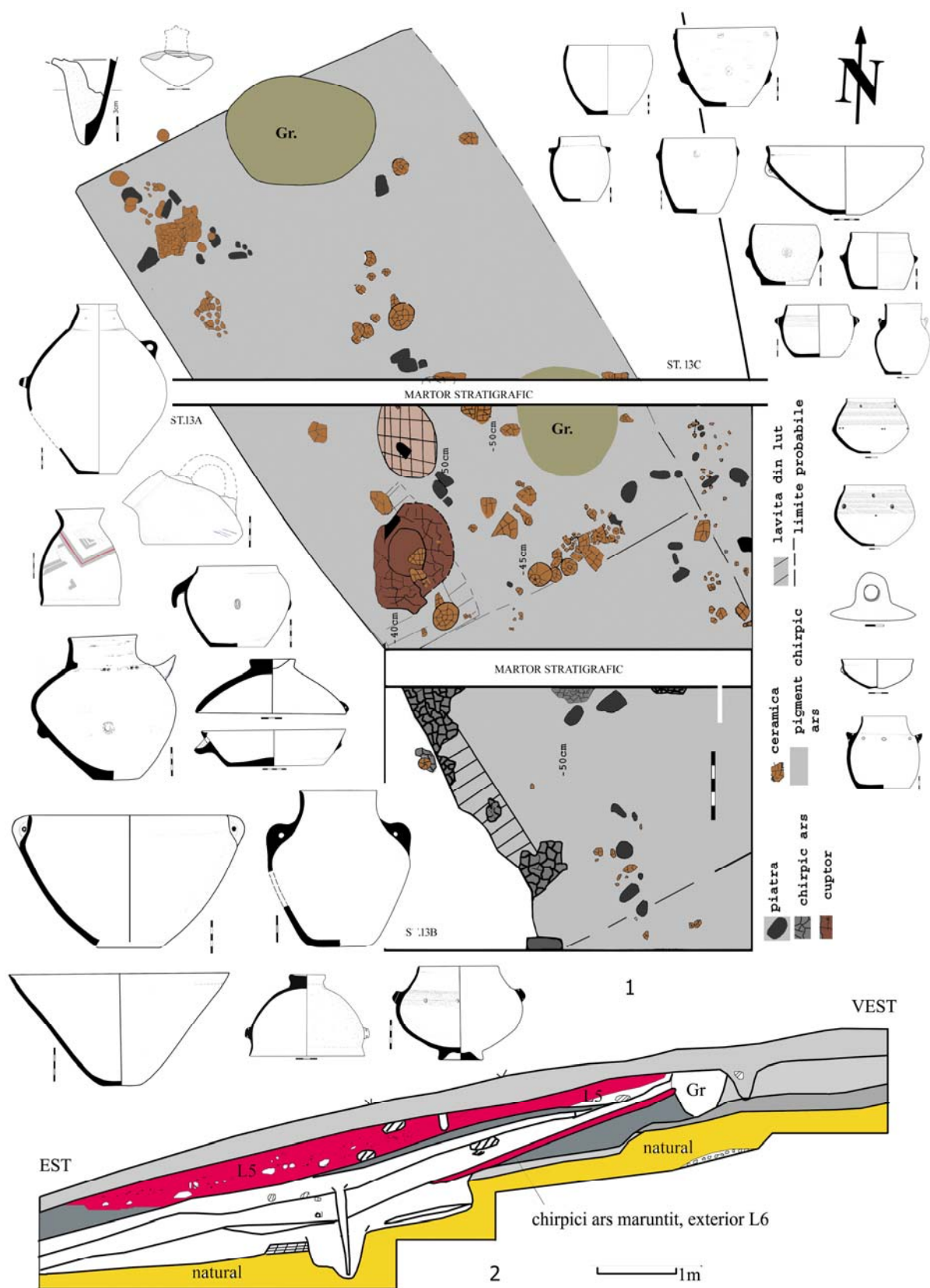
Pl. 13. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 5 (zona de S) cu vase *in situ*.

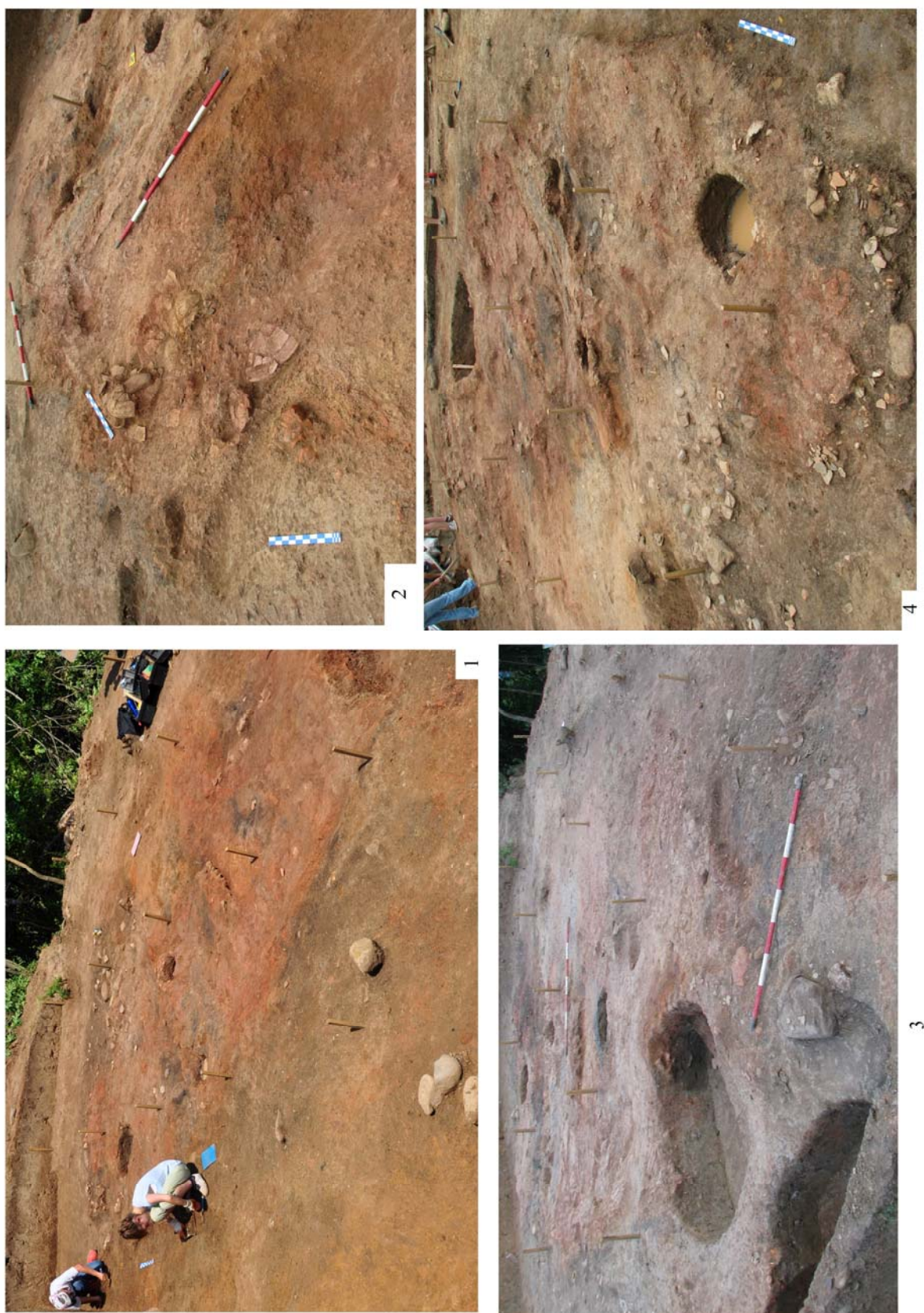
Pl. 14. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 5 (colțul de NV) cu vase *in situ*.

Pl. 15. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 5, nivel podea (zona de S) (3); cuptor cu vase *in situ* (1-2); bază coloană din lut (4); urme de scânduri pe perete ars locuință (5).

Pl. 16. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 5, nivel podea (1); profil stratigrafic, limita sectoare 13A - 13C (2); inventar parțial locuința 5: ceramică.

Pl. 17. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 6, nivel podea.

1

2

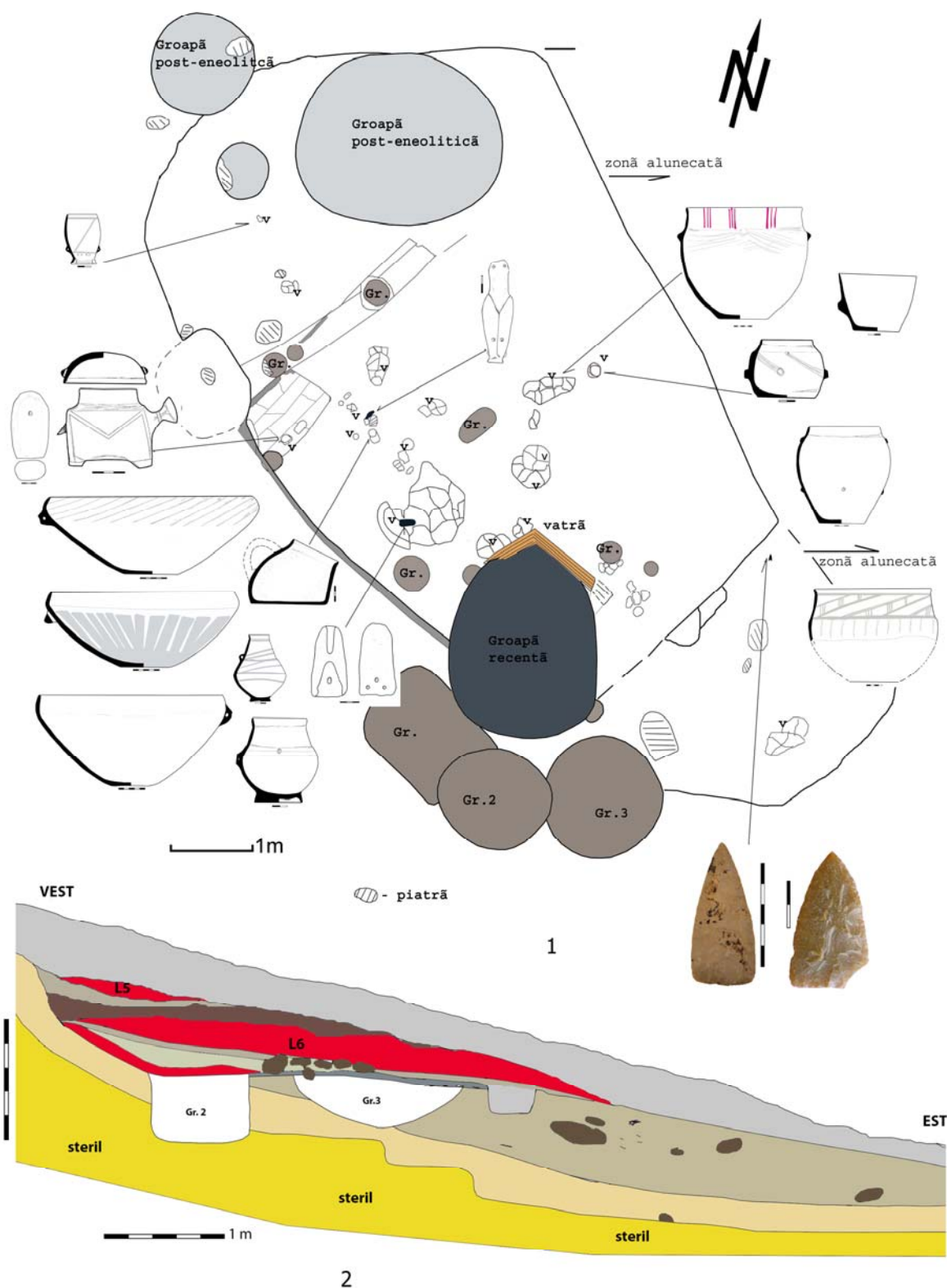

3

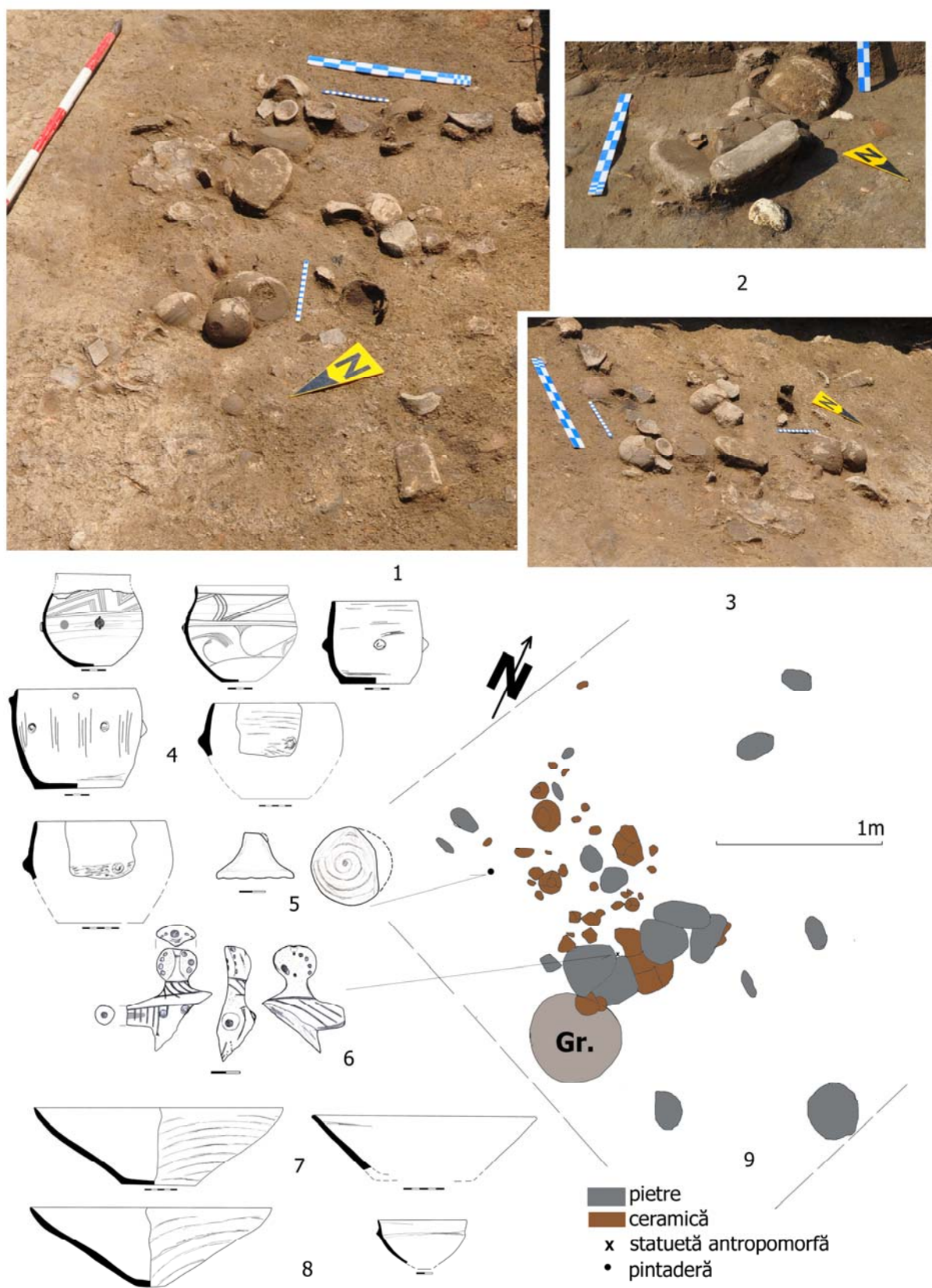
Pl. 18. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 6, vase (1-3) și plastică antropomorfă *in situ* (3).

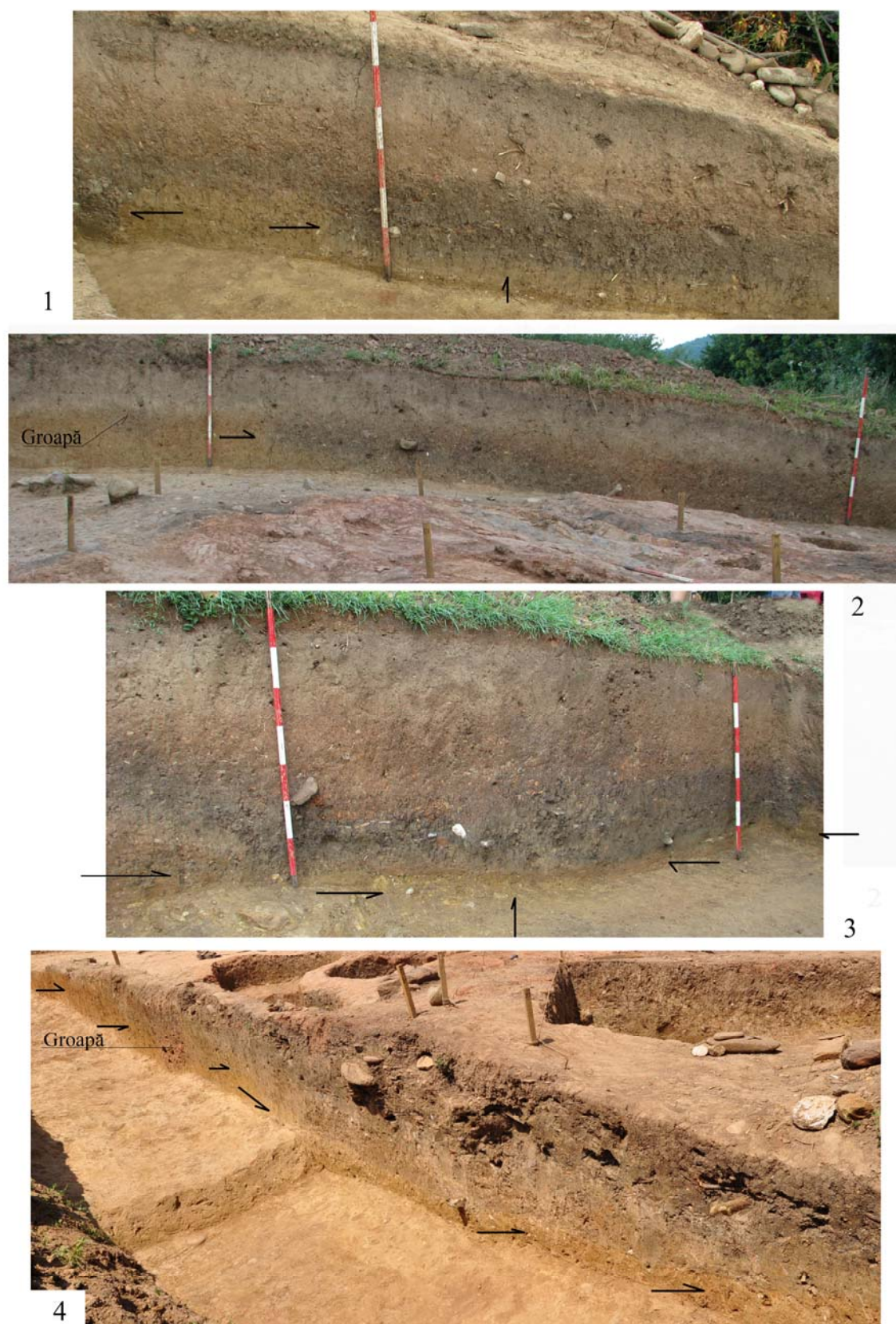
Pl. 19. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Locuința 6, vase *in situ* (1-2); vas zoomorf *in situ* (3-5).

Pl. 20. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Planul locuinței 6 (1); profil stratigrafic, limită sectoare 13C - 15 (2); inventar parțial al locuinței 6.

Pl. 21. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Complexul 10 (1-3, 9); ceramică, inventar parțial (4, 7-8); pintaderă (5); statueta antropomorfă (6).

Pl. 22. Mălăieștii de Jos (jud. Prahova). Profile stratigrafice cu urmele unor terasări.

BIBLIOGRAFIE

- Andreescu, R., Frînculeasa, A., Paveleț, E., Nica, T., Torcică, I. 2006. *Considerații preliminare asupra așezării eneolitice de la Mălăieștii de Jos (Jud. Prahova)*, Mousaios 9, p. 9-33.
- Andreescu, R., Grigoraș, L., Paveleț, E., Moldoveanu, K. 2008. *Raport preliminar privind cercetările arheologice din tell-ul neo-eneolitic de la Coțatcu, com. Podgoria, jud. Buzău, Campania 2008*, Mousaios 13, p. 41-50.
- Andreescu, R., Grigoraș, L., Paveleț, E., Moldoveanu, K. 2009. *New discoveries in the Eneolithic settlement from Coțatcu „Cetățuia”, Buzău County*, StPreist 6, p. 135-147.
- Dragomir, I. T. 1970. *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni în lumina săpăturilor de la Lișcoteanca, Băneasa, Suceveni*, MemAntiq 2, p. 25-38.
- Dragomir, I. T. 1978. *Considerații generale privind aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Danubius 8-9, p. 21-66.
- Dragomir, I. T. 1983. *Eneoliticul din sud-estul Moldovei, aspectul Stoicani-Aldeni*, București.
- Dragomir, I. T. 1985. *Repertoriul descoperirilor arheologice de aspect cultural Stoicani-Aldeni*, Danubius 11-12, p. 7-48.
- Dragomir, I. T. 1996. *Eneoliticul cucutenian din sudul Moldovei*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (eds.), *Cucuteni aujour d'hui*, BMA 2, Piatra-Neamț, p. 233-251.
- Dumitrescu, H. 1944. *Raport asupra cercetărilor și săpăturilor din jud. Buzău*, Rapoarte MNA, p. 40-50.
- Frînculeasa, A. 2006. *Fragmente ceramice decorate antropomorf descoperite în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos - județul Prahova*, Argesis 15, p. 31-40.
- Frînculeasa, A. 2009. *Descoperiri arheobotanice în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova)*, BMJT 1, p. 93-97.
- Frînculeasa, A. 2010. *Epoca neolitică în nordul Munteniei (Contribuții arheologice asupra evoluției comunităților umane în epoca neolitică în nordul Munteniei)*, Ploiești.
- Frînculeasa, A. 2011. *Seciu – județul Prahova un sit din epoca neo-eneolitică în nordul Munteniei*, București.
- Frînculeasa, A. 2012a. *Reprezentări zoomorfe eneolitice în Muntenia. Studiu de caz – Mălăieștii de Jos (Prahova)*, Pontica 45, p. 39-64.
- Frînculeasa, A. 2012b. *Eneolithic zoomorphic vessels from Wallachian Subcarpathians*, AUVTSAH 14, 1, p. 59-72.
- Frînculeasa, A. 2012c. *Tradiții și contacte culturale în nordul Munteniei în epoca eneolitică: despre siturile de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova), Seciu (jud. Prahova) și Coțatcu (jud. Buzău)*, BMJT 4, p. 133-165.
- Frînculeasa, A. 2012d. *Despre o datare absolută de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova) și posibilele implicații*, MemAntiq 28, p. 185-222.
- Frînculeasa, A. 2012e. *Arheologie și Istorie. Parohia „Sfântul Nicolae” Câmpina, jud. Prahova, Târgoviște*.
- Frînculeasa, A. 2013. *Note despre un tip de vas descoperit în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova)*, BMJT 5, p. 173-188.
- Frînculeasa, A., Niță, L. 2007. *Le matériel lithique taillé de l'établissement énéolithique de Mălăieștii de Jos, département de Prahova. Quelques données préliminaires sur les découvertes des campagnes 2002-2005*, AUVTSAH 8-9, p. 139-148.
- Frînculeasa, A., Andreescu, R., Negrea, O., Niță, L., Frînculeasa, M., Popa, E., Preda, B. 2012a. *Cercetări arheologice în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova), campaniile 2002-2010, Materiale*, S. N. 8, p. 11-57.
- Frînculeasa, A., Andreescu, R., Preda, B., Negrea, O. 2012b. *Plastica antropomorfă descoperită în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova)*, Mousaios 17, p. 7-29.
- Grigoraș, L., Paveleț, E. 2007. *Studiu preliminar privind cercetările arheologice efectuate în tell-ul eneolitic de la Coțatcu, com. Podgoria, jud. Buzău*, Mousaios 12, p. 7-26.

- Grigoraș, L., Paveleț, E. 2013.** *Ceramica Stoicani-Aldeni. Studiu de caz: tell-ul de la Aldeni, com. Cernătești, jud. Buzău, Buzău.*
- Harțușche, N. 1987.** *Cercetările arheologice de la Lișcoteanca, I, Așezarea „Movila Olarului” (1970-1976), Istros 5, p. 7-90.*
- Paveleț, E. 2006.** *Un mormânt de incinerare descoperit la Mălăieștii de Jos, jud. Prahova, Argesis 15, p. 67-75.*
- Paveleț, E. 2010.** *Ceramica Stoicani-Aldeni din așezările de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova) și Coțatcu (jud. Buzău), Ploiești.*
- Petrescu-Dâmbovița, M. 1953.** *Cetățuia de la Stoicani, Materiale 1, p. 13-111.*
- Ștefan, Gh. 1941.** *Un nouveau modele d'habitation de l'eneolithique Valaque, Dacia 7-8, p. 93-96.*
- Ștefan, Gh. 1943.** *Raport asupra săpăturilor și cercetărilor arheologice de la Băiești-Aldeni (jud. Buzău), ACMI (1942), p. 162-162.*
- Ștefan, Gh. 1944a.** *Raport asupra săpăturilor de pe „Balaurul”, comuna Aldeni, jud. Buzău, Rapoarte MNA 1942 și 1943, p. 31-34.*
- Ștefan, Gh. 1944b.** *Raport asupra săpăturilor și cercetărilor arheologice de la Băiești-Aldeni (jud. Buzău), Rapoarte MNA 1942 și 1943, p. 74-76.*
-

The dwellings from the Eneolithic settlement at Mălăieștii de Jos (Prahova County)

The present study aims at publishing data on the dwellings uncovered in the Eneolithic settlement from Mălăieștii de Jos. The approach is mainly descriptive and represents a fragment (summarized) of this site's monograph, which is intended to be published in the near future. Here, archaeological research provided information indicating intense anthropogenic activities for remodelling the inhabited space. The occupied area was rather small, bounded by natural slopes and deep valleys and at the same time it overlaid an uneven terrain. This geomorphological context required various arrangements in order to create additional space, but also to „isolate” the community. We were able to notice not only a cumulative stratigraphic process, but also interventions on the anthropogenic or natural deposits, the ground being successively readjusted in different stages. Six surface constructions were partially or exhaustively investigated, all of them burnt. They were rectangular, built of wood and clay. The walls were made of a mixture of clay and chopped straw, but also of tree branches/scrub, pebbles, leaves. The burnt clay preserved impressions of posts or wood used in the construction of dwellings. Several post holes coming from the house structure were also discovered. The floors were made of trodden clay, more rarely of wood. The combustion structures, poorly preserved, consisted of hearths and possibly a circular oven.

Keywords: Eneolithic, settlement, stratigraphy, dwelling, terrace, clay, ceramics

Alin Frînculeasa • Octav Negrea • Bianca Preda

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova,

Str. Toma Caragiu, nr. 10, 100246 Ploiești, jud. Prahova

e-mail: alinfranculeasa@yahoo.com • octavnegrea@yahoo.com • preda.biancaelena@yahoo.com

Radian Andreescu • Muzeul Național de Istorie a României,

Calea Victoriei, nr. 12, 030026 București, Sector 3

e-mail: radian_romus@yahoo.com

Tiberiu Nica

e-mail: tibi_nica@yahoo.com

AENEOLITHIC OSSEOUS MATERIALS ARTEFACTS DISCOVERED IN SOUTHERN MOLDOVA

CORNELIU BELDIMAN, DIANA-MARIA SZTANCS, COSTEL ILIE

Artefacts made from osseous materials (bone, deer antler, teeth, shells) represent an important component of the material and spiritual culture of various Prehistoric communities. The assemblage of these pieces, of a high diversity from all points of view, as well as the special elements considered unique, offer to each archaeological culture a certain specificity that illustrates the complex exploitation of animal resources, both the ones that are taken from the natural environment in various ways (hunting, fishing, gathering) and the ones that result from the continuous process of animal husbandry (cattle, sheep, goats, pigs, horses etc).

The osseous materials industry has a high importance during the Neo-Aeneolithic because it attests in a suggestive and sometimes, in a unique way, the appliance of some solid technological knowledge, of a high diversity and ingenuity that imply special abilities, the know-how of all the aspects of the raw materials properties and the parameters of the finite product.

The artefacts from osseous materials are directly or indirectly implied in: almost all the subsistence activities; in processing the raw materials necessary in everyday life; in intra- and inter-communities exchanges (often at long distance ones) etc. In the same time, these objects are present in artistic, spiritual or religious activities (production and usage of symbolic elements like the adornments, the anthropomorphic and zoomorphic representations etc.) (Beldiman 2007; Beldiman 2012; Beldiman et alii 2012; Sztancs 2011).

The Aeneolithic cultures attested in the region of South Moldova do not make an exception regarding the complex use of osseous materials resources that the natural or the man-made environment abundantly offered to the human communities.

A first version of this article was published in 2012 as a chapter of the catalogue (Beldiman et alii 2012, 19-22).

We are going to present an assemblage of pieces stored in the collection of the History Museum of Galați, resulted from the systematic research carried out during the 5th and 8th decades of the past century by Professor Mircea Petrescu-Dîmbovița at the archaeological site of Stoicani-“Cetățuia” and by Ion T. Dragomir at Berești-“Dealul Bulgarului” and “Dealul Băzanului” and Suceveni-“Stoborâni”.

Firstly, we are dealing with two sites dated from Stoicani-Aldeni cultural horizon (cca 3800-3600 BC) studied in detail by Ion T. Dragomir in his doctoral thesis (Dragomir 1983). In this respect, he used the contributions brought by the two sites from Galați County (Stoicani-“Cetățuia” and especially, Suceveni-“Stoborâni”).

The last one was almost entirely excavated, being the most important site dated from the above mentioned cultural horizon up to the present. Other two sites belong to the early phase of Cucuteni-Ariuşd culture (phase A3, cca 3500-3300 BC) – Berești-“Dealul Bulgarului” and “Dealul Băzanului”.

These brought an important contribution to the clarification of some aspects regarding the genesis of Cucuteni-Ariuşd culture in the South of Moldova (Petrescu-Dîmbovița 1940; 1953a; 1953b; Dragomir 1996a-h).

We have to underline the fact that the study of osseous materials industry dated from Cucuteni-Ariuşd culture still is at its beginning and the one dated from the Stoicani-Aldeni cultural horizon has never been studied in detail until now, using the present methodology. In this way, the data that were made accessible by the project financed by the Administration of the National Cultural Fund, “Digitisation of the cultural portable heritage of History Museum of Galați. Collection of Aeneolithic osseous materials artefacts” (“DanubiOs”) whose editorial product is the catalogue (Beldiman et alii 2012), brings notable contributions regarding the knowledge of these Aeneolithic manifestations of the communities that lived in the actual space of Romania and in the surrounding areas (<http://www.migl.ro/DanubiOs/eneolitic/index.html>).

At the same time, we have also to underline the constant interest that the former director of the History Museum of Galați, PhD Ion T. Dragomir manifested for the Prehistoric archaeology, for the study of various aspects related to the economy of the Stoicani-Aldeni and Cucuteni-Ariuşd communities, as well as the interest manifested for the assemblages of bone and antler artefacts. These materialised in several articles and studies regarding farming tools (ploughs) and the occupations in which osseous materials pieces were mostly used (Dragomir 1996d-g).

The interest for the same pieces now manifests itself at a different level of analysis and we have been using the necessary technique in order to get new information regarding the complex aspects of the human life in the Aeneolithic.

The studied assemblage comprises 240 pieces. From these, a number of 187 were selected in order to be included in the catalogue (Beldiman et alii 2012). 53 of them were excluded – temporary (from Suceveni-“Stoborăni” assemblage). Those illustrated some identical types of pieces. This solution was imposed by the print characteristic of the catalogue that limited the pages at 230 (with about 130 pages text and 100 plates colour illustrated). The pieces that were not included will be inserted with all their data in the repertory of other scientific papers that will be elaborated in the future.

All the essential, quantifiable data are presented in the tables designed for pieces from every site (tables no. 1-5). There is no doubt that the extracted conclusions are limited by the quantitative characteristics of these assemblages. They can only be provisory and they can be subject to review according to new study approaches.

The methodology of study takes into account a detailed analysis and a standard mention of data regarding: raw materials, typology, manufacture techniques (during the stages of débitage, shaping, perforation, shafting, using wires in order to suspend or to sew adornments etc), use-wear traces, and presumed functionality. The traceological analysis is constantly used, the macroscopic and microscopic traces of manufacture and use (*tracéologie, use-wear analysis*) are analysed using the modern technique of optical examination (classic microscope - binocular magnifier (zoom x4 – x40) and digital (zoom x10 – x200). The data is mentioned in standardised records that also include data of identification of each piece: indicative, type, inventory number and the collection in which the piece is stored, the context of discovery and the culture to which it belongs (Beldiman 2007; Beldiman 2012; Sztancs 2011).

A very important aspect is related to the images, digital photos taken at various scales (general views, details, macro- and micro-photographs) that illustrate each aspect revealed during the analysis (Figs. 1-46). As an important marker of the digitisation, the photographs are included in image banks that allow the examination and the contact with all the aspects of the issues related to the study and to the complex valorisation of the assemblage that was analysed. With the help of these series of images included in general or thematic galleries can be created series of illustrations for various publications and exhibitions (including virtual ones). The Aeneolithic osseous materials artefacts studied in the collection of History Museum of Galați offered the opportunity to create an image bank that comprises more than 5000 various digital images.

The structure of the assemblages is the following: Berești-“Dealul Bulgarului”, N = 79; Berești-“Dealul Băzanului”, N = 24; Stoicani-“Cetățuia”, N = 16; Suceveni-“Stoborăni”, N = 68 (chart no. 1).

Pieces were recovered both from complexes (pit-houses, huts, pits) as well as from the archaeological layer. The associations of various artefacts in complexes, especially in structures related to habitation, are very important because they illustrates occupations related to the specific processing of the osseous materials in the domestic environment. In this case, we can quote the hut no. 1 from Berești-“Dealul Bulgarului”, a structure that can be considered a closed complex, with a rich inventory that has been entirely recovered by the archaeologists.

The categories of raw materials that were included in the analysed assemblage refer both to domestic species (cattle, sheep, goat, pig) as well as to wild species (red deer, roe deer, wild boar, hare, fish, and freshwater shells) that were procured by hunting, fishing or gathering from the wild. Among the raw materials that are dominant in the assemblage, we have to mention the long bones of large or small-sized domestic herbivore (cattle, sheep, goat) and red deer antlers. Also, some rare

pieces, imported in the settlement were identified. These attest the existence of the exchanges. In this case, we have to mention a Fig. made from a Mediterranean shell (*Glycymeris* sp.?) recovered from the site of Suceveni-“Stoborăni”.

The typological categories (defined according to Beldiman 2007 Typological List) specific for the studied assemblage are: I Tools, II Weapons, III Adornments, IV Hafts; Recipients, V Varia – technical pieces: blanks, raw materials, wastes. The most numerous are tools such as bone awls, scrapers made from caprine and pig ulnas, mattocks perforated or without perforation made from red deer antler. In the specialised Romanian literature, the last mentioned tools are traditionally considered farming tools used by Aeneolithic communities (digging sticks) (figs. 1-46).

The problem of the functionality of massive perforated pieces made of red deer antler (such as I G2) discovered in Aeneolithic sites from Romania still remains un-approached by detailed studies that should take into account large series of artefacts (especially from the same site), with systematic macroscopic and microscopic examination and with well-defined experimental studies. Without a definitive exclusion of their functionality as farming tools, we have to highlight that our observations made in what concerns the pieces included in the assemblage from the History Museum of Galați do not preserve clear traces of use that could be considered as use-wear traces of farming tools (ploughs); they suggest that the active part was used for wood-working (peeling, splitting).

As rare or unique (until now) types, we have to mention the presence in the studied assemblage of awls made from long bones of birds; an awl made of a fish skull bone; scrapers made from pig ulna whose frequency is remarkable in two sites (Berești-“Dealul Bulgarului” and Suceveni-“Stoborăni”); harpoons made of red deer antler that attest a possible manifestation of the Boian culture as a background for the Stoicani-Aldeni cultural horizon; the unfinished pot (small recipient) of red deer antler; the unique pendant made from a fragment of shell that imitates a red deer residual canine; bone beads that imitates the ones of *Spondylus* and the red deer antler sleeve.

On this occasion, the Typological List Beldiman 2007 was enriched with several new types that were attested for the first time: I A32 (awl made from a scapula fragment); I B17 (scraper made from ulna); I B18 (scraper made from a segment of metapodium); I B19 (scraper made from a segment of radius), I B20 (scraper made from a segment of femur); awls made from long bones of birds; awl made from a skull bone of fish (without a typological code).

The manufacture of the artefacts was done by applying some simple technical procedures that were applied in combination (two or four techniques in a stage of manufacture) and that were adapted to the raw materials properties (dimensions, hardness) and to the morpho-dimensional parameters that were taken into account.

The débitage consisted in direct percussion/chopping, fracture and splitting. Quite frequently, the axial grooving was applied. On the other hand, the transversal cutting was pretty rarely used.

The shaping stage consists in procedures such as: axial scrapping, abrasion, drilling, or in the case of massive objects made of red deer antler, by applying a micro-chain of manufacture that contains: chopping, carving the spongy tissue, rotation with a lithic awl, finishing of the piece using the same lithic tool. The succession of procedures that include the oblique cutting and notching are rare. These are present on objects like red deer antler harpoons.

The use-wear traces (fractures, bluntness, polish, striations etc.) preserved on the surfaces of the studied artefacts suggest their use in activities such as: hide-working (skinning, cleaning, perforating, sewing – awls, scrapers); clay working (polishing tools); lithic materials manufacture (*chasse-lame*); manufacture of vegetal and animal fibres (weaving, knitting); wood-working (peeling, splinting – mattocks of red deer antler); cultivating/harvesting plants (digging sticks, some red deer antler oblique points); hunting/fishing (harpoons); symbolic manifestations (adornments); intra- and inter-communities exchanges (some adornments made from “exotic” raw materials).

The production of osseous materials artefacts has predominantly a household characteristic; it does not sustain the idea of craftsmanship. This fact is proved by the un-standardised parameters of the artefacts and by the inventory of some complexes such as the huts and the pits in which raw materials, debris, blanks and wastes can be found.

The detailed study of the assemblage comprising osseous materials artefacts stored at the History Museum of Galați, coming from important Aeneolithic sites from the South of Moldova, a study that was realised for the first time during the above-mentioned project, brings new contributions to the knowledge of the technical manifestations characteristic for the Stoicani-Aldeni and Cucuteni-Ariuşd (phase A3) communities. It refers to the ways in which the natural resources were used and to the economical and spiritual activities in which this type of pieces can be used. The appliance of an unitary and standardised methodology that is at the same level with the international one, allows us to make some comparisons and to highlight the common elements and the differences between two cultures that are considered to have developed in a direct genetically connection.

The digitisation orders and make accessible, in an optimal way, an important quantity of data both to specialists and to the public. The data allows the development of the repertory and of the various analytic approaches through the sets of information that are systematised and made available for the following research that will be done with an identical or at least compatible methodology (<http://www.migl.ro/DanubiOs/eneolithic/index.html>).

ANNEXES

No.	Site	Assemblage	Typological Category	Types	Species	Raw materials				Complexes
						Bone	Antler	Teeth	Shells	
1	BRG	79	3	17	6	19	55	5	-	4
2	BRZ	24	2	8	4	8	16	-	-	1
3	STC	16	2	9	5	16	-	-	-	3?
4	SCS	68	5	30	9	59	5	2	2	4
5	Total	187	12	56	24	102	76	7	6	12

Table 1. Aeneolithic osseous materials industry from the South of Moldova: general overview.

No.	Site	Complex									Assemblage
		B I	B II	B III	L I	L 1	L 2	L 3	L 4	K Pit	
1	BRG	5	3	2	52	-	-	-	-	-	62
2	BRZ	-	-	-	-	-	-	-	-	24	24
3	STC	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	SCS	-	-	-	-	2	1	3	13	-	19

Table 2. Aeneolithic osseous materials industry from the South of Moldova: complexes.

No.	Site	Species										Assemblage
		B	OC	S	CrB	Cpr	Ps	P	E	L	Lm	
1	BRG	14	4	4	52	3	-	-	2	-	-	79
2	BRZ	7	-	1	15	1	-	-	-	-	-	24
3	STC	-	7	3	-	-	-	1	4	1	-	16
4	SCS	8	12	16	18	-	5	1	5	2	2	68
Total	4	29	23	24	85	4	5	2	11	3	2	187

Table 3. Aeneolithic osseous materials industry from the South of Moldova: species.

Raw material/ Site	BRG	Total	BRZ	Total	STC	Total	SCS	Total
Bone	1-6, 36-40, 66-73	19	17-24	8	1-16	16	14-40, 42-58, 65-67	59
Antler	7-31, 33- 35, 41-65, 74	55	1-16	16	-	-	13, 41, 59-61	5
Teeth	32, 76-79	5	-	-	-	-	62-63	2
Shells	-	-	-	-	-	-	64, 68	2
Total	79	79	24	24	16	16	68	68

Table 4. Aeneolithic osseous materials industry from the South of Moldova: skeletal elements.

Type/Site	BRG	BRZ	STC	SCS	Total
I A	-	-	-	6	6
I A1	4	-	1	3	8
I A3	-	-	-	1	1
I A6	-	-	1	1	2
I A7	-	-	2	-	2
I A9	-	-	2	-	2
I A10	3	-	10	-	13
I A11	-	-	-	1	1
I A15	-	-	-	1	1
I A16	-	2	-	-	2
I A17	-	-	-	1	1
I A18	-	-	-	1	1
I A19	1	-	-	-	1
I A21	-	-	1	-	1
I A23	-	-	4	1	5
I A25	1	1	-	-	2
I A27	-	-	-	1	1
I A28	-	2	3	2	7
I A32	-	-	-	1	1
I B1	3	1	-	-	4
I B3	-	-	-	1	1
I B4	-	-	-	1	1
I B17	2	-	-	19	21
I B18	1	-	-	-	1
I B19	-	-	-	2	2

Table 5. Aeneolithic osseous materials industry from the South of Moldova: types.

Type/Site	BRG	BRZ	STC	SCS	Total
I B20	1	-	-	1	2
I F	1	-	-	-	1
I G1	16	1	-	6	23
I G2	8	-	-	3	11
I G8	2	-	-	-	2
II E2	-	-	-	3	3
III A2 c	1	-	-	-	1
III B3	1	-	-	1	1
III B5	-	-	-	1	1
III D1	-	-	-	1	1
III D3	-	-	-	2	2
III J1	-	-	-	1	1
III J2	-	-	-	1	1
IV C2	-	-	-	1	1
V A	16	-	-	-	16
V A1	-	2	-	1	3
V A2	15	13	1	1	27
V A3	13	2	-	2	17

Table 5 (continuation). Aeneolithic osseous materials industry from the South of Moldova: types.

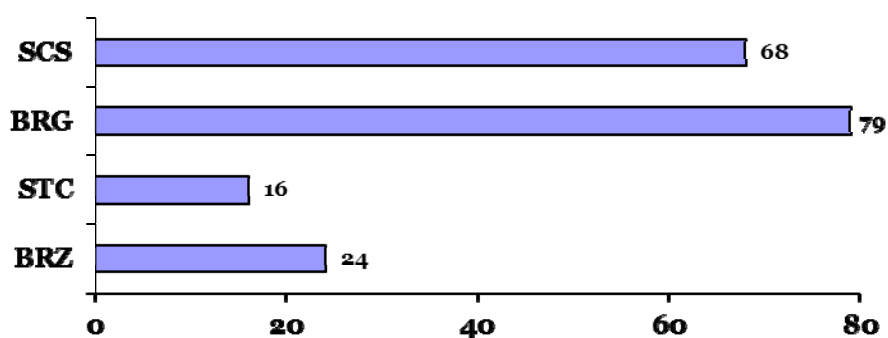

Chart 1. Aeneolithic osseous materials industry from the South of Moldova: sites.

Fig. 1. BRG 1. Awl.

Fig. 2. BRG 2. Awl made of ulna.

Fig. 3. BRG 9. Antler mattock/axe.

Fig. 4. BRG 10. Antler mattock/axe.

BRG 15

Fig. 5. BRG 15. Antler handle.

BRG 16

Fig. 6. BRG 16. Antler handle.

Fig. 7. BRG 27. Antler mattock/axe.

Fig. 8. BRG 28. Antler.

Fig. 9. BRG 68. Awl.

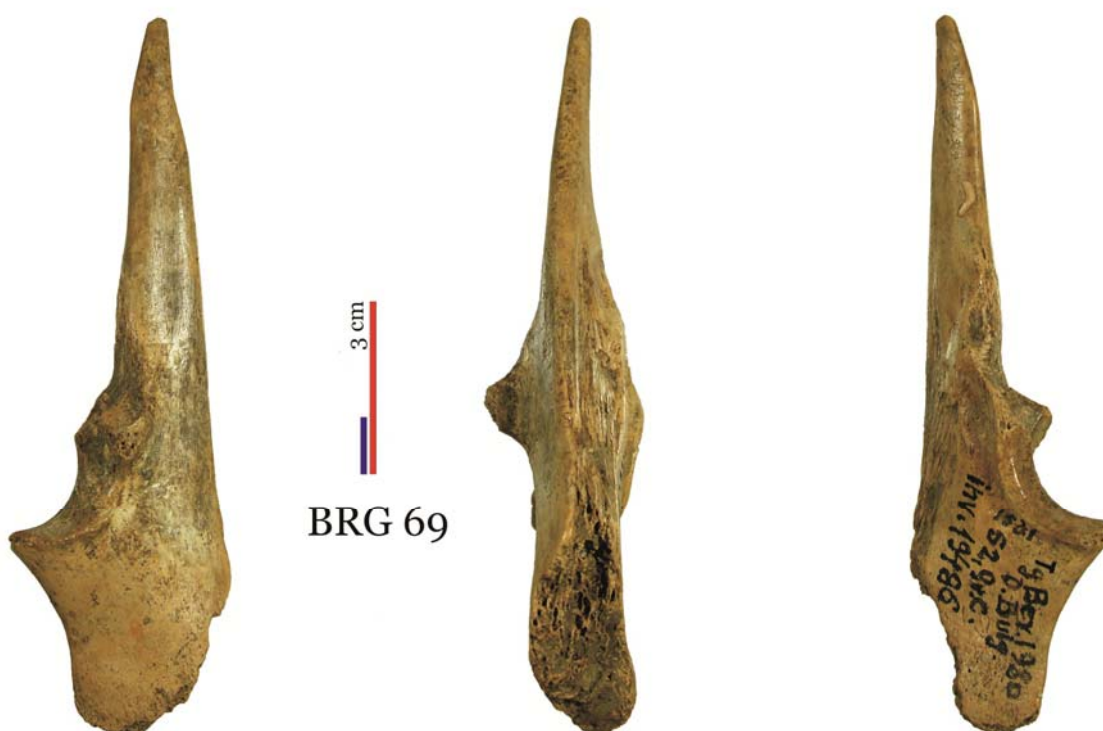

Fig. 10. BRG 69. Awl made of ulna.

Fig. 11. BRG 78. Pendant made of wild boar tusk.

Fig. 12. BRG 79. Pendant made of red deer residual canine.

Fig. 13. BRZ 1. Antler / Digging stick.

Fig. 14. BRZ 2. Antler / Digging stick.

Fig. 15. BRZ 15. Antler.

Fig. 16. BRZ 16. Antler recipient.

Fig. 17. BRZ 16. Antler recipient.

Fig. 18. BRZ 17. Awl.

Fig. 19. STC 7. Awl.

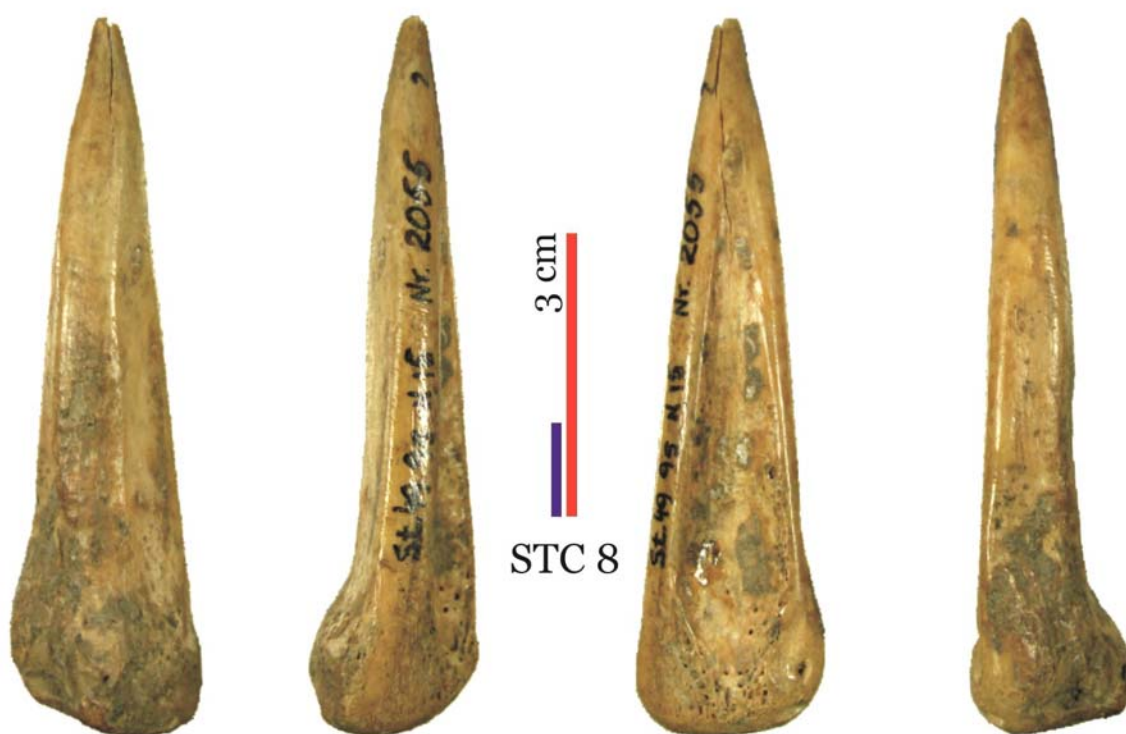

Fig. 20. STC 8. Awl.

Fig. 21. STC 11. Awl.

Fig. 22. STC 12. Awl.

Fig. 23. STC 14. Awl.

Fig. 24. STC 16. Awl.

Fig. 25. SCS 4. Antler mattock/axe.

Fig.26. SCS 10. Antler mattock/axe.

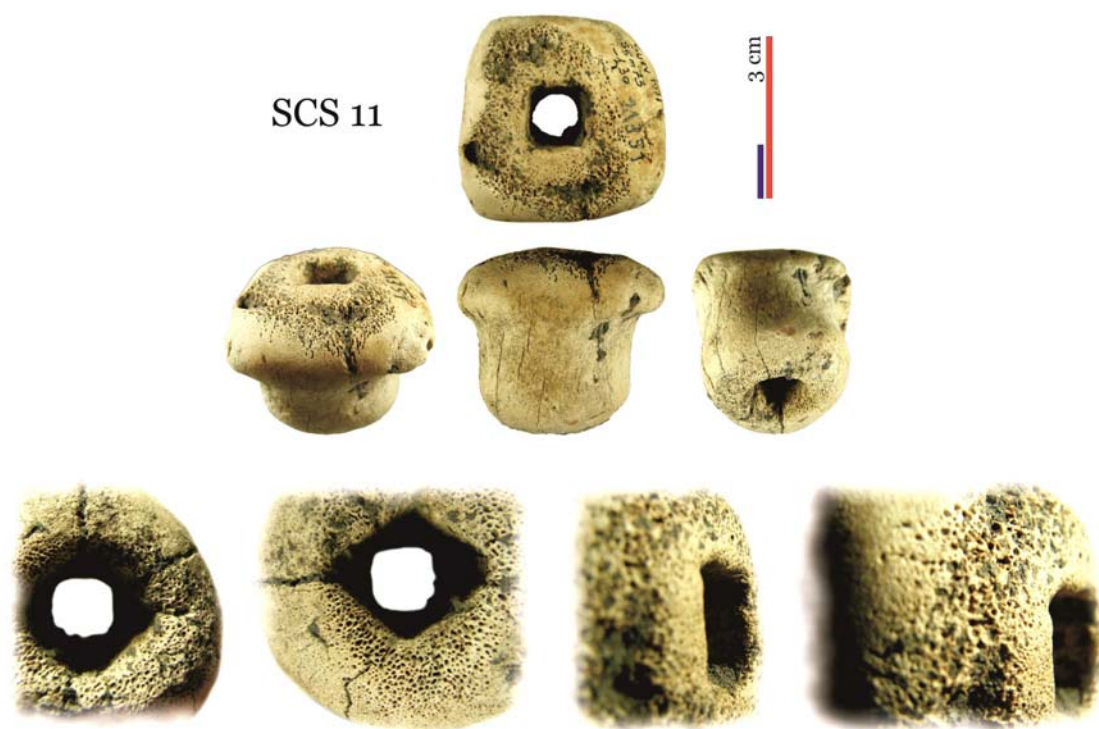

Fig. 27. SCS 11. Antler sleeve.

Fig. 28. SCS 12. Antler mattock/axe.

Fig. 29. SCS 29. Awl made of ulna.

Fig. 30. SCS 30. Awl made of ulna.

Fig. 31. SCS 37. Awl.

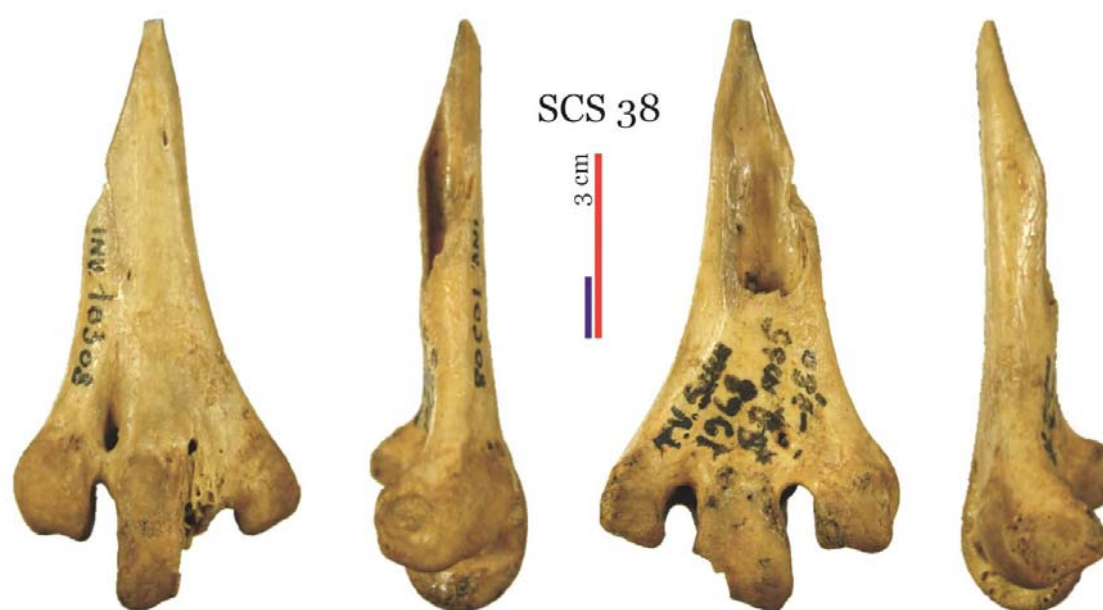

Fig. 32. SCS 38. Awl.

Fig. 33. SCS 43. Awl.

Fig. 34. SCS 44. Awl.

Fig. 35. SCS 50. Awl.

Fig. 36. SCS 51. Fish bone awl.

Fig. 37. SCS 59. Antler harpoon.

Fig. 38. SCS 60. Antler harpoon.

Fig. 39. SCS 61. Antler harpoon.

Fig. 40. SCS 62. Pendant made of wild boar tusk.

Fig. 41. SCS 63. Plate made of wild boar tusk.

Fig. 42. SCS 64. Plate made of shell.

Fig. 43. SCS 65. Bone bead.

Fig.44. SCS 66. Bone bead.

Fig. 45. SCS 67. Bone bead.

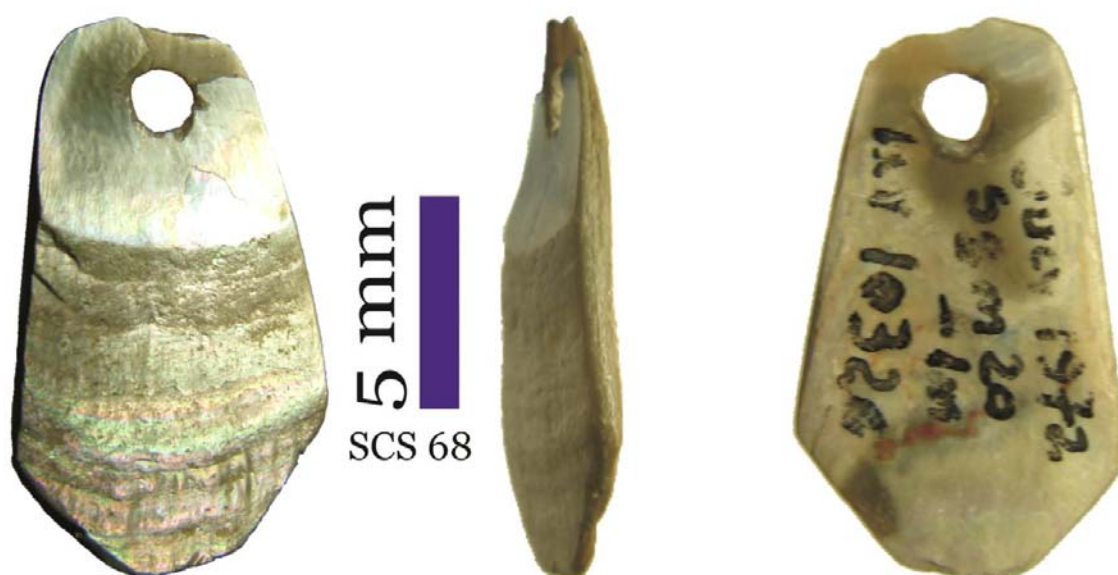

Fig. 46. SCS 68. Pendant made of shell.

ABBREVIATIONS

B = Cattle; Habitation complex (hut) (see the context); **BRG** = Berești-“Dealul Bulgarului”; **BRZ** = Berești-“Dealul Bâzanului”; **CrB** = Red deer; **Cpr** = Roe deer; **E** = Herbivore (indetermined); **L** = Hare; **Lm** = Shell; **OC** = Sheep/goat; **P** = Fish; **Ps** = Birds; **S** = Pig; **SCS** = Suceveni-“Stoborâni”; **STC** = Stoicani-“Cetățuia”.

BIBLIOGRAPHY

- Beldiman, C. 2007.** *Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu*, Asociația Română de Arheologie, StPreist – Supplementum 2, București.
- Beldiman, C. 2012.** *Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu*, ediția a doua, București.
- Beldiman, C., Sztancs, D.-M., Ilie, C. 2012.** *Artefacte din materii dure animale în colecția Muzeului de Istorie Galați. Eneolitic. Catalog/Osseous materials artefacts in the collection of History Museum of Galați. Aeneolithic. Catalogue*, Cluj-Napoca.
- Dragomir, I. T. 1983.** *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București.
- Dragomir, I. T. 1996a.** *Considerații privind neoliticul și eneoliticul din sud-estul Moldovei*, in I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de Sud*, I, Danubius 16, p. 9-62.
- Dragomir, I. T. 1996b.** *Săpături arheologice la Tg. Berești (r. Bujor, reg. Galați)*, in I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de Sud*, I, Danubius 16, p. 63-82.
- Dragomir, I. T. 1996c.** *Săpăturile arheologice din așezarea cucuteniană de la Berești-„Dealul Bulgarului”*, județul Galați, in I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de Sud*, I, Danubius 16, p. 83-112.
- Dragomir, I. T. 1996d.** *Trei brăzdare de aratru cucuteniene descoperite în regiunea de sud a Moldovei*, in I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de Sud*, I, Danubius 16, p. 133-138.
- Dragomir, I. T. 1996e.** *Diferite tipuri de unelte agricole specifice orânduirii comunei primitive, descoperite în sudul Moldovei*, in I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de Sud*, I, Danubius 16, p. 139-163.
- Dragomir, I. T. 1996f.** *Ocupațiile comunităților neo-eneolitice de aspect cultural Stoicani-Aldeni*, in I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de Sud*, I, Danubius 16, p. 165-172.
- Dragomir, I. T. 1996g.** *Descoperiri arheologice privind vânătoarea, pescuitul și culesul din natură, practicate de comunitățile eneolitice din sudul Moldovei*, in I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de Sud*, I, Danubius 16, p. 173-185.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1940.** *Călătorie de cercetare arheologică în jud. Covurlui*, Orizonturi 3, p. 5-9.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1953a.** *Cetățuia de la Stoicani*, Materiale 1, p. 13-156.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1953b.** *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, Materiale 1, p. 157-213.
- Sztancs, D.-M. 2011.** *Industria materiilor dure animale în neo-eneoliticul din Transilvania. Repertoriu, tipologie, studiu paleotehnologic, date privind paleoeconomia, baze de date*, Teză de doctorat, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu”, Sibiu.
- <http://www.migl.ro/DanubiOs/eneolitic/index.html>

Aeneolithic Osseous Materials Artefacts Discovered In Southern Moldova

The Aeneolithic cultures attested in the region of South Moldova do not make an exception regarding the complex use of osseous materials resources that the natural or the man-made environment abundantly offered to the human communities. On this occasion, we present an assemblage of pieces stored in the collection of the History Museum of Galați, resulted from the systematic research carried out during the 5th and 8th decades of the past century by Professor Mircea Petrescu-Dîmbovița at the archaeological site of Stoicani-“Cetățuia” and by Ion T. Dragomir at Berești-“Dealul Bulgarului” and „Dealul Bâzanului” and Suceveni-“Stoborâni”. Firstly, we are dealing with two sites dated from Stoicani-Aldeni cultural horizon (cca 3800-3600 BC) studied in detail by Ion T. Dragomir in his doctoral thesis. In this respect, he used the contributions brought by the two sites from Galați County (Stoicani-“Cetățuia” and especially, Suceveni-“Stoborâni”). The last one was almost entirely excavated, being the most important site dated from the above mentioned cultural horizon up to the present. Other two sites belong to the early phase of Cucuteni-Arșiș culture (phase A3, cca 3500-3300 BC) – Berești-“Dealul Bulgarului” and “Dealul Bâzanului”. These brought an important contribution to the clarification of some aspects regarding the genesis of Cucuteni-Arșiș culture in the South of Moldova. We have to underline the fact that the study of osseous materials industry dated from Cucuteni-Arșiș culture still is at its beginning and the one dated from the Stoicani-Aldeni cultural horizon has never been studied in detail until now, using the present methodology. In this way, the data that were made accessible by the project financed by the Administration of the National Cultural Fund, “Digitisation of the cultural portable heritage of History Museum of Galați. Collection of Aeneolithic osseous materials artefacts” (“DanubiOs”) whose editorial product is the catalogue (Beldiman et alii 2012), brings notable contributions regarding the knowledge of these Aeneolithic manifestations of the communities that lived in the actual space of Romania and in the surrounding areas. The detailed study of the assemblage comprising osseous materials artefacts stored at the History Museum of Galați, coming from important Aeneolithic sites from the South of Moldova, a study that was realised for the first time during the above-mentioned project, brings new contributions to the knowledge of the technical manifestations characteristic for the Stoicani-Aldeni and Cucuteni-Arșiș (phase A3) communities. It refers to the ways in which the natural resources were used and to the economical and spiritual activities in which this type of pieces can be used. The appliance of an unitary and standardised methodology that is at the same level with the international one, allows us to make some comparisons and to highlight the common elements and the differences between two cultures that are considered to have developed in a direct genetically connection. The digitisation orders and make accessible, in an optimal way, an important quantity of data both to specialists and to the public. The data allows the development of the repertory and of the various analytic approaches through the sets of information that are systematised and made available for the following research that will be done with an identical or at least compatible methodology (<http://www.migl.ro/DanubiOs/eneolithic/index.html>).

Keywords: Berești-“Dealul Bulgarului”, Berești-“Dealul Bâzanului”, Cucuteni-Arșiș culture, DanubiOs, History Museum of Galați, Moldova, osseous materials artefacts, Stoicani-“Cetățuia”, Suceveni-“Stoborâni”, technology

Corneliu Beldiman • Diana-Maria Sztancs • Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”,
Facultatea de Istorie, Splaiul Unirii, nr. 176, București, Sector 4
e-mail: cbeldiman58@yahoo.com • beldiana22@yahoo.com

Costel Ilie • Muzeul de Istorie „Paul Păltănea” Galați,
Str. Mr. Iancu Fotea, nr. 2, 800017 Galați, jud. Galați
e-mail: ilie_cstl@yahoo.com

IMPORTURI CERAMICE APUSENE ÎN AȘEZAREA WIETENBERG DE LA UROI-„SIGHETI” (JUD. HUNEDOARA)

ANTONIU MARC, IOANA BARBU, CRISTINA BODÓ

Localitatea Uroi este situată în județul Hunedoara, pe malul drept al Mureșului, lângă orașul Simeria, de care aparține din punct de vedere administrativ. În hotarul de est al localității Uroi se află dealul Măgura Uroiului, cu descoperiri bogate din epocile: paleolitic, neolitic, eneolitic, epoca bronzului, epoca fierului și epoca romană (Băeștean et alii 2013, 112-113).

Situl de la Uroi-„Sighet” a fost descoperit în anul 2011, ca urmare a cercetărilor arheologice determinate de construirea „Variantei de ocolire Deva – Orăștie la standard de autostradă, jud. Hunedoara”, fiind semnalat de diagnosticul realizat de Muzeul Național de Istorie a României (Damian et alii 2012, 279), apoi cercetat de un colectiv format din arheologi ai Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (Bodó et alii 2012, 293-294). Situl se află între km 20+280 și km 20+512 pe traseul autostrăzii, chiar în lunca Mureșului, în zona inundabilă a acesteia.

Cercetările arheologice întreprinse la Uroi-„Sighet” au dus la descoperirea a 230 de complexe aparținând epocii bronzului, primei epoci a fierului, evului mediu timpuriu și epocii contemporane.

Cea mai bogată în descoperiri s-a dovedit a fi așezarea de epoca bronzului, care se întinde și dincolo de limitele traseului arterei rutiere (Fig. 1). Din aceasta au fost cercetate 124 complexe – locuințe și gropi cu diferite destinații, cu un bogat material arheologic, constând din fragmente ceramice, vase întregi și întregibile, diferite obiecte din lut, os, corn, piatră, oase de animale și cochilii de scoici de râu (*Unio*), unele fiind perforate.

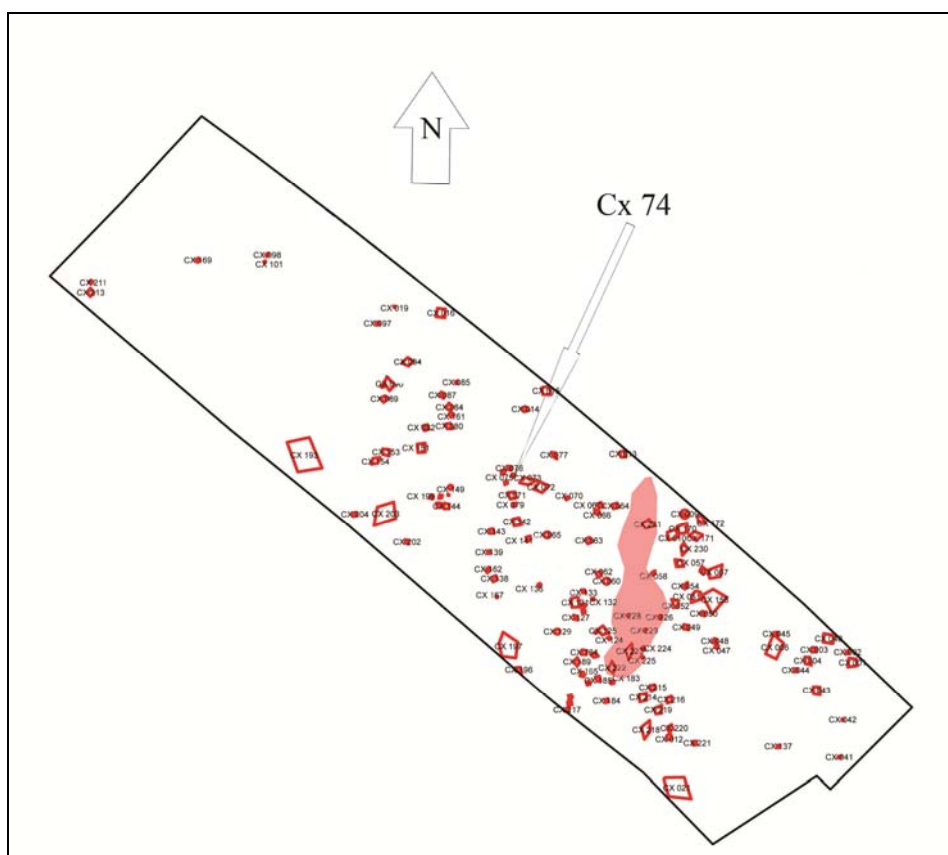

Fig. 1. Situl arheologic de la Uroi-„Sighet”. Complexele aparținând epocii bronzului.

Produsele ceramice, în cvasitotalitatea lor, indică o așezare a culturii Wietenberg. Cele mai timpurii piese sunt încadrabile în faza II și cele mai târzii, în faza IV. Între acestea au apărut și câteva piese, care, prin formă și decor, sunt specifice culturilor din Banat.

Unul dintre complexe care a oferit asemenea materiale este cel denumit Cx 74 (Fig. 2). Acesta se afla în partea de nord-vest a așezării din epoca bronzului și consta într-o groapă de mici dimensiuni, cu diametrul de 0,94 m și adâncimea de 0,23 m. Groapa s-a conturat ca o pată aproximativ circulară, cu multe resturi de lutuială arsă (chirpic) și câteva fragmente de vase. Groapa era adâncită în solul argilos, gălbui, steril din punct de vedere arheologic, având forma tronconică, cu baza mare în sus. Umplutura gropii era omogenă, constând în sol brun amestecat cu fragmente de lutuială, aglomerate în zona centrală (care a dat și aspectul roșiatic al umpluturii), pe marginile bazei gropii, solul fiind brun-gălbui, toate acestea indicând umplerea rapidă a ei.

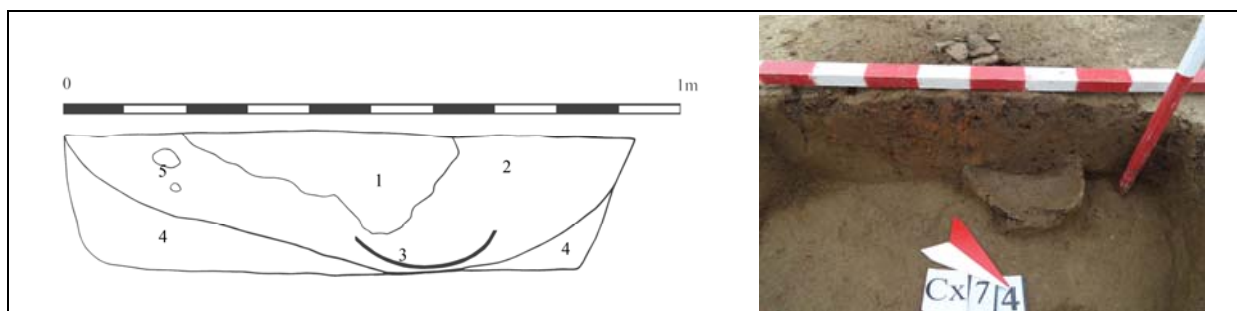

Fig. 2. Uroi-„Sighet”. Profilul de sud-vest al Cx 74 (desen și foto): 1 – Pământ brun cu aglomerare de lutuială arsă; 2 – Pământ brun cu pigmenți de lutuială arsă; 3 – Fragment de castron globular; 4 – Pământ brun-gălbui nisipos (steril arheologic); 5 – Fragmente de lutuială arsă.

Inventarul ceramic este reprezentat de un vas întreg, două vase fragmentate, întregibile și câteva fragmente de la alte vase. Vasul întreg (o amforetă) s-a aflat în partea superioară a gropii, înspre marginea de nord-est, dispus culcat; un alt vas (un castron globular), păstrat parțial, s-a aflat pe fundul gropii, restul fragmentelor, aflându-se atât în partea superioară, cât și în conținutul umpluturii.

Vas - amforetă – dimensiuni: h = 16 cm; d max. = 15,5 cm; d fund = 6,5 cm; d buză = 10 cm. Vasul s-a păstrat integral, având doar câteva ciobituri și un fragment lipsă la buză, precum și o fisură verticală, de la buză până la mijlocul corpului (Fig. 3). Are corpul globular, fundul drept, cu muchia evidențiată neuniform, în formă inelară, gâtul puțin înalt, tronconic și buza ușor evazată, cu marginea rotunjită. La partea superioară a corpului, imediat sub gât, se află două tortițe în formă de arc frânt, cu vârful orientat în sus, oval-aplatizate în secțiune, dispuse diametral opus. Pasta este semifină, cu impurități, cu ardere bună, oxidantă. Culoarea este brun-cărmizie. Suprafața a fost acoperită cu un slip cafeniu, lustruit, care s-a desprins în bună parte. Două pete negricioase sunt probabil urmele unei arderi secundare.

Decorul a fost realizat prin incizii. Corpul vasului a fost împărțit în două suprafețe de lucru verticale, fiecare fiind delimitată de două benzi, formate din câte două linii verticale, apropiate, legate între ele de o serie de liniuțe orizontale. Aceste benzi pleacă de sub extremitățile tortițelor, până la jumătatea părții inferioare a vasului. Fiecare suprafață de lucru a fost decorată astfel: la partea superioară a corpului se află două linii apropiate, orizontale, paralele; alte două asemenea linii se află sub tortițe, respectiv pe diametrul maxim; în partea inferioară a corpului se află trei astfel de linii; ultimele trei grupuri de linii sunt plasate la distanțe egale. Între aceste grupuri de linii se află trei registre ornamentale, care se prezintă astfel: sprijinindu-se pe o linie, se află un șir de arcade formate din două linii arcuite, paralele, iar spațiul dintre acestea și linia de deasupra este umplut cu striuri rare, verticale sau puțin înclinate. Aspectul general al vasului și al decorului, destul de asimetric, trădează fie o stângăcie în execuție, fie graba cu care a fost realizat. Nu are analogii în produsele ceramice Wietenberg.

Castron globular – dimensiuni: h = 14 cm; d max. = 21,5 cm; d fund = 10,5 cm; d buză = 19 cm (Fig. 4). Din acesta se păstrează mai bine de jumătate (fundul întreg și aproape jumătate din corp), reconstituită din mai multe fragmente. Corpul este aproximativ semisferic, fundul drept, buza dreaptă,

Fig. 3. Uroi-„Sighet”. Vas-amforetă.

cu marginea rotunjită. Buza se delimitează foarte slab de corp, sub această limită fiind realizați patru butoni ușor alungiți, orizontali, dispuși simetric, echidistant. Pasta este grosieră, conținând nisip cu bobul mare și pietricele, arderea neuniformă, oxidantă, culoarea cărămizie. Pe o porțiune, la partea superioară se mai păstrează un slip cafeniu. Prezintă urme de ardere secundară. Forma își găsește analogii în vasele Wietenberg, însă în categoria fină și semifină.

Fig. 4. Uroi-„Sigheti”. Castron globular.

Castron tronconic – dimensiuni: h = 11 cm; d fund = 10,5 cm; d buză = 24 cm (Fig. 5). Din acesta se păstrează un sfert, tot din mai multe fragmente. Este de dimensiuni medii. Corpul are profilul trapezoidal, cu umărul ușor pronunțat, cu buza dreaptă, evazată la partea superioară și marginea rotunjită. Pasta este fină, arderea bună, oxidantă, culoarea la exterior fiind cărămizie, iar la interior, negricioasă. Pe alocuri mai păstrează un slip lustruit. Are un decor incizat, ce constă într-o linie orizontală care-l înconjoară, delimitând umărul de buză. Prezintă urme de ardere secundară. Și această formă se întâlnește între vasele Wietenberg, în categoria ceramicii fine, cel mai adesea fiind decorată cu motive incizate, pe buză, gât și diametrul maxim.

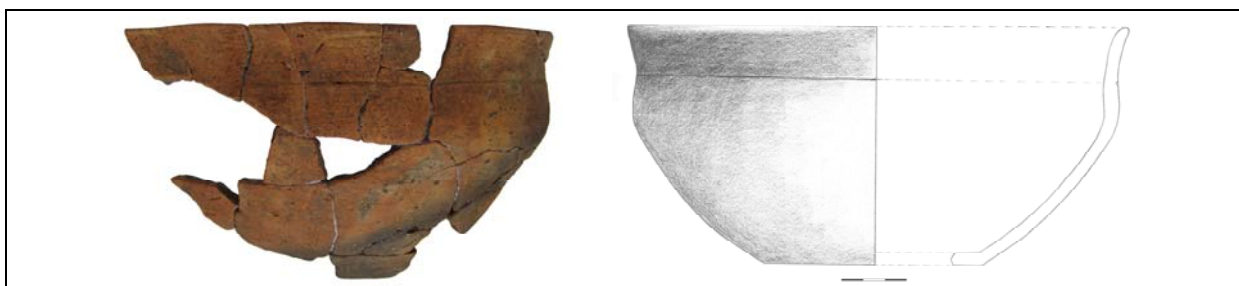

Fig. 5. Uroi-„Sigheti”. Castron tronconic.

Celelalte fragmente ceramice provin de la trei vase. Cinci dintre ele au aceeași factură cu cea a vasului globular, iar patru, aceeași cu a castronului, în ambele cazuri fiind mai groase. Cel mai probabil fac parte din pereții unor castroane mai mari.

Revenind la amforetă, o primă observație privește lipsa decorului acestora din repertoriul ornamentelor culturii Wietenberg. Mai mult, nici forma ei nu este de găsit între vasele acestei culturi. Vase cu corp bombat și două tortițe se întâlnesc în olăria Wietenberg, dar se deosebesc față de amforeta descrisă, prin forma mai mult elipsoidală și gâtul scund, buza fiind, în general, răsfrântă spre exterior, iar tortițele trase din aceasta sau dispuse pe gât (Chidioșan 1980, 32, Pl. 11/2, 4; Andrițoiu 1992, 36, Pl. 43/19-23).

Fragmente ceramice având decor asemănător cu al amforetei au mai fost descoperite în acest sit, provenind din stratul de cultură. Ele aparțin unui castron de dimensiuni mari, păstrat parțial, din mai multe fragmente (Fig.6). Corpul este arcuit, buza dreaptă, cu marginea teșită și cu bordură dreaptă, la exterior. Pasta este semifină, arderea bună, culoarea maroniu-deschis, având suprafața lustruită. Decorul a fost realizat tot prin incizii. Bordura marginii buzei este decorată cu linii oblice, paralele,

dese, tăiate de altele, mai rare, înclinate invers. După un spaţiu liber, destul de îngust, urmează două registre ornamentale asemeni celor ale amforetei, cu diferenţa că la partea superioară este o singură linie, arcadele sunt alcătuite din trei linii, iar striurile sunt şi oblice.

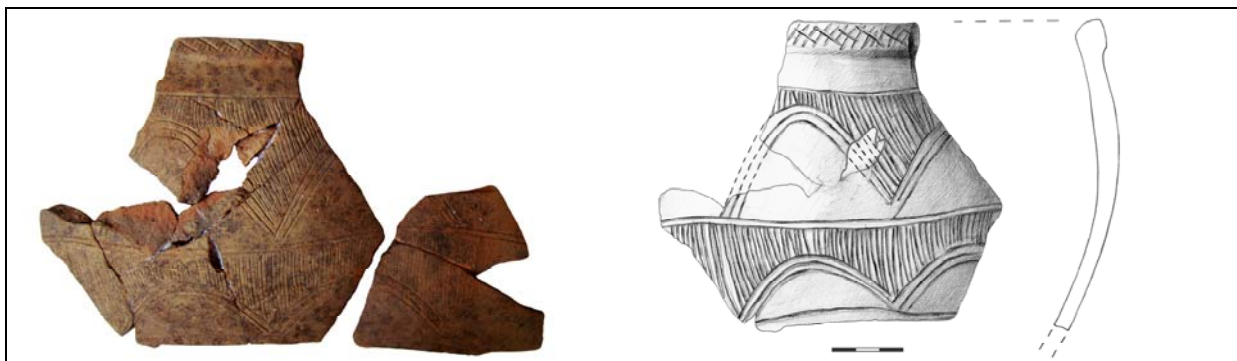

Fig. 6. Uroi-„Sighet”. Fragmente ale castronului descoperit în stratul de cultură.

Toate aceste elemente ne-au orientat spre căutarea unor analogii în mediile culturale manifestate în zona Banatului. Motivul decorativ al arcadelor, cu spaţiul de deasupra umplut cu linii paralele (haşuri) este des întâlnit pe castroane şi amforete aparţinând culturii Vatina, în special cele ale grupului Corneşti-Crvenka, din Banatul românesc (Soroceanu, Radu 1975, 37; Gumă 1997, 43; Gogâltan 2004, 93). Amforetele sunt vase caracteristice acestei manifestări culturale, exemplare reprezentative fiind cele din depunerea de pe vatra de la Corneşti (Radu 1972a, 36, fig. 1; Radu 1972b, 273-276). Corpul lor este aproximativ sferic sau cu aspect bitronconic, sprijinindu-se pe un fund inelat, gâtul fiind înalt şi evazat, buza continuând linia gâtului sau fiind uşor înclinată spre exterior. Pentru manevrare au două toarte supraînălţate, cu „ansa lunată”, trase din buză, care se sprijină pe linia dintre corp şi gât. Forma este întâlnită şi la câni, cu deosebirea că acestea au o toartă (Radu 1972b, fig. 3-6; Gumă 1997, pl. XLIII, LII). De asemenea, un alt tip specific sunt vasele cu gât cilindric mai înalt şi două tortiţe plasate la zona de contact dintre corp şi gât (Gumă 1997, 43).

Aşadar, amforeta prezentată de noi se aseamănă ca formă şi ornament cu cele ale grupului Corneşti, în ea fiind combinate elemente de la cele două tipuri de vase amintite mai sus. Forma vasului, împreună cu forma tortiţelor şi plasarea lor, îşi găseşte analogie şi într-o amforetă de la Liubcova – *Stenca*, provenită din aşezarea culturii Vatina, fiind decorată, însă, cu alte motive, iar buza având patru lobi (Gumă 1997, pl. LIIa/21). Prin urmare, ţinând cont şi de prezenţa castronului menţionat mai sus, piesa poate proveni dintr-un atelier de olar din aria grupului Corneşti. Probabilitatea mai mare este, însă, având în vedere aspectul general al vasului, ca el să fi fost confecţionat local, olarul reproducându-l după amforete de tip Corneşti pe care, probabil, le-a văzut.

Dacă aspectul amforetei nu ne oferă o certitudine în privinţa provenienţei sale culturale, în schimb ne furnizează indicii pentru încadrarea cronologică a complexului din care face parte. Începând din faza II a culturii Wietenberg, în aşezările acesteia din sud-vestul Transilvaniei pătrund tot mai multe piese ceramice aparţinând culturilor vecine, de la vest. Este vorba de materiale tipice culturilor Otomani, Mureş şi Vatina. Acest lucru este concomitent cu pătrunderea produselor ceramice de tip Wietenberg în aria acestor culturi (Chidioşan 1974, 163-167; Boroffka 1994, 287). Contactele se intensifică pe parcursul fazei următoare, ducând, în perioada târzie a epocii bronzului din această regiune, la crearea unui aspect cultural manifestat printr-o ceramică în care se întâlnesc elemente atât din zona Banatului, cât şi din zona Crişanei.

După opinia cercetătorilor, există o paralelizare a fazelor Wietenberg II-III cu faza Corneşti III, ilustrată de descoperirile de la Corneşti – *Corneşti* (Soroceanu, Radu 1975, 38-39; Gumă 1997, 45-46). Având în vedere castronul globular, similar cu un exemplar descoperit într-un alt complex de la Uroi-„Sighet” (Marc et alii 2013, 124, 148 – fig. VII/4), putem atribui, în acest moment, complexul discutat începutului fazei Wietenberg III.

Complexul în sine nu ridică doar problema încadrării cronologice şi a relaţiilor dintre culturile contemporane ale bronzului mijlociu din Transilvania şi Banat, soluţionabilă prin analiza ceramicii.

Opinia noastră este că structura și conținutul complexului, cu dispunerea pieselor, întrunesc elementele unei depuneri cu caracter special.

Am precizat, la început, că indiciile din teren susțin o umplere rapidă a complexului, așadar punerea vaselor fragmentate în groapă, umplerea cu pământul amestecat cu lutiiala arsă și celelalte fragmente de vase, așezarea amforetei în partea superioară s-au petrecut la o singură dată, ocazionată de un anumit eveniment. S-a observat că amforeta, aflată în marginea nord-estică a gropii, a fost așezată culcat, cu partea întreagă în sus, tortițele fiind în lateral, iar gura spre nord. Pe această față se află o urmă de ardere secundară, care i-a cauzat, credem, fisura de aici, cealaltă arsură provocând exfolierea unei mici părți de la bază și alte fisuri. Partea păstrată din castronul globular a fost așezată pe fundul gropii, aproape în centrul acesteia, cu gura vasului în sus. Faptul că fragmentele ei se aflau în conexiune, în momentul descoperirii, arată că aceasta era afectată, la momentul depunerii, cel mai probabil de spargerea părții lipsă, presiunea ulterioară a pământului creând multitudinea de fisuri, care l-a fragmentat. Restul fragmentelor s-au aflat amestecate în umplutură, alături de bucățile de lutiială arsă, aglomerate în centrul gropii. Acestea nu prezentau urme de la vreo structură de locuit (de ex. împletitură de nuiele de la pereții vreunei locuințe), însă nu excludem această proveniență, lipsa amprentelor lemnoase putându-se datora și stării foarte fragmentare a lutuielii. Pe de altă parte, ele pot fi bucăți din vetre dezafectate. Poziționarea vaselor menționate ne certifică faptul că acestea au fost așezate în timpul actului de umplere a gropii, iar nu aruncate ca orice resturi dispensabile. Fragmentele dispartate, din celelalte două vase amintite, au ajuns în groapă, mai degrabă întâmplător, odată cu pământul cu care a fost umplută. De aceea, considerăm complexul în cauză, drept o depunere cu caracter special, posibil ritual.

Problema depunerilor rituale în epoca bronzului revine mereu, ori de câte ori, în suprafețele cercetate, sunt descoperite complexe cu obiecte aflate într-o anumită dispunere, aceasta apărând ca fiind urmarea unei acțiuni intenționate și ordonate. În cele mai multe cazuri sunt aduse în discuție depunerile de piese de metal – depozitele de bronzuri, dar și depunerile de schelete întregi sau parțiale de animale, însoțite sau nu de ceramică fragmentată (Rus, Tarcea, Maxim 1989-1993, 229). Ultimele sunt considerate sacrificii sau ofrande alimentare ocazionate de ritualuri religioase. Depozitele de bronzuri au întrunit și ele opinia general acceptată de a fi depuneri rituale (Bratu 2009, 128; Hansen 1992, 382-384; Hansen 2005, 307; Petrescu-Dîmbovița 1977, 17-18; Vulpe 2010, 369-370), închinare unor spirite sau divinități. Depunerile de vase, întregi sau fragmentate, au fost semnalate tot mai des, în ultima perioadă, atrăgând atenția mai multor cercetători și ridicând o serie de probleme legate de interpretarea, dar mai ales de identificarea lor corectă (Baron 2012, 17-21; Bejinariu, Băcuț-Crișan, Culic 2014, 35-40).

În aria culturii Wietenberg, depuneri de vase în gropi sunt înregistrate din faza I a acesteia (Cavruc, Rotea 2000, 155-171), însă cele mai multe provin din fazele următoare (Chidioșan 1980, 21-22; Gogâltan, Tamba 1992, 61-78; Baltag, Boroffka 1996, 375-393; Andrițoiu, Rustoiu 1997, 16-17; Ciugudean 1997, 65-97; Rotea, Wittenberger 2000, 213-235; Andrițoiu, Popa, Simina 2004, 151-152; Bejinariu 2005, 366-367; Rotea, Tecar, Tamba 2007, 63-92). În general, e vorba de vase sau părți din vase, fragmentate, depuse împreună cu lutiială arsă, fragmente de vetre ori obiecte din piatră, os, corn, metal, gropile având dimensiuni mai mari. În unele cazuri, sunt depuse vase mari, în gropi săpate doar cât să încapă până la umăr sau apucători, ori puțin mai largi și mai adânci, alături intrând fragmente din vase mai mici și alte materiale (descoperiri inedite de pe traseul autostrăzii A1 – Simeria Veche, Uroi, Șoimuș).

Acest tip de depunere a fost, în general, interpretat ca având un caracter ritual (Rotea, Wittenberger 2000, 213-235; Vulpe 2010, 372; Gogâltan 2012, 19, cu literatura). S-a apreciat că vasele întregi sunt îngropate, conținând probabil alimente, ca ofrande aduse unei zeități a pământului, drept mulțumire, în speranța sporirii belșugului, în cadrul unor ceremonii agrare (Rotea, Wittenberger 2000, 219; Brorsson, Grönberg 2001, 13; Bejinariu, Băcuț-Crișan, Culic 2014, 38). Depunerea se poate face în urma unui ospăț ocazionat de vreo sărbătoare sau a unui banchet funerar. După consumarea evenimentului, vasele sunt ciobite sau sparte, pentru a fi scoase din uz și așezate, probabil de fiecare participant, în groapă, numărul acestora fiind reflectat de cel al vaselor (Baron 2012, 18-20; Bejinariu, Băcuț-Crișan, Culic 2014, 39). Urmele arderilor secundare, sesizate pe majoritatea vaselor

din aceste depuneri, pledează pentru trecerea lor prin foc sau aşezarea în jar, pentru purificare (Rotea, Wittenberger 2000, 218-219).

În cazul complexului prezentat de noi, dimensiunile gropii şi numărul mic al vaselor ar putea fi indicii ale desfăşurării unui ceremonial, care să fi întrunit un număr restrâns de participanţi, fiind probabil, unul familial (Szabó 2004, nota 44). Cele trei vase au fost în contact cu focul sau cu jarul, toate trei prezentând la exterior arderi secundare. Aşadar, ele au fost aşezate pe o vatră, fie pentru încălzirea conţinutului, fie pentru a fi purificate de foc. Castroanele sunt vase pentru servitul mâncării, iar amforeta pentru băut. Având în vedere volumul redus al acestui recipient (1,2 litri) şi posibilităţile limitate de manevrare oferite de forma lui, considerăm că el a fost utilizat ca vas pentru băut de către participanţii la ceremonie. La încheierea evenimentului, primele au fost sparte, iar vasul de băut doar ciobit, pentru a nu mai fi folosite cu altă ocazie, fiind apoi îngropate în felul prezentat.

Se observă că amforetei i-a fost acordată o anumită grijă. Poate fiindcă aparţinea unei persoane cu un statut deosebit. Forma şi decorul ei ne duce cu gândul la cineva venit din zona Banatului de azi, care a fost primit în comunitatea de la Uroi-„Sighet”. O posibilitate ar fi ca persoana venită să fi fost o femeie – amforele, prin forma lor, reproduc silueta feminină (Florescu 1979, 88-90), cum, de altfel, oala, vasul pântecos este un simbol feminin (Chevalier, Gheerbrant 1995, 2, 360), cunoscând o utilizare aparte în ritualurile nupţiale în societăţile tradiţionale (Evsev 2007, 420-422) – iar obiectele să fie urma materială a ceremoniei matrimoniale. Caracteristicile amforetei, tipice pentru aria culturală vecină şi maniera stângace de realizare, datorată, cel mai probabil, confecţionării ei de către un artizan local, precum şi tratamentul mai atent ce i s-a acordat, vin în sprijinul acestui scenariu. Îngroparea ei în aşezare va fi semnificat statornicirea celei venite şi temeinicia unei noi familii.

Actele rituale şi viaţa spirituală, în ansamblul lor, sunt greu de reconstituit doar pe baza descoperirilor materiale. Ca în toate cazurile de acest fel, lucrăm cu probabilităţi şi construim scenarii cât mai plauzibile. Sigur este, însă, faptul că locuitorii aşezării cercetate de noi au avut contacte cu cei din apusul apropiat, fie direct, fie prin intermediari ce străbăteau Valea Mureşului. Dimensiunile acestor contacte la vom putea aprecia după studierea tuturor complexelor locuirii de epoca bronzului de aici. Vom avea atunci o imagine mai clară şi asupra practicilor din sfera spiritualităţii, săvârşite de membrii acestei comunităţi.

BIBLIOGRAFIE

- Andrişoiu, I. 1992. *Civilizaţia tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bucureşti.
- Andrişoiu, I., Popa, C. I., Simina, N. M. 2004. *Raport de săpătură. Şantierul arheologic Vinţu de Jos-„Deasupra satului” (jud. Alba) (1994-1998)*, ActaMP 26, p. 141-192.
- Andrişoiu, I., Rustoiu, A. 1997. *Sighişoara – Wietenberg. Descoperirile preistorice şi aşezarea dacică*, Bucureşti.
- Baltag, Gh., Boroffka, N. 1996. *Materiale arheologice preistorice de la Albeşti, jud. Mureş*, SCIVA 47, 4, p. 375-393
- Baron, J. 2012. *The ritual context of pottery deposits from the Late Bronze Age settlement at Wroclaw Widawa in southern Poland*, JournalAAH 3, p. 1-24.
- Băeştean, G., Pavel, R., Barbu, I., Barbu M., Barbu M., Marc, A., Bălos, A. 2013. *Raportu Mare, com. Raportu Mare, Uroi, oraş Simeria, jud. Hunedoara, punct Măgura Uroiului, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2012*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, p. 112-113.
- Bejinariu, I. 2005. *Săpăturile arheologice de la Giurtelecu Şimleului-„Coasta lui Damian” (II). Descoperirile culturii Wietenberg, în Omagiu profesorului Ioan Andrişoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi cercetări arheologice*, Alba Iulia, p. 363-390.

- Bejinariu, I., Băcuet-Crișan, S., Culic, D. 2014.** *Cercetări arheologice preventive pe traseul Autostrăzii Transilvania. Descoperirile Bronzului Târziu din zona comunei Marca, județul Sălaj, Cluj-Napoca – Zalău.*
- Bodó, C., Barbu, I., Barbu, M., Codrea, I., Ion, M., Marc, M., Țuțuianu, C. 2012.** *Uroi, oraș Simeria, jud. Hunedoara (Varianta de ocolire Deva - Orăștie), punct: Sighet, km. 20+280 – 2+512, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2011, Institutul Național al Patrimoniului, București, p. 293-294.*
- Boroffka, N. 1994.** *Die Wietenberg-Kultur: ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, I-II, Bonn.*
- Bratu, O. 2009.** *Depuneri de bronzuri între Dunărea Mijlocie și Nistru în secolele XIII-VII a. Chr., București.*
- Brorsson, T., Grönberg, E. 2001.** *The pottery from the ritual complex of the Wietenberg Culture in Cluj-Napoca, Romania, ActaMN 38/1, p. 7-16.*
- Cavruc, V., Rotea, M. 2000.** *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000), Angustia 5, p. 155-171.*
- Chevalier, J. Gheerbrant, A. 1995.** *Dicționar de simboluri, I-III, București.*
- Chidioșan, N. 1974.** *Sincronismele apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice, Crisia 4, p. 153-176.*
- Chidioșan, N. 1980.** *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida, Oradea.*
- Ciugudean, H. 1997.** *Considerații privind sfârșitul culturii Wietenberg, în H. Ciugudean, Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania, Alba Iulia, p. 65-97.*
- Evseev, I. 2007.** *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale, Timișoara.*
- Florescu, M. 1979.** *Contribuții la cunoașterea concepțiilor despre lume și viață a comunităților tribale monteorene, Carpica 11, p. 57-134.*
- Gogâltan, F. 2004.** *Bronzul Mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Cornești-Crvenka, în Festschrift für Florin Medeleț zum 60. Geburtstag, Timișoara, p. 79-153.*
- Gogâltan, F. 2012.** *Ritual aspects of the Bronze Age tell-settlements in the Carpathian Basin. A methodological approach, Ephemeris Nap 22, p. 7-56.*
- Gogâltan, F., Tamba, D. 1992.** *Materiale arheologice aparținând culturii Wietenberg descoperite la Șimleul Silvaniei, ActaMP 16, p. 61-78.*
- Gumă, M. 1997.** *Epoca bronzului în Banat – Orizonturi cronologice și manifestări culturale, Timișoara.*
- Hansen, S. 1992.** *Depozite ca ofrandă: o contribuție la interpretarea descoperirilor de depozite din perioada timpurie a UFZ, SCIVA 43, 4, p. 371-392.*
- Hansen, S. 2005.** *Noi cercetări asupra metalurgiei epocii bronzului în sud-estul Europei, în Tudor Soroceanu (ed.), Bronzefunde aus Rumänien II. Descoperiri de bronzuri în România, Cluj-Napoca, p. 301-315.*
- Marc, A., Bodó, C., Barbu, I., Barbu, M., Barbu, M., Codrea, I. Țuțuianu, C. 2013.** *Un vase en forme d'oiseau decouvert dans l'établissement de l'âge du bronze Uroi-„Sighet”, ville de Simeria, dep. de Hunedoara, Istros 19, p. 129-151.*
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1977.** *Depozitele de bronzuri din România, București.*
- Radu, O. 1972.** *Cultura „Vatina” în așezarea de epocă a bronzului de la Cornești, județul Timiș, Tibiscus 2, p. 35-38.*
- Radu, O. 1972.** *Contribuții la cunoașterea culturii Vatina, SCIV 23, 2, p. 271-283.*
- Rotea, M. Wittenberger, M. 2000.** *Complexul ritual aparținând culturii Wietenberg de la Cluj-Napoca – „Strada Banatului”, Tibiscus 10, p. 213-235.*
- Rotea, M., Tecar, M., Tamba, D. 2007.** *Complexul ritual de la Șimleul Silvaniei aparținând culturii Wietenberg, RevBistriței 21/1, p. 63-92.*
- Rus, D., Tarcea, L., Maxim, Z. 1989-1993.** *Gropi rituale din epoca bronzului de la Tureni-„Poderei”. Date osteologice, ActaMN 26-30/I/1, p. 229-238.*

- Soroceanu, T., Radu, O. 1975.** *Şantierul arheologic de la Corneşti (jud. Timiş). Săpăturile din 1973 şi 1974*, Tibiscus 4, p. 33-40.
- Szabó, G. V. 2004.** *A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához*, MFMÉ – StudArch 10, p. 83-113.
- Vulpe, A. 2010.** *Structuri sociale şi credinţe religioase în epoca bronzului şi în prima epocă a fierului*, în M. Petrescu-Dîmboviţa, A. Vulpe (coord.), *Istoria românilor, I, Moştenirea timpurilor îndepărtate*, Bucureşti, p. 351-376.

Western pottery imports in the Wietenberg culture settlement at Uroi-„Sighet” (Hunedoara County)

The Bronze Age settlement from Uroi-„Sighet” was discovered and researched in 2011, within the archaeological "Highway" research program. Considering the ceramic material, this was inhabited by the carriers of the Wietenberg culture, during its middle and final phases.

The Complex 74 was a small pit, in its content being found an amphoreta and two fragmentary bowls, along with other fragments and burned adobe. On the bottom of the pit was placed one of the bowls, the globular one, and at the top, towards an edge, was submitted the amphoreta. The other bowl fragments were found mixed in the pit filling, with the adobe.

The amphoreta, by décor and shape is typical for the Corneşti-Crvenka cultural group. Its appearance and the scenery execution indicate, rather, a local product. The constituents of the complex gather the characteristics of ritual deposits.

We assume that this deposit was made after a ceremonial family feast, occasioned by receiving in the community of a person from the Corneşti group area. Most likely it was a double event, the amphoreta symbolizing the woman and burying the vessel, her establishment in the settlement, within a marriage relationship.

Keywords: Uroi, Bronze Age, Wietenberg Culture, Corneşti-Crvenka archaeological group, amphoreta, deposition

O „TRUSĂ DE MAGIE” DESCOPERITĂ ÎN NECROPOLA GETICĂ DE LA ZIMNICEA-„CÂMPUL MORȚILOR”

ANCA GANCIU, DRAGOȘ MĂNDESCU

Cercetările arheologice reluate în anul 2007, în regim de urgență, în necropola getică de la Zimnicea-„Câmpul Morților” nu numai că au contribuit în mod substanțial la conturarea unei imagini mult mai clare și amănunțite a acestui important sit arheologic, dar au prilejuit și descoperirea unor contexte și artefacte deosebite¹.

În perspectiva publicării exhaustive și unitare a celor 51 de morminte nou descoperite pe „Câmpul Morților” de la Zimnicea în campaniile arheologice din anii 2007-2009, continuăm în cele ce urmează seria prezentării unor situații particulare documentate în perioada respectivă², cu un set de piese mărunte din categoria „truselor de magie”.

Acest set de obiecte miniaturale (Complexul 26) a fost descoperit în timpul campaniei desfășurate în luna mai a anului 2008, în secțiunea 18, caroul 6, la adâncimea de -0,32 m (Fig. 1) și era format din 28 de piese din lut, piatră, os și scoică (Fig. 2-3):

1-2. Două discuri (jetoane) din lut de dimensiuni diferite, decorate pe una dintre suprafețe cu o incizie în cruce iar pe cealaltă cu împunsături dispuse în cercuri aproximativ concentrice (d=5,5 cm; gr=1,9 cm – Fig. 3/1; 4/1; d=2,8 x 2,9 cm; gr=0,9 cm – Fig. 2/2; 3/2);

3. Jeton de lut de formă dreptunghiulară decorat pe una dintre suprafețe cu o incizie în formă de X, dispus în diagonală (L=3,9 cm; l=3,1 cm; gr=0,9 cm – Fig. 2/3; 3/3);

4. Vas borcan miniatural decorat cu un șir de proeminente dispuse sub buză (d gură=4,4 cm; d max.=5,1 cm; d fund=3,2 cm; h=4,5 cm – Fig. 2/4; 3/4);

5. Vas borcan miniatural ornamentat cu două grupe de trei proeminente semisferice, o nervură verticală și două mici adâncituri (d gură=3,6 cm; d max.=4,1 cm; d fund=2,9 cm; h=3,4-3,7 cm – Fig. 2/5; 3/5);

6. Vas pahar miniatural fragmentar (h păstrată=4,3 cm – Fig. 2/6; 3/6);

7. Vas borcan miniatural fragmentar (h păstrată=4,1 cm – Fig. 2/7; 3/7);

8. Vas miniatural fragmentar (d gură=2,9 x 2,4 cm; h=1,9 cm – Fig. 2/8; 3/8);

9. „Zornăitoare” de lut de formă ovală, goală la interior, conține cinci granule sferice de asemenea din lut; pe una dintre suprafețe are trei perforații incomplete, cealaltă suprafață este ornamentată cu o incizie dispusă de-a lungul diametrului maxim al obiectului (L =5,8 cm; l=3,8 cm; gr=3,2 cm – Fig. 2/9; 3/9);

10. Astragal de animal (de ovicaprină ?) calcinat, perforat, fragmentar (L=3,6 cm; l=2,6 cm; gr=2,3 cm – Fig. 2/10; 3/10);

11. Figurină antropomorfă din lut, perforată transversal, ochii și nasul sunt redați schematic (h=4,2 cm; d=2,0 cm; d perforație=0,4 cm – Fig. 2/11; 3/11);

12. Obiect de formă tronconică de lut, perforat (d=2,8 x 2,9 cm; gr=1,2; d perforație=0,5 x 0,7 cm – Fig. 2/23; 3/23);

13. Obiect de formă tronconică din lut, perforat longitudinal (d superior=1,5 cm; d inferior=2,3 cm; h=2,5 cm; d perforație=0,4 cm – Fig. 2/13; 3/13);

¹ Săpăturile arheologice din anii 2007-2009 efectuate de un colectiv coordonat de prof. univ. dr. Mircea Babeș, format din arheologi de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București (Anca Ganciu, Cristina Muja), Muzeul Județean Teleorman (Ecaterina Țânțăreanu, Ionuț Torcică, Tiberiu Nica) și Muzeul Județean Argeș (Dragoș Măndescu), au fost determinate de extinderea rapidă și necontrolată a coloniei de rudari din marginea de vest a orașului Zimnicea, pe o mare parte din suprafața necropolei. Pentru rapoartele sumare ale celor patru campanii arheologice, a se vedea: Babeș et alii 2008, 331-332; Babeș et alii 2009, 232-233; Babeș et alii 2010, 208.

² A se vedea Ganciu, Măndescu 2012-2013, 53-62.

14. Obiect de formă cilindrică din piatră, cu o extremitate aplatizată și perforată, imitație după o cute (?), fragmentar ($L=7,6$; $d=1,8$; d perforație= $0,7$ – Fig. 2/14; 3/14);

15-20. Șase obiecte din lut, de formă ovală și elipsoidală, din care două fragmentare ($L=2,9$ cm; d max.= $1,1$ cm – Fig. 2/15; 3/15; $L=1,9$ cm; d max.= $0,8$ cm – Fig. 2/16; 3/16; $L=2,9$ cm; d max.= $1,5$ cm – Fig. 2/17; 3/17; $L=1,9$ cm; d max.= $1,2$ cm – Fig. 2/18; 3/18; $L=3,7$ cm; d max.= $1,3$ cm – Fig. 2/19; 3/19; $L=1,5$ cm; d max.= $1,1$ cm – Fig. 2/22; 3/22);

21-24. Patru mărgelile din lut de dimensiuni diferite ($d=2,8 \times 2,9$ cm; $gr=1,2$ cm; d perforație= $0,5 \times 0,7$ cm – Fig. 2/12; 3/12; $L=2$ cm; d max.= $1,3$ cm; d perforație= $0,3$ cm – Fig. 2/21; 3/21; $d=1,3$ cm; $gr=0,5$ cm; d perforație= $0,4$ cm – Fig. 2/24; 3/24; $d=2,0$ cm; $gr=1,2$ cm; d perforație= $0,7$ cm – Fig. 2/25; 3/25);

25. Obiect de lut, în formă de bumerang ($L=2,6$ cm; $l=1,2$ cm; $gr=1,0$ cm – Fig. 2/20; 3/20);

26. Piesă miniaturală, sferică, din lut ($d=1,8-1,9$ cm – Fig. 2/26; 3/26);

27. Pietricică albă, de formă aproximativ sferică ($d=1,5$ cm; $gr=1,1$ cm – Fig. 2/27; 3/27);

28. Cochilie de melc marin *Murex*, puternic rulată și arsă, spartă din vechime ($L=4,6$ cm; d max.= $2,7$ cm – Fig. 2/28; 3/28).

Poziția în care „trusa” a fost descoperită, aparent izolată, cu toate piesele componente grupate și suprapuse (Fig. 1), sugerează că acestea au fost depuse împreună, într-un recipient din material perisabil (textil, piele).

Fig. 1. „Trusa de magie” de la Zimnicea (complexul 26) *in situ*. Vedere dinspre nord-est.

Nu putem considera această descoperire inventar funerar în condițiile în care nu făcea parte dintr-un mormânt, deși a fost descoperită într-o zonă cu morminte. Chiar dacă nu poate fi legată în mod cert de vreunul din mormintele respective, nu putem exclude o posibilă legătură între „trusă” și complexul funerar cel mai apropiat de aceasta. Este vorba de un cenotaf (mormântul 23) aflat la 0,65 m către nord-est: un vas amforoidal lucrat la roată, depus în poziție verticală și acoperit cu

fragmente provenind de la două vase. La 3 cm sud-est de „urnă” era depusă în poziție verticală cu vârful în jos, o seceră de fier. În apropierea capacului, către vest, s-a găsit un obiect din lut, de formă bitronconică alungită, perforat la mijloc, asemănător obiectelor care fac parte din „trusă”. În consecință, între cele două descoperiri, „trusă” și cenotaf, ar fi putut exista o relație, dar aceasta nu poate fi demonstrată, în condițiile în care solul necropolei nu permite să se întrevadă nicio urmă de groapă, niciun contur sau alte indicii de natură să ne ajute să stabilim o posibilă relație între cele două complexe. Judecând strict după adâncimile la care au fost găsite („trusa” la -0,32 m, iar cenotaful la -0,44/-0,77 m), rezultă că „trusa” ar fi putut fi depusă în umplutura gropii cenotafului.

Situația devine și mai complexă dacă luăm în calcul mormântul cel mai apropiat, atât față de „trusă” cât și față de cenotaf. Acesta este mormântul 22, de incinerare cu oasele calcinate depuse în urnă acoperită cu capac, printre oase fiind descoperite și câteva piese de inventar funerar: o brățară cu nodozități și o fibulă de schemă tracică, ambele din bronz, o mărgică paralelipipedică din calcar și un fragment de pieptene din corn. Mormântul 22 (surprins la adâncimea de -0,38 m, cu baza urnei la -0,85 m) a fost descoperit la 2 m nord-est de „trusa de magie”. Între cele două complexe, mai apropiat de „trusă” dar aproximativ pe aceeași axă, se interpunea cenotaful. Fără a avea posibilitatea identificării amprentei unei posibile gropi care să cuprindă toate cele trei complexe (mormântul 22, cenotaful și „trusa”), putem cel mult presupune, fără a avea însă nici un fel de certitudine în această direcție, posibilitatea unei gropi care trebuie să fi avut ceva mai mult de 2 m lungime, orientată nord-est-sud-vest, și care să conțină la o extremitate urna cu oasele calcinate, la celălalt capăt „trusa de magie”, iar aproximativ în centru cenotaful cu seceră. Astfel de gropi supradimensionate, asemănătoare celor constatate în cazul mormintelor de înhumare, dar în care au fost descoperite oase calcinate, având predominant chiar și aceeași orientare cu cea pe care o putem presupune în cazul de mai sus (nord-est-sud-vest), au fost identificate în multe dintre necropolele getice de la Dunărea de Jos (inclusiv la Zimnicea), dar și în Transilvania (Olteni) și Moldova (Borosești și Poieniști) (Babeș, Mirițoiu 2011, 103-149; Babeș, Mirițoiu 2012, 139-160).

Cu toate aceste incertitudini și presupuneri generate de imposibilitatea decelării vizuale a gropilor de mormânt în solul prăfos și uniform al „Câmpului Morților”, un singur lucru este cert: „trusa de magie” face parte din ansamblul necropolei getice de la Zimnicea și este integrată mediului funerar de aici. Chiar dacă nu putem demonstra apartenența „trusei” la un mormânt anume, descoperirea sa în cadrul necropolei pledează pentru utilizarea ei ca element de ritual funerar, în relație cu înmormântările ce au avut loc în sec. IV-II a. Chr. în arealul respectiv.

„Trusele de magie” nu reprezintă o apariție rarisimă în contextul funerar al mormintelor trace de la începutul celei de-a doua epoci a fierului. Acum trei decenii și jumătate, Niculae Conovici înregistra o listă cu 16 morminte de epoca fierului în care au fost descoperite „obiecte magice din lut ars sau din alte materiale”: Duvanli-„Mušovica Mogila” și „Arabagiiskata Mogila”, Oriahovo, Sliven, Asenovgrad, Sozopol, Drumevo, Staroselka, Vraca, Kralovo, Pomorie, Enisala, Ciucurova, Dorobanțu, Zimnicea și Cetățeni (Conovici, Georgescu 1978, 49). La acest lot trebuie adăugat mormântul din tumulul 1 de la Koprinka (Žuglev 1952, 240-241), mormântul 1 din tumulul 2 de la Jankovo (Dremsizova 1955, 68-69, fig. 12) și bogatul mormânt din tumulul 4 de la Kjolmen în care a fost descoperită o mare cantitate de piese miniaturale, de o varietate impresionantă: vase în miniatură, obiecte de diverse forme din lut (jetoane cu împunsături pe una din fețe, figurine antropomorfe schematizate, sfere etc.), două „zornăitori”, un lanț de mici dimensiuni, format din patru verigi de argint cu grupe de proeminențe, o herminetă din piatră și o zăbală miniaturală din argint (Dremsizova-Nelčinova 1970, 216-217, pl. 3, 5).

În urma publicării detaliate a mormintelor de la Zimnicea a reieșit că numai în această necropolă au fost descoperite cinci seturi cu obiecte miniaturale în tot atâtea morminte (C2M4 – setul conținea 16 piese, C10M34 – 18 piese, C10M74 – opt piese, C17M31 – șase piese, C20M1 – zece piese), la care se adăugau și alte trei morminte ce conțineau astfel de obiecte individuale: un vas miniatural în C3M5, un pieptene pandantiv din os (?) și două zale din argint cu grupuri de proeminențe în C3M2, și un pandantiv de lut ars dintr-un mormânt distrus din C3 (Alexandrescu 1980, 21-23, 26-29, 37, 41, fig. 55-57, 75/18-22). La aceste descoperiri se adaugă patru morminte cercetate în campaniile 2008-2009. Două sunt morminte de incinerare cu oasele depuse în urne (mormintele 27,

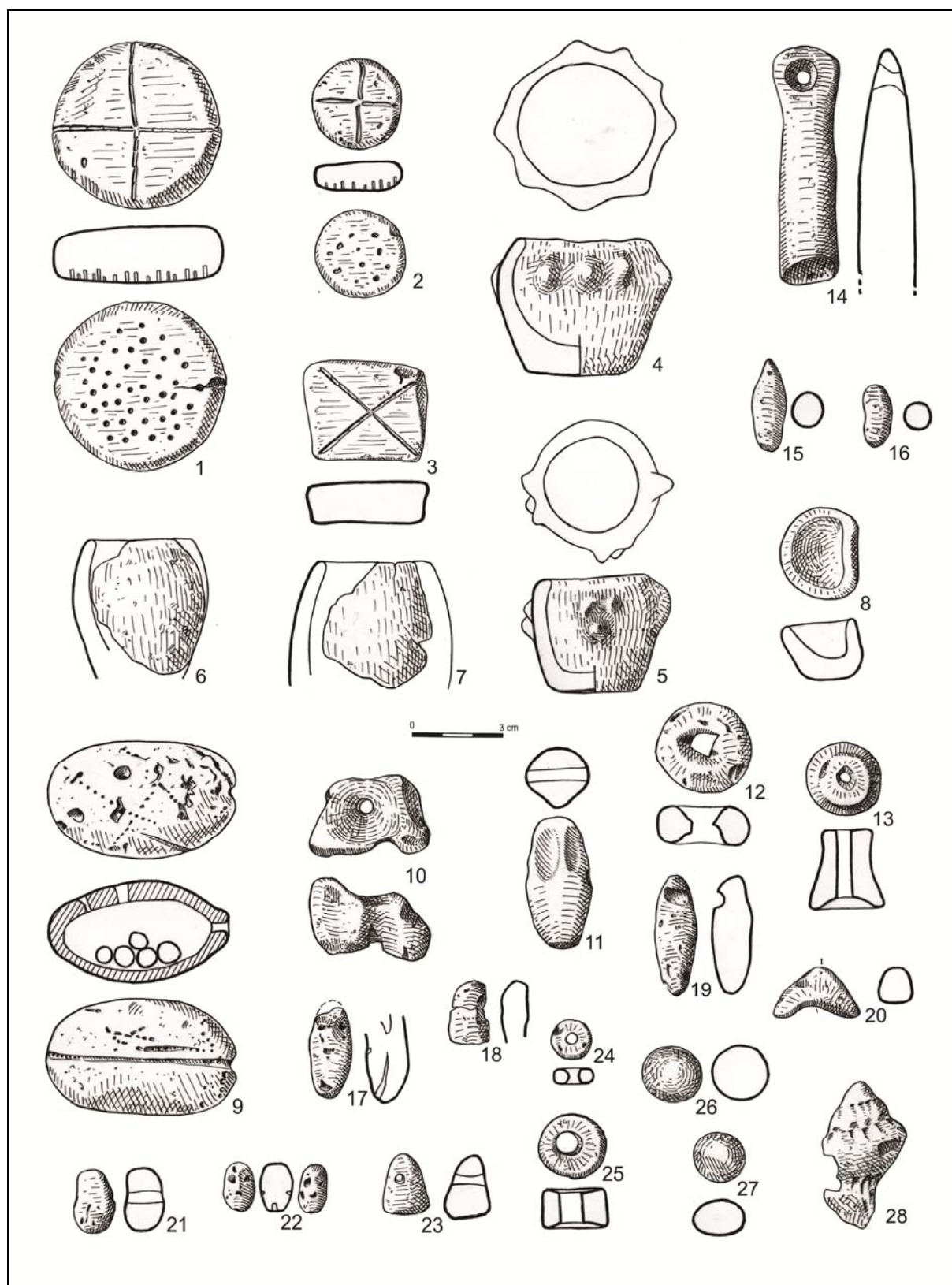

Fig. 2. „Trusa de magie” de la Zimnicea (complexul 26). Desene.

Fig. 3. „Trusa de magie” de la Zimnicea (complexul 26). Fotografii.

51) și două cenotafuri (mormintele 23, 25). Mormântul 27 este unul dintre cele mai bogate morminte cercetat de noi, inventarul constă în piese de port (fibulă), podoabe (brățară de bronz, mărgelile cu mască umană, mărgelile de os, lut, sticlă), ustensile (ac de cusut de bronz), de toaletă (pieptene bilateral din corn), melc marin *Murex*, ș. a. Analiza antropologică a determinat faptul că este vorba de un mormânt triplu, doi indivizi de vârstă adultă și un imatur. Inventarul mormântului 51 este de asemenea unul interesant, cuprinzând o oglindă de bronz cu mâner de fier, ornamentată antropomorf. Obiectele de magie constau în trei piese de lut de formă aproximativ bitronconică. În ceea ce privește cele două cenotafuri, unul din ele a fost deja menționat (mormântul 23) iar cel de al doilea (mormântul 35) avea ca inventar un pahar miniatural de lut perforat la partea superioară și patru fibule de tip tracic de bronz.

La scurtă vreme după publicarea mormintelor de la Zimnicea, în anul 1983, Mihai Irimia descoperea în necropola de la Bugeac un alt mormânt din această categorie: M. 110, din inventarul căruia făceau parte 10-12 pietricele mici și o figurină antropomorfă (Irimia 1992, 194-195, nota 7, fig. 2/1; 3/9; 4/5).

Într-un repertoriu publicat de Valeriu Sîrbu în 1993, erau reținute, considerate a fi reprezentative, 14 seturi de obiecte miniaturale, de forme și din materiale diferite (figurine antropomorfe, vase miniaturale, discuri, cilindri, sfere, cuburi, piramide, rondele etc., respectiv lut, piatră, os, corn, scoică, carapace de broască țestoasă) descoperite în mormintele spațiului tracic, provenind din nouă locuri: Duvanli („Arabadjiskata Mogila” și „Musovica Mogila”), Drumevo, Dunavățul de Sus, Kabile (mormintele 4 și 5 din tumulul 5), Sboryanovo, Sliven, Sozopol (mormintele 3 și 34 din necropola Apolloniei), Staroselka și Zimnicea (C2M4, C20M1 și C10M34) (Sîrbu 1993b, 138-143, fig. 13-16, 20-22). Cu excepția mormântului de la Sboryanovo, datat în sec. X-IX a. Chr., toate celelalte contexte funerare aparțin celei de-a doua epoci a fierului. Din această enumerare se poate observa distribuția exclusiv sud-dunăreană (cu o singură excepție: Zimnicea) a acestor descoperiri.

Un alt catalog publicat de Valeriu Sîrbu, tot în anul 1993, aducea informații inedite despre descoperirea unei piese miniaturale (figurină antropomorfă) într-un mormânt getic de la Budureasca (Sîrbu 1993a, 111, nr. catalog 12).

Cea mai recentă „trusă de magie” descoperită într-un context funerar cert tracic de care avem cunoștință, este cea publicată acum două decenii de Gheorghe Ginev, provenind din mormântul 2 (secundar) din tumulul 1 de la Pajduško, set format din 33 de piese, miniaturi de lut și cochilie de scoică *Murex* (Ginev 1994, 38-40, pl. 3-4). În sfârșit, tot în Bulgaria, la Rupkite și la Sinemorets, au mai fost descoperite două morminte, deocamdată inedite, al căror inventar funerar avea în compoziție figurine și alte miniaturi din lut (Petkova 2008, 241; Konova 2010, 276), iar în ultimii ani, în necropola Apolloniei Pontice au fost descoperite mai multe morminte cu un inventar similar (remarcându-se prin diversitate „trusele” din mormintele N 151 și N 305: obiecte mărunte din lut de forme diferite, cochilie de scoică *Murex*, obiect miniatural hemisferic din bronz, mărgelile din lut etc.), interpretate ca o dovadă a penetrării tradițiilor trace în mediul polisului grecesc (Konova 2010, 272-273, 275, fig. 3-6).

Punând la oală informația de care dispunem, dar fără a emite pretenții de exhaustivitate, ne erau cunoscute până în prezent 40 de cazuri în care seturi de piese miniaturale, în cantități, forme și tipuri variabile, sau piese individuale identice cu cele ce intrau în alcătuirea „truselor de magie”, au fost descoperite în contexte funerare. Într-o proporție covârșitoare (29 din totalul de 40 de descoperiri, reprezentând 72%), acestea provin de la sud de Dunăre: Asenovgrad, Bugeac, Ciucurova, Drumevo, Dunavățul de Sus, Duvanli (două morminte: „Mušovica Mogila” și „Arabagiiskata Mogila”), Enisala, Jankovo, Kabile (două morminte), Kjolmen, Koprinka, Kralovo, Oriahovo, Pajduško, Pomorie, Rupkite, Sboryanovo, Sinemorets, Sliven, Sozopol (cel puțin patru morminte), Staroselka, Vraca (două morminte din „Mogilanskata Mogila”), Stelnica (un mormânt de incinerare cu oasele depuse în urnă, inventarul consta în clopoței de bronz și un obiect de lut, de mici dimensiuni, în formă de trepied)³. La nord de fluviu, deși răspândite pe un spațiu relativ vast, descoperirile sunt mult mai lipsite de densitate și mai reduse cantitativ: din cele 15 morminte nord-dunărene, 12 provin din

³ Inedit. Cercetări Anca Ganciu, Gheorghe Matei.

necropola de la Zimnicea-„Câmpul Morților”, restul de trei fiind descoperite la Budureasca, Cetățeni și Dorobanțu.

Deși punctată timid de contextele cu caracter funerar în cadrul cărora au apărut piese miniaturale, harta zonei tracice nord-dunărene devine mult mai mobilată atunci când este vorba de descoperirile de astfel de piese făcute în așezări. Lotul pieselor miniaturale este unul consistent în așezările celei de-a doua epoci a fierului de la nord de Dunăre, unde au apărut fie ca piese izolate, în special așa-numitele „zornăitori” (Hanska-„Pidașcă”, Mateuți-„La Bașne”, Cotu, Bâzdâna, Coțofenii din Dos), fie chiar seturi întregi, alcătuite din diverse tipuri de piese miniaturale de lut, piatră sau os, din spațiul est- și sud-carpatic (Bunești, Cucorăni, Dumbrava, Hanska-„Toloacă”, Kuțurub, Poiana, Polovragi, – Sîrbu 1993a, 69, 113, 116-117, 119, 123, fig. 39, 48-49/1; mai nou Pietroasele-„Valea Bazinului” – Matei, Grigoraș 2010, 293-297, fig. 3), până în cel transilvan (Morești – Horedt 1979, 48, fig. 22/1, 5, 7, 11, 22). Prin urmare, putem afirma că utilizarea acestor seturi de piese miniaturale a constituit un fenomen generalizat la nivelul întregii lumi tracice, și nu un apanaj predilect al celei sud-dunărene.

Din analiza descoperirilor în cazul mormintelor de incinerare despre care deținem informații, reiese clar faptul că piesele componente ale „truselor de magie” au fost găsite printre oasele calcinate. De exemplu, toate mormintele din necropola de la Zimnicea cu piese de magie în inventarul funerar, cu excepția celui distrus din C3, despre care nu există indicii, erau de incinerare în urnă, piesele miniaturale fiind descoperite în interiorul urnelor, laolaltă cu oasele calcinate, răspândite printre acestea. Aceeași situație a fost documentată la Kabile, în mormântul 4 și la Sozopol, în mormântul 3. Tot printre oasele calcinate, dar depuse direct în groapă, au fost găsite și cele 33 de piese ale setului din mormântul de la Pajduško, precum și cele 11 piese din mormântul 5 de la Kabyle. În ceea ce privește mormintele de înhumare, nu se constată o regulă anume în depunerea „trusei” în raport cu cadavrul. În mormântul 110 (copil) de la Bugeac, pietricelele erau depuse în stânga craniului, în timp ce figurina antropomorfă a fost descoperită în partea opusă a scheletului, la circa 90 cm distanță de oasele păstrate din schelet (Irimia 1992, 165, nota 7, fig. 2/1). În tumulul „Arabagiiskata” de la Duvanli, piesele erau grupate în colțul nord-vestic al gropii, în partea stângă a scheletului (Filov 1934, 128-129, fig. 152). În mormântul 2 din tumulul „Mogilanskata” de la Vraca, „trusa” a fost găsită aproape de craniul scheletului atribuit unui individ adult de sex feminin, încoronată cu cunună din aur (Nikolov 1968, 151), pe când setul din tumulul de la Sboryanovo era depus într-un vas cu capac, la picioarele defunctei (Stoyanov 1992, 94).

Din perspectiva cronologiei, este cert faptul că utilizarea „truselor de magie” debutează încă din prima epocă a fierului (Konova 2010, 274). Fibulele hallstattiene din tumulul II de la Sboryanovo indicând sec. X a. Chr. (Stoyanov 1992, 99, fig. 5) ne permit să considerăm „trusa de magie” din acest mormânt drept una dintre cele mai vechi, cunoscute din întreaga lume tracică. Spectaculoasele morminte tumulare de la Duvanli punctează uzul „truselor de magie” la nivelul sec. V a. Chr., pentru ca cea mai mare răspândire a acestor piese în cadrul inventarelor funerare să se înregistreze în secolele IV-III a. Chr. (Drumevo, Bugeac, Ciucurova, Kabile, Staroselka, Sliven, Sozopol, Vraca etc.), așa cum indică principalii vectori cronologici cu care se asociau, precum amfore, vase de import și uneori chiar monede (de exemplu, la Kabile, monede de la Alexandru cel Mare și Seuthes III – cf. Sîrbu 1993b, 140; la Ciucurova, monedă histriană de bronz din sec. III a. Chr. – Simion 1976, 163, fig. 10/8). La o dată ceva mai târzie ar trebui plasată „trusa” din mormântul de la Pajduško (cf. Măndescu 2010, 187-188, fig. 33). Cerceul de aur cu veriga torsadată și extremitatea în formă de cap de leu din inventarul funerar aparține tipului II al acestor podoabe, după Milena Dimitrova, tip specific sfârșitului sec. III a. Chr. și începutul secolului următor (Dimitrova 1989, 8-11, tabelul 1, fig. 22). Mormântul de la Dunavățul de Sus în care a apărut „trusa de magie” a fost datat în primele două decenii ale sec. II a. Chr., pe baza ceramicii elenistice din inventar (Sîrbu 1993b, 139). De asemenea, unei etape târzii, cel mai devreme la cumpăna sec. III-II a. Chr., ținând seama de cronologia generală a sitului (Măndescu 2006, 71-75), trebuie să-i aparțină și piesele de la Cetățeni. Dacă acest lot format din cătui miniaturale, mici verigi de bronz cu proeminențe, cochilii de melci marini *Murex* și *Cypraea* etc. (Rosetti 1969, 91-94, coperta 3) va fi fost descoperit în mormântul 1 de sub Colțul Doamnei, atunci cronologia lui s-ar putea restrânge numai la sec. II a. Chr. (Babeș 1999, 17, 19, nota 15; cf. Măndescu 2013, 11-12,

fig. 1) și am avea de a face cu cel mai târziu caz de „trusă de magie” ce a făcut parte dintr-un inventar funerar.

În privința funcționalității pe care aceste obiecte ar fi avut-o în epocă, cei mai mulți dintre cercetătorii care s-au aplecat asupra acestei problematice consideră seturile respective drept instrumente ale unui cult popular cu valențe tămăduitoare, practicat de vraci (Mikov 1958, 663) sau de persoane care se ocupau cu magia (Conovici, Georgescu 1978, 48; Sîrbu 1993a, 67). „Trusele” și mai ales figurinele antropomorfe ar fi fost utilizate cu precădere în sfera magiei și a vrăjitoriei (Nikolov 1968, 151, fig. 56), din postura de *phylacteria* și / sau *pharmaka* (Konova 2010, 271), servind săvârșirii unor practici magice destinate populației obișnuite de rând (Sîrbu 1993a, 65-66; Sîrbu 1993b, 132-133). Tradițiilor rituale ce ar fi implicat utilizarea acestor obiecte de cult cu valențe magice, apotropaice, în diverse împrejurări cotidiene, le-au fost atribuite rădăcini ce coboară până în eneolitic (Balabanov 1980, 137-139; pentru originile preistorice, însă cu accent pus îndeosebi pe dimensiunea ludică, a se vedea și Marazov 2007, 68-71). Alteori, „truselor” le-au fost atribuite funcții magice și religioase legate de cultul unei așa-numite Mari Zeițe Mame, de cel al vegetației, fertilității, al vieții și al morții, conex cu renașterea naturii (Stoyanov 1992, 101).

De cealaltă parte, alți autori nu exclud cu totul posibilitatea ca aceste obiecte miniaturale să fi fost jucării (Dremsizova-Nelčinova 1970, 222, 229; Glodariu, Moga 1989, 65-66; Andrițoiu, Rustoiu 1997, 100; Matei, Grigoraș 2010, 333). Această ipoteză ar putea fi argumentată prin descoperirile de la Zimnicea, dacă ne gândim la faptul că de exemplu obiectul de piatră care imită o gresie (Fig. 2/14; 3/14), este redarea de fapt a unui obiect cu utilizare cotidiană. La fel se pune problema și în cazul vaselor miniaturale (Fig. 2/4-8; 3/4-8) găsite în cadrul „trusei de magie” dar și vasul miniatural din mormântul 35. Combaterea acestui curent de opinie ce înclină a situa predilect în zona profanului așa-numitele „truse de magie” și piesele individuale precum vasele miniaturale și figurinele antropomorfe, prin contraargumentul că astfel de seturi miniaturale nu au fost descoperite în morminte exclusiv de copii (Sîrbu 1993b, 136) nu mai poate fi susținută, de vreme ce există cazuri sigure în care „truse” sau piese individuale cu încărcătură simbolică majoră, de tipul figurinelor antropomorfe, au apărut fie chiar în morminte de copii, în mormântul 110 de la Bugeac (Irimia 1992, 164-165, fig. 3/9; Sîrbu 1993a, 111, nr. catalog 13) și în C10 M74 de la Zimnicea (Alexandrescu 1980, 28-29, fig. 44/3; 53/15; 56/19-24), fie în morminte duble (copil și adult), în tumulul 4 de la Kjolmen (Dremsizova-Nelčinova 1970, 212-217, fig. 6) și în C10M34 de la Zimnicea (Alexandrescu 1980, 26-27, fig. 56/3-18). De asemenea, în mormântul de la Koprinka, între oasele calcinate ce proveneau de la cinci indivizi au fost evidențiate și fragmente din craniul unui copil (Žuglev 1952, 219-220). Desigur, ambele ipoteze pot fi argumentate pro sau contra, depinde de elementele la care ne raportăm.

Totuși, cele mai multe dintre „trusele de magie” descoperite în contexte funerare apar în morminte care ar putea fi atribuite unor indivizi de sex feminin, pe baza inventarului funerar. Singurele cazuri în care atribuirea a fost făcută în urma unei determinări antropologice au fost înregistrate la Sboryanovo, unde s-a concluzionat că scheletul respectiv din tumulul II era al unui individ de sex feminin cu vârsta de circa 50 de ani (Stoyanov 1992, 93), precum și în mormântul N 151 din necropola Apolloniei Pontice, de asemenea de înhumatie, aici scheletul aparținând unei femei în vârstă de 36-50 ani (Konova 2010, 272). În rest, morminte atât de înhumatie cât și de incineratie pot fi atribuite unor persoane de sex feminin doar pe baza inventarului funerar, considerat caracteristic (piese de port și podoabă în cantitate mai mare decât de obicei, uneori extrem de spectaculoase, ustensile de toaletă etc.): oglinzi în C10M74 (deși în acest caz oasele calcinate aparțineau unui copil sau adolescent) și C2M1 de la Zimnicea, în mormântul 1 din tumulul 2 de la Jankovo, în cele două morminte de la Kabile, precum și în mormântul de la Dunavățul de Sus, oglinzi și numeroase podoabe în tumulii „Mušovica” și „Arabagiiskata” de la Duvanli, în mormântul 2 din tumulul „Mogilanskata” de la Vraca și în necropola Apolloniei, nouă fibule în C10M34 de la Zimnicea, cercel de aur cu extremitatea în formă de cap de leu și un colier din 48 mărgel de sticlă în mormântul de la Pajduško. Mai dificil este de explicat alcătuirea bogatului inventar funerar din mormântul dublu (bătrân înhumat și copil incinerat) din tumulul 4 de la Kjolmen, din care fac parte o oglindă și arme (vârfuri de lance). În schimb, determinarea antropologică a resturilor osteologice din mormântul de la Dorobanțu (incineratie) a dus la condus la concluzia că defunctul a fost un „individ de sex masculin, de vârstă subadult-adult” (Conovici, Georgescu 1978, 45). Însă în cazul acestui

mormânt, determinarea antropologică poate fi pusă sub semnul întrebării datorită faptului că, așa cum rezultă din publicația citată, au fost analizate doar oase provenite din craniu, radius, cubitus, femur și tibie (Conovici, Georgescu 1978, 44, 45), adică părți din schelet care nu permit determinarea sexului individului.

Oricum, rămâne o realitate faptul că „trusele de magie” apar cu predilecție în morminte de femei, fapt ce i-a determinat pe mulți arheologi dintre cei preocupați de această temă să afirme că mormintele cu seturi de piese miniaturale ar fi aparținut unor vrăjitoare, tămăduitoare, prezicătoare sau chiar preotese (Mikov 1958, 663 și urm.; Rosetti 1969, 91-93; Stoyanov 1992, 101), oricum prezența „truselor” în inventarul funerar ar marca „profesiunea” avută de defunct în timpul vieții (Conovici, Georgescu 1978, 48; Sîrbu 1993a, 67; Sîrbu 1993b, 135) sau, într-o altă ipostază, necesitatea de a asigura celui mort o protecție specială în lumea de dincolo (Sîrbu 1993a, 67; Sîrbu 1993b, 135) deși nu ar trebui exclusă nici preocuparea de a asigura chiar mormântului în sine o protecție eficientă împotriva spiritelor malefice.

Întorcându-ne la „trusa” de la Zimnicea, aceasta este deocamdată singura descoperire din spațiul tragic ce apare izolat în cadrul unei necropole, fără a putea fi pusă cu certitudine în legătură cu un anumit mormânt. Din această perspectivă, este imposibil de determinat dacă va fi aparținut unei femei sau unui individ de vârstă adultă sau sub-adultă, de sex feminin sau masculin.

Din punct de vedere cantitativ, cu cele 28 de obiecte din care este formată, este cea mai mare și mai diversificată „trusă de magie” dintre cele descoperite pe „Câmpul Morților” de la Zimnicea. Mai mult, piesele componente ilustrează o sinteză sugestivă între trăsăturile proprii unor modele de la nord și de la sud de Dunăre. S-a arătat deja că „zornăitorile” cunosc o răspândire predominant est-carpatică, unde apar în așezări (Bunești, Hanska, Poiana etc.), în timp ce jetoanele cu incizii în formă de cruce sau mici împunsături pe una dintre fețe apar în descoperirile de la sud de Dunăre (Sboryanovo, Sozopol, Kabile etc.) (Sîrbu 1993b, 131). Tabloul general al răspândirii acestor piese s-a păstrat în general neschimbat: dintre piesele ce alcătuiesc „trusa” de la Zimnicea, jetoanele cu incizii și perforații au analogii la sud de Dunăre, pe când analogiile „zornăitorii” sunt, cu excepția mormântului de la Kjolmen (unde au apărut două astfel de piese), exclusiv nord-dunărene. Forma de vas miniatural ce redă forma unui borcan, cu proeminențe sub buză (Fig. 2/5; 3/5) se regăsește în cadrul „trusei” de la Dunavățul de Sus (Sîrbu 1993b, 139, fig. 14/7). Astragale de ovicaprine, asemănătoare celui prezentat aici (Fig. 2/10; 3/10), cu sau fără perforație au mai fost descoperite în morminte cu „truse de magie” în inventarul funerar, atât în mormântul 3 din tumulul „Mogilanskata” de la Vraca (Theodossiev 2000, 143, nr. catalog 248), cât și în tumulul 4 de la Kjolmen (Dremsizova-Nelčinova 1970, 214-2015, fig. 9); este cunoscută utilizarea acestora drept accesorii atât în cadrul unor jocuri, cât și în ritualurile de prezicere a viitorului (Marazov 2007, 68 și urm.). Prezența cochiliei de melc marin *Murex* (Fig. 2/28; 3/28) asigură completarea „trusei” cu un element important al întregului ansamblu, prezent în câteva dintre mormintele bogate amintite mai sus, și anume acelea de la Duvanli (Filov 1934, 139, fig. 166/3-6), de la Pajduško (Ginev 1994, 40, pl. 3/f; 4/f) și de la Cetățeni (Rosetti 1969, coperta 3).

În încheiere, putem concluziona că „trusa de magie” de la Zimnicea este una dintre cele mai consistente astfel de seturi de la nord de Dunăre și cu siguranță cea mai însemnată – nu numai cantitativ, ci și din perspectiva problematicei suscitată – dintre toate descoperirile făcute în mediul funerar al celei de-a doua epoci a fierului la nord de fluviu.

ABREVIERI

d = diametru; **gr** = grosime; **h** = înălțime; **L** = lungime; **l** = lățime; **max.** = maxim.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu, A. D. 1980. *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia, N.S. 24, p. 19-126.
- Andrițoiu, I., Rustoiu, A. 1997. *Sighișoara – Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București.
- Balabanov, P. 1980. *Les petits objets de culte thrace*, în R. Vulpe (ed.), *Actes du II-e Congrès International de Thracologie (Bucharest, 4-10 septembre 1976)*, II, București, p. 137-139.

- Babeș, M. 1999.** *Stațiunea geto-dacă de la Cetățeni. Descoperiri și informații recuperate*, SCIVA 50, 1-2, p. 11-31.
- Babeș, M., Mirițoiu, N. 2011.** *Practici funerare birituale prelungite în spațiul carpato-dunărean în secolele V-III a.Chr.*, ArhMold 34, p. 103-149.
- Babeș, M., Mirițoiu, N. 2012.** *Verlängerte, mehrstufige birituelle Bestattungen im Donau-Karpaten-Raum (5. bis 3. Jh. v.Chr.)*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011*, Târgu Mureș, p. 139-160.
- Babeș, M., Ganciu, A., Muja, C., Țânțăreanu, E., Torcică, I., Măndescu, D. 2008.** *Zimnicea-“Câmpul Morților”*, în M. V. Angelescu, F. Vasilescu (eds.), *Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2007*, București, p. 331-332.
- Babeș, M., Ganciu, A., Muja, C., Torcică, I., Nica, T., Măndescu, D. 2009.** *Zimnicea-“Câmpul Morților”*, în M. V. Angelescu, I. Oberländer-Târnoveanu, F. Vasilescu, O. Cârșina, Gh. Olteanu (eds.), *Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2008*, Târgoviște (= Valachica 21-22), p. 232-233.
- Babeș, M., Ganciu, A., Torcică, I., Măndescu, D. 2010.** *Zimnicea-“Câmpul Morților”*, în M. V. Angelescu, C. Bem, I. Oberländer-Târnoveanu, F. Vasilescu (eds.), *Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2009*, București, p. 208.
- Conovici, N., Georgescu, L. 1978.** *Date noi privind mormântul getic de la Dorobanțu (jud. Ialomița)*, Pontica 11, p. 43-50.
- Dimitrova, M. 1989.** *Obeci s lăvski glavi otelinističeskot epoha (po materialii ot Bălgarija)*, Arheologija 31, 3, p. 1-14.
- Dremsizova, Čv. 1955.** *Nadgrobni mogili pri selo Jankovo*, Izvestija 19, p. 61-83.
- Filov, B. 1934.** *Nadgrobnitea mogili pri Duvanlij v Plovdivsko*, Sofia.
- Ganciu, A., Măndescu, D. 2012-2013.** *A Getic grave with gold earring from Zimnicea-„Câmpul Morților” necropolis, Thraco-Dacica*, S. N. 4-5, p. 53-62.
- Ginev, G. 1994.** *Mogilen nekropol pri s. Pajduško, Târgoviško*, GMSB 20, 1994, p. 25-60.
- Glodariu, I., Moga, V. 1989.** *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București.
- Horedt, K. 1979.** *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București.
- Irimia, M. 1992.** *Descoperiri noi în necropola getică de la Bugeac, jud. Constanța*, Materiale 17/I, Ploiești 1983 (1992), p. 161-172.
- Konova, L. 2010.** *Archaeological evidences of magical practices in the necropolis of Apollonia Pontica – Preliminary notes*, în I. Căndea (ed.), *Tracii și vecinii lor în antichitate – The Thracians and Their Neighbours in Antiquity. Studia in honorem Valerii Sîrbu*, Brăila, p. 269-280.
- Marazov, I. 2007.** *Igrata na ašiči, gatankata, gadaeneto*, în I. Marazov (red.), *Obredăt*, Sofia, p. 68-101.
- Matei, S., Grigoraș, L. 2010.** *Un depozit de piese ceramice în miniatură descoperit în așezarea dacică de la Pietroasele, punctul Valea Bazinului, județul Buzău*, în I. Căndea (ed.), *Tracii și vecinii lor în antichitate – The Thracians and Their Neighbours in Antiquity. Studia in honorem Valerii Sîrbu*, Brăila, p. 329-337.
- Măndescu, D. 2006.** *Cetățeni. Stațiunea geto-dacă de pe valea Dâmbovței superioare*, Brăila.
- Măndescu, D. 2010.** *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila.
- Măndescu, D. 2013.** *Două posibile piese de inventar funerar din situl geto-dacic de la Cetățeni, păstrate în colecțiile Muzeului Județean Argeș*, Argeșis 22, p. 9-16.
- Mikov, V. 1958.** *Narodna medicina u drevnite traki*, în V. Beševliev, V. Georgiev (red.), *Studia in honorem acad. D. Dečev. Izsledvanija v čest na akad. Dimităr Dečev po slučaj 80-godišnjinata mu*, Sofia, p. 663-671.
- Nikolov, B. 1968.** *Musée Archéologique Vratza – Art ancien*, Sofia.

- Petkova, K. 2008.** *Nabliudenija konteksta na namirane i problemite na interpretatsijata na terakotite ot VII-I v. pr. Hr., otkriti na teritorijata na sãvremenna Bãlgarija*, în I. Marazov (red.), *Trakija i okolnijat sviat - 2, Naučna konferenčija, Šumen 2006*, Sofia, p. 235-247.
- Rosetti, D. V. 1969.** *Au fost amazoane în Dacia?*, *MagIst* 3, 11 (32), p. 90-94, coperta III.
- Simion, G. 1976.** *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècle av. n. e.*, *Thraco-Dacica* 1, p. 143-163.
- Sîrbu, V. 1993a.** *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați.
- Sîrbu, V. 1993b.** *Credințe și practici magico-vrăjitoarești la traco-geto-daci*, *Banatica* 12/I, p. 129-175.
- Stoyanov, T. 1992.** *Early Iron Age tumular necropolis in the Sboryanovo reservation*, în D. Gergova, T. Stoyanov (eds.), *Helis II. Sboryanovo – Studies and Prospects. Proceedings of the Conference in Ispirih, 8 December 1988*, Sofia, p. 93-114.
- Theodossiev, N. 2000.** *North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries BC*, BAR 859, Oxford.
- Žuglev, K. 1952.** *Razkopki i proučvanija na mogila No. 1 – Koprinka*, *GSUFIF* 47, 2, 217-289.

A "magic kit" discovered in the Getic necropolis from Zimnicea-"Câmpul Morților"

The authors present a set of miniature objects ("magic kit") found in the Late Iron Age necropolis from Zimnicea-"Câmpul Morților" during the archaeological excavations in 2008. From the older or newer archaeological campaigns at Zimnicea were known nine graves contained as grave goods such miniature pieces in sets or dispartate, individual items. The set presented in this article consists of 28 pieces of clay (miniature pots, tokens, a drilled anthropomorphic figurine, a "rattle", beads, etc.), stone (a small sphere and an imitation of a rub stone), bone (an astragalus of animal) and shell (a coquille of Murex).

Although it was discovered in an area with tombs, this set of miniature objects was not part of the funerary assemblage of any grave. The nearest grave (cremation with urn) was located about 2 m to the northeast. At about 0.65 m away from the "kit", in the same direction northeast, was discovered a cenotaph. In the necropolis of Zimnicea, the pits of graves (of cremation type in their vast majority) are not at all visible, so that the "kit" can not be attributed with certainty to any of the aforementioned sealed contexts (tomb and cenotaph).

The paper discusses both the range area of these "magic kits" in Thracian world and also their supposed functionality in the times of Late Iron Age. It seems that such kind of "kits" occur mainly in graves of women, which has led many archaeologists to affirm that graves with miniature piece sets would have belonged to a witch, healer, fortune teller or priestesses. From a quantitative perspective, with its 28 items, this set is the largest and most diversified "magic kit" discovered in the Late Iron Age necropolis at Zimnicea-"Câmpul Morților" from Zimnicea. Moreover, the component parts illustrate a synthesis between the features of the patters from the north (the "rattles") and south (the incised and stung tokens) of the Danube.

This "magic kit" is one of the most consistent such sets found north of the Danube and certainly the most important - not only quantitatively but also in terms of the problems aroused - of all the discoveries made north of the river in the Late Iron Age's funerary domain.

Keywords: "magic kit", Zimnicea, necropolis, Late Iron Age, Thracian territory

Anca Ganciu • Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București,
Str. Henri Coandă, nr. 11, 010667 București, Sector 1
e-mail: ancaganciu@yahoo.com

Dragoș Măndescu • Muzeul Județean Argeș,
Str. Armand Călinescu, nr. 44, 110047 Pitești, jud. Argeș
e-mail: dragos_mandescu@yahoo.com

VESTIGII TÂRZII LA TÈNE DE LA ALBEȘTI (MS) - „SUB CETĂȚEA” - TERASA A: INFORMAȚII RECUPERATE ȘI SEMNIFICAȚIILE LOR

DANIEL SPÂNU

INTRODUCERE

Pârâul Șapartoc (din mag. Sárpatak: *torentul noroios*) este un afluent al Târnavei Mari. Confluența celor două cursuri de apă se situează la cca 4 km NE de centrul orașului Sighișoara, pe teritoriul satului Albești (Anexa 1/1). Înainte să răzbească în lunca Târnavei Mari, pârâul Șapartoc străbate o vale îngustă și adâncă străjuită de dealuri împădurite și terase înalte. În extremitatea sudică a localității Albești, pârâul Șapartoc desparte Dealul Cetățeaua (sau Piscul Cetățeaua, la est) de Dealul Mănăstirii (numit și Fața Mănăstirii, la vest). La poalele Dealului Cetățeaua, deasupra Văii Șapartocului, la altitudinea de 400-425 m se situează două terase („Sub Cetățea”) separate de râpa adâncă de 15-20 m și lată de 25-30 m a unui torent (Pârâul Cetățeaua) care se varsă în pârâul Șapartoc (Fig. 1).

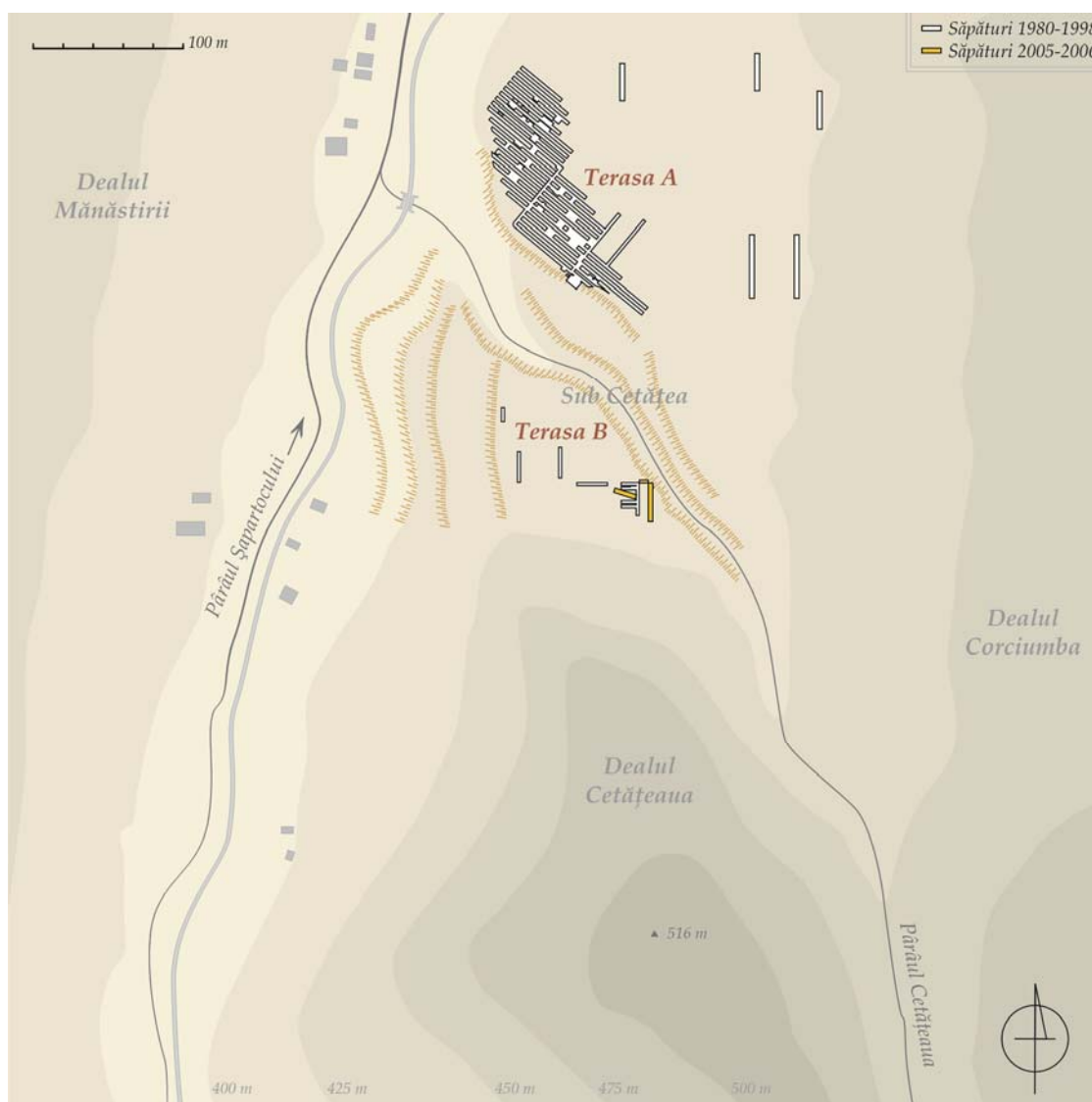

Fig. 1. Localizarea cercetărilor de la Albești-„Sub Cetățea”.

Pe terasa nordică (Terasa A, numită și „Bază”), arheologul George Baltag a identificat și cercetat sistematic în anii 1980-1981, 1987-1992, 1995-1998 vestigii ale unor locuri din epoca bronzului (Baltag, Boroffka 1996), câteva complexe și materiale din perioada târzie La Tène, precum și o așezare din epoca avară (secolele VII-VIII p. Chr.) (Baltag, Amlacher 1988, 98-99, nr. 2.a; Baltag 2000, 204, fig. 48; observații personale). Pe terasa de sud (numită Terasa B), același arheolog a efectuat în 1989 câteva sondaje care au condus la identificarea unor contexte cu materiale din perioada târzie La Tène (menționi la Baltag, Amlacher 1988, 99, nr. 2.a și Baltag 2000, 206). Accelerarea erodării naturale a râpei Cetățeaua, datorată ploilor de primăvară, l-a determinat pe autorul rândurilor de față să întreprindă în anii 2005 și 2006, pe terasa B, câteva mici săpături cu caracter preventiv. Potențialul arheologic al terasei B nu a fost însă epuizat decât într-o foarte mică măsură și poate constitui obiectul unor fructuoase cercetări viitoare. În schimb, săpăturile de pe terasa A au avut un caracter intensiv, astfel că eventuale noi cercetări în acest punct sunt mai puțin stringente. În aceste condiții, lămurirea și dezbateră celor câteva vestigii cvasi-inedite de vreme târzie La Tène de pe Terasa A poate fi considerată prioritară. Prezentarea detaliată a contextelor și materialelor de pe terasa B formează subiectul unei contribuții viitoare.

Până acum, despre vestigiile epocii târzii La Tène de la Albești s-a scris puțin. Câteva date generale le datorăm lui G. Baltag și se referă, în cea mai mare parte, la descoperirile de pe terasa B (Lazăr 1995, 42; Baltag 2000, 206)¹. Două prezentări sumare ale unei gropi cu oase umane le datorăm lui Valeriu Sîrbu (Sîrbu 1985, 99 și 114; Sîrbu 1993, 95, nr. 6), fără ca amplasamentul ei în teren să fie precizat. Vom vedea mai jos că această descoperire provine de fapt de pe terasa A (*infra* complexul 1). Descoperirilor menționate de către G. Baltag și V. Sîrbu li se mai adaugă și un tezaur de denari republicani (Anexa 1/1A), al cărui loc de descoperire (poate în vatra satului Albești – presupunere G. Baltag, iulie 2005) a rămas, din păcate, necunoscut. Cu excepția unei tije de argint (Spânu 2012, 214, nr. 4, pl. 2/9), nici o piesă din vreme târzie La Tène descoperită pe Valea Șapartocului nu a fost vreodată ilustrată și descrisă corespunzător.

Cu o rară amabilitate, G. Baltag mi-a oferit spre consultare și valorificare, în perioada 2005-2007 documentația referitoare la vestigiile La Tène de la Albești și mi-a înlesnit accesul la materialele inedite adăpostite în depozitele Muzeului de Istorie din Sighișoara. Documentarea lor grafică a fost întreprinsă de autorul acestor rânduri, cu diferite ocazii de-a lungul perioadei 2005-2013.

Din cauze multiple, lotul de materiale din epoca târzie La Tène de pe Terasa A nu mi-a parvenit integral. Foarte probabil, chiar pe teren, autorul săpăturii a selecționat doar piesele considerate „reprezentative” și le-a abandonat pe celelalte. După fiecare campanie, materialele selecționate au fost spălate, unele au fost marcate, altele nu: în general, marcajele apar pe piesele întregi sau întregibile și pe fragmentele ceramice mari; fragmentele ceramice mici nu au fost marcate constant. În cele din urmă, ceramica a fost sortată pe epoci (!), ambalată în cutii de carton sau pachete de hârtie legate cu sfoară și adăpostită în spații improprii. Din păcate, unele dintre materiale descoperite în anii 1980-1998 s-au pierdut, altele s-au amestecat cu piese din alte săpături în urma dezintegrării ambalajelor. În acest din urmă caz, proveniența materialelor, fie de pe Terasa A sau B de la Albești, fie din alte situri La Tène din preajma Sighișoarei (Anexa 1) nu mai poate fi elucidată decât parțial. În vederea documentării grafice, o nouă spălare, ordonare și sortare a materialelor a fost necesară. Proveniența multor fragmente ceramice, lipsite de marcaje și/sau de ambalajul lor original nu a mai putut fi precizată.

Descrierile contextelor descoperite, redactate inițial în jurnalele de campanie (acestea nu mi-au fost accesibile), au fost transcrise de către autorul săpăturii și resistemmatizate pe epoci, într-un caiet separat pe care l-am putut consulta. Documentația întocmită mai cuprinde un plan general realizat la scara 1/200 (reprodus în Fig. 2, *cf.* Baltag 2000, 204, fig. 48). Acesta nu cuprinde secțiunile cercetate în 1992 în partea de est a Terasa A, la poalele Dealului Corciumba (de comparat Fig. 1 și 2). Despre eventualele contexte La Tène descoperite în 1992, singurele informații disponibile au fost extrase din marcajele de pe piese (*cf. infra* Complexul 3). În documentația scrisă la care am avut acces nu am mai regăsit referiri la materialele La Tène descoperite în secțiunile deschise în anul 1992. Cu excepția

¹ Locul de descoperire precis al materialelor La Tène din „Colecția Amlacher” (donată în 1977 Muzeului din Sighișoara: Baltag, Amlacher 1988, 97, 99, nr. 2.a) rămâne incert (Terasa A sau Terasa B?).

releveului reprodus în Fig. 3, nici un alt context La Tène de pe Terasa A nu a fost documentat prin planuri și profile de detaliu.

Metoda de săpătură aleasă pentru cercetarea Terasei A a fost aceea a deschiderii unor secțiuni paralele, late de 2 m, cu lungimi variabile, majoritatea orientate aproximativ NE-SV, unele perpendiculare pe acestea, cu suprafețe intermediare de 2 m lățime, lăsate necercetate. Doar în cazul descoperirii unor locuințe preistorice sau din secolele VII-VIII, aceste suprafețe intermediare au fost deschise și cercetate parțial. O astfel de metodă se adapta relativei rarefieri a contextelor descoperite (Fig. 2).

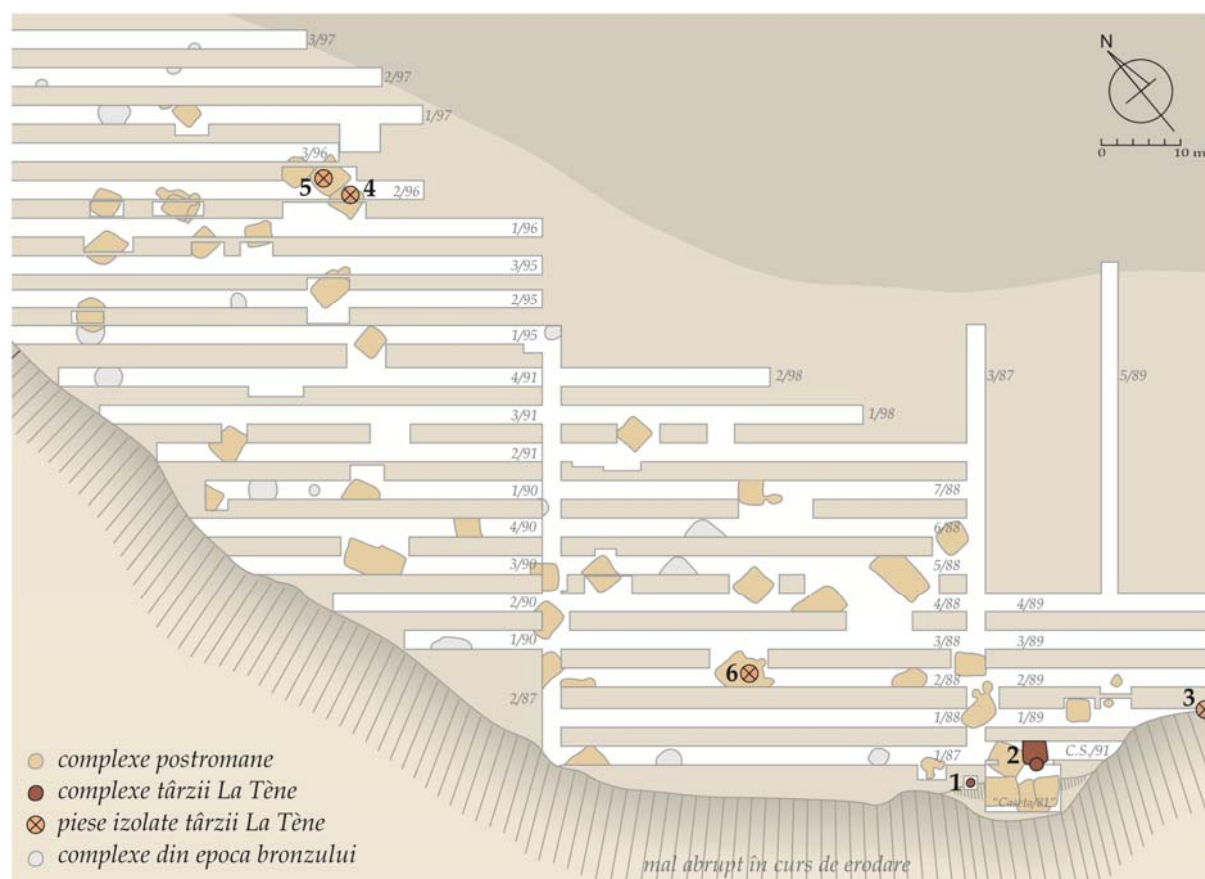

Fig. 2. Albești-„Sub Cetătea”. Planul cercetărilor arheologice de pe Terasa A. Numerele din plan indică: 1 – groapa din 1980; 2 – locuința nr. 1/1991; 3 – locul aproximativ al descoperirii verigii de bronz din Fig. 6/1; 4 – locul descoperirii tijei de argint (Fig. 6/2); 5 – locul descoperirii fragmentului de fibulă Alésia (Fig. 6/3); 6 – locul descoperirii pandantivului cu terminație cruciformă (Fig. 6/4).

Filtrarea critică a informației dobândite m-a condus la identificarea unui număr extrem de modest de contexte și materiale La Tène provenind de pe Terasa A. Pe lângă groapa cu resturi umane (*cf. infra*: *Complexul 1*), pe Terasa A au mai fost identificate o locuință certă și alta incertă de epocă târzie La Tène (*cf. infra*: *Complexul 2* și *Complexul 3*), precum și câteva materiale identificate izolat, fie în stratul de cultură, fie antrenate complexe post-romane (*cf. infra*: *Piese izolate*). Acestea nu sunt însă foarte dese, ci apar rarefiate în planul săpăturilor (Fig. 2). În aceste condiții, se poate considera că, pe Terasa A, prezența umană și amenajările de la sfârșitul epocii fierului au avut o amploare relativ modestă. Totuși, pe baza procesării informațiilor din jurnalele lui G. Baltag și din documentarea materialelor recuperate se poate tenta o lămurire măcar parțială a caracteristicilor vestigiilor de epocă La Tène de pe Terasa A de la Albești-„Sub Cetătea”.

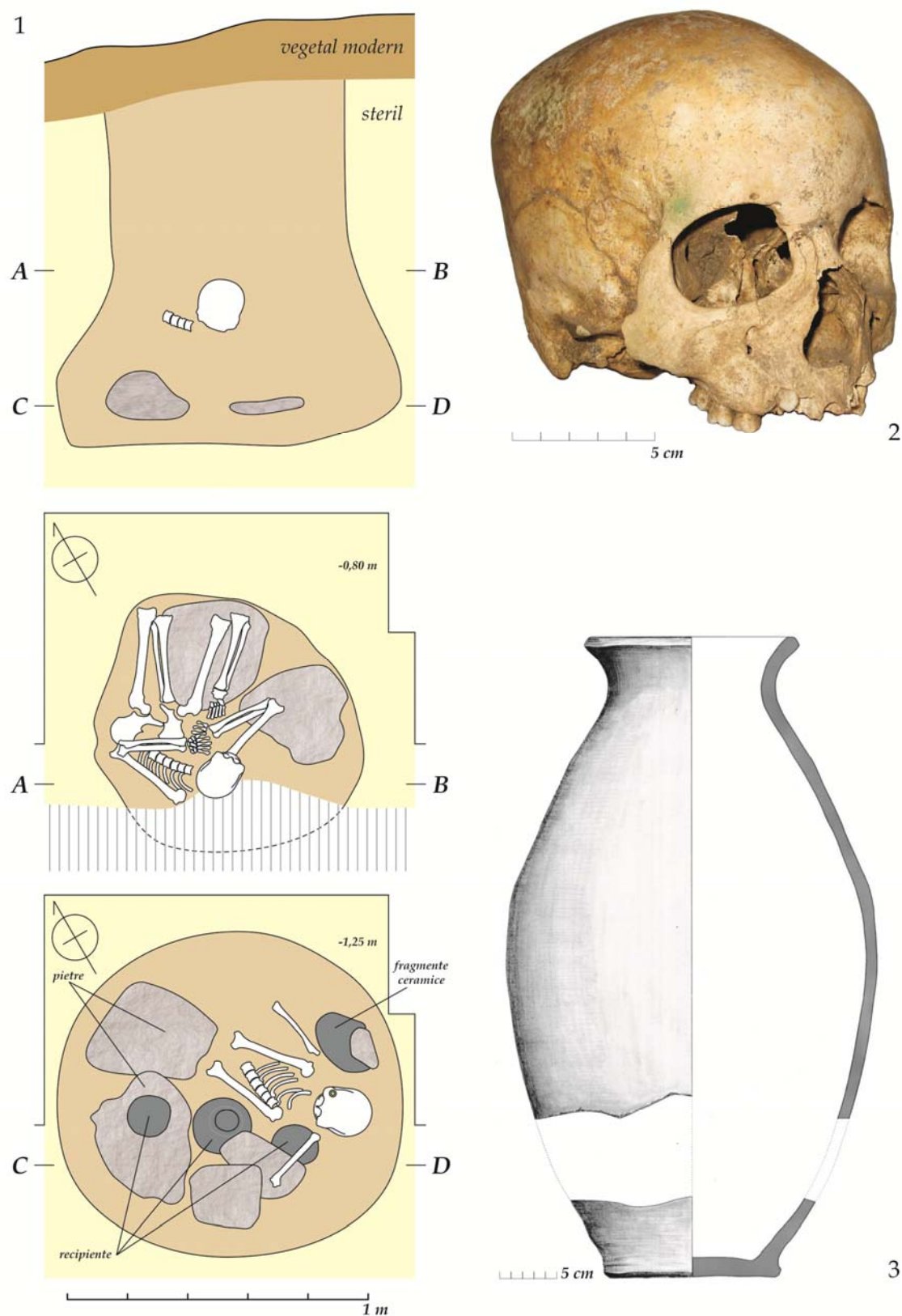

Fig. 3. Albești-„Sub Cetățea”. Groapa cu resturi umane din 1980. 1 – profil și grunduri; 2 – craniul scheletului nr. 1 ; 3 – oala sveltă lucrată cu mână din groapa cercetată în 1980.

COMPLEXUL 1: GROAPA CU RESTURI UMANE DE PE TERASA A (1980)

În 1985, Valeriu Sîrbu evoca descoperirea la „Sighișoara-Albești”, într-un sit rămas neprecizat și nelocalizat, a unei gropi de epocă târzie La Tène care conținea două schelete umane suprapuse. Informațiile îi fuseseră furnizate de către autorul descoperirii, G. Baltag:

„Într-o groapă de formă tonconică (dg = 0,75 m, df. = 1,05 m, adâncimea = 1,30 m) erau două schelete supraetajate, despărțite printr-o lespede de piatră. Scheletul nr. 1: pe fundul gropii, central, era un pachet de oase umane; craniul cu fața în jos, iar deasupra, în dezordine restul oaselor unui individ ce părea a fi fost fragmentat. În jurul oaselor, lespezi de gresie. Situația similară cu cea de la scheletul nr. 1 de la Grădiștea. Inventarul: trei vase mijlocii, lucrate cu mâna, unul spart și așezat cu gura în jos, celelalte fisurate, probabil datorită presiunii pământului. Pe tâmpla stângă urma unui cercel de buclă din argint, iar lângă craniu, printre oase, o bară de fier, lungă de 20 cm. Deasupra s-a pus o lespede de gresie. Scheletul nr. 2: întreg, așezat parțial pe lespede, capul spre sud, picioarele îndoite, labele picioarelor fiind aduse spre bazin și ușor desfăcute; mâna stângă îndoită din cot, cu palma în zona gâtului, iar dreapta îndoită cu palma la piept. Fără inventar. Pe baza vaselor cermamice groapa datează din sec. I î.e.n. - I e.n.” (Sîrbu 1985, 99 și 114, nota 31).

Opt ani mai târziu, același autor rememora situația de la Sighișoara-Albești, de această dată cu unele modificări:

“În 1981, la marginea unei așezări dacice, într-o groapă tronconică (DG = 0,75 m, DB = 1,05 m, A = 1,30 m) s-au descoperit două schelete umane suprapuse: Scheletul nr. 1: pe fundul gropii, în mijloc, s-a găsit craniul, cu fața în jos, iar deasupra și în jurul lui, grămadă, oase de la un individ de talie mică, probabil copil; în jurul scheletului erau lespezi de piatră. Cadavrul părea să fi fost fragmentat și așezat astfel. Inventar: pe tâmpla dreaptă a craniului s-au observat urmele unui cercel de buclă, iar în apropiere o bară de fier (L = 0,20 m). Ofrandă: în jurul oaselor umane s-au depus trei vase dacice întregi, modelate cu mâna, din care unul cu gura în jos (din cauza presiunii pământului, ele s-au spart *in situ*). Totul a fost acoperit cu o lespede de piatră peste care s-a așezat următorul schelet. Scheletul nr. 2: așezat, parțial, peste lespede, întreg, capul spre S, cu picioarele îndoite, sprijinite de perete și cu tălpile aduse spre bazin, mâna stângă îndoită din cot cu palma adusă în zona gâtului, iar dreapta cu palma în zona pieptului. Fără inventar. Sec. I î.e.n. – I e.n. Informații Gh. Baltag” (Sîrbu 1993, 95, nr. 5; informația este preluată sintetic și de către Andrițoiu, Rustoiu 1997, 75).

Între cele două descrieri se pot constata unele diferențe. Față de descrierea din 1985, în contribuția din 1993, noutățile sunt următoarele: scheletul nr. 1 este atribuit unui copil, iar cercelul de buclă, căruia nu i se mai precizează materialul, este mutat de pe tâmpla stângă pe cea dreaptă. Nu se poate preciza dacă aceste deosebiri se datorează neglijenței autorului sau unei modificări a declarațiilor lui Baltag. Foarte probabil, nici aprecierile antropologice nu sunt rezultatul unor observații directe sau al unei expertize de specialitate. Elementele care asigură datarea nu au fost ilustrate sau măcar descrise satisfăcător. Straniu este și faptul că, în publicația din 1993, descoperirea este inclusă în lista C, a *gropilor izolate*, deși V. Sîrbu menționează explicit identificarea ei „la marginea unei așezări dacice”. Desigur, „la marginea ...” nu înseamnă „în interiorul”, dar, totodată, nu permite nici afirmarea caracterului „izolat” al gropii respective, mai ales în condițiile în care vestigiile La Tène cercetate la Albești erau încă inedite în ansamblul lor. În absența unei filtrări critice a informațiilor referitoare la contextul descoperirii, lămurirea acestuia rămâne încă de actualitate.

Cu ocazia vizitării sitului în anul 2004, G. Baltag mi-a comunicat verbal unele informații suplimentare referitoare la condițiile descoperirii gropii evocate deja de V. Sîrbu. Groapa cu resturi umane a fost identificată în toamna anului 1980 (nu în 1981!), cu ocazia unei periegeze la care participase și pasionatul colecționar local Eberhard Amlacher. Inițial, cei doi au remarcat în malul drept (de nord) al râpei pârâului Cetățeanua (în extremitatea sudică a terasei A, Fig. 2/nr. 1) coloratura brună a umpluturii unei gropi suprapuse de vegetal. În interiorul acestei umpluturi a fost sesizat un obiect alb care s-a dovedit în cele din urmă a fi craniul scheletului nr. 2. Contextul a fost apoi documentat prin descriere și desene (un profil și două grunduri succesive – prelucrarea lor în Fig. 3/1) și a fost demontat în aceeași zi. Iată descrierea inedită a gropii redactată de către G. Baltag:

„Mormântul a fost văzut în profilul râpei. Dimensiuni: diametrul gropii 0,80 m; diam. max. 1,15 m, ad. max. 1,35 m. Groapă în formă de sticlă având diametrul maxim în partea inferioară,

conținând două schelete umane suprapuse, aparținând unor adolescenți. Scheletul nr. 1: amplasat pe fundul gropii în jumătatea sa estică, compus din craniu așezat cu fața în jos, părți din cutia toracică și membrele superioare. Lipseau membrele inferioare. În jurul scheletului au fost așezate 4 lespezi de gresie așezate orizontal. Ofrandă: trei vase întregi, lucrate cu mâna. Pe tâmpla dreaptă a craniului s-au putut observa urmele unui cercel din argint. Primul mormânt a fost parțial acoperit cu o lespede de gresie pe care s-a așezat scheletul nr. 2. Scheletul nr. 2: schelet întreg, depus în zona centrală a gropii, cu membrele inferioare puternic îndoite, sprijinite pe marginea gropii, trunchiul și capul orientate spre nord-est, membrele superioare îndoite, cu palmele aduse în zona superioară a pieptului. Ofrandă: bară de fier ascuțită la unul din capete, foarte corodată, probabil un vârf de sulică”.

Această descriere este în măsură să completeze mențiunile anterioare și să limpezească neclaritățile referitoare la modul de amenajare al complexului și conținutul inventarului. În primul rând, trebuie precizat faptul că acest complex nu corespunde unei înmormântări în sensul clasic al cuvântului, ci acelei categorii de descoperiri cu resturi umane nonincinerate, adesea incomplete, depuse aparent neglijent în gropi mari, alături de materiale diverse, atât de specifice culturii târzii La Tène din Dacia preromană, dar nu numai ei (Babeș 1988, 13-16; Sîrbu 1993, 31-36).

Câteva precizări sunt necesare definirii caracteristicilor contextului. Potrivit lui G. Baltag, ambii indivizi ar fi adolescenți; prin urmare, identificarea scheletului nr. 1 drept „copil” ar putea fi inexactă. Scheletul nr. 2 nu „privește” spre sud, ci spre nord-est, iar bara de fier (vârf de lance?) nu ar fi fost descoperită lângă scheletul de jos (nr. 1), ci lângă cel de sus (nr. 2). Din păcate, poziția precisă a obiectului de fier nu a fost indicată nici în text, nici în relevee, iar piesa s-a pierdut. Poziția cercelului pe tâmpla dreaptă a scheletului nr. 1 este cea corectă.

Potrivit relatărilor lui G. Baltag, cercelul extrem de oxidat s-ar fi distrus în mod iremediabil în momentul descoperirii. El ar fi lăsat însă o urmă verde pe tâmpla craniului scheletului nr. 1 (Fig. 3/2). Din această precizare putem deduce că mica podoabă nu era din argint, ci, mult mai probabil, din cupru. Numai astfel se poate explica dezintegrarea ei iremediabilă la descoperire. Pe lângă cele trei recipiente, aflate la sud-vest de scheletul nr. 1, în releveul grundului inferior al gropii (Fig. 3/1-jos) a mai fost identificată o aglomerare de fragmente ceramice situată la nord-est de craniul aceluiași individ.

În sfârșit, trebuie reținută observația potrivit căreia, scheletului nr. 1 îi lipseau membrele inferioare (probabil și bazinul care nu apare nici el indicat în desen!). Observația este prețioasă, deoarece ea confirmă caracterul secundar al (re?)îngropării scheletului nr. 1.

Din documentația grafică păstrată mai reiese că vegetalul suprapunea direct umplutura gropii și solul steril în care ea a fost săpată. Nivelul de călcare de la care a fost săpată groapa și un eventual strat de cultură nu au putut fi surprinse în profil. Această conjunctură poate fi explicată prin eroziunea progresivă a marginilor terasei de deasupra pâraielor Șapartoc și Cetățeaua.

În depozitele Muzeului de Istorie din Sighișoara, am mai putut identifica doar două obiecte din inventarul gropii descoperite în 1980: craniul scheletului nr. 1 și unul dintre vase (autorul săpăturilor nu a mai putut preciza poziția în context a acestui recipient):

1. Potrivit examenului antropologic al documentației fotografice a craniului (*cf. infra* contribuția antropologului Mihai Constantinescu în prezentul volum, p. 125-126), acesta ar fi aparținut, într-adevăr, unui adolescent (7-14 ani) cu sex nedeterminabil. Fig. 2/3.

2. Oală sveltă lucrată cu mâna, din care lipsește partea inferioară a peretelui. Pasta cu aspect grosier, lesne friabilă, conține pietricele. La exterior peretele are o culoare brună, iar la interior o culoare roșu-cărămiziu (arderea a fost deci oxidantă). Exteriorul prezintă urme de netezire. *Dimesniuni*. Înălțimea aproximativă (reconstituită) a vasului: 56 cm; diametrul buzei: 18,8 cm; diametrul maxim al pântecului: 32,2 cm; diametrul fundului: 15,4 cm; grosimea peretelui: 0,9/1 cm. Fig. 3/3.

COMPLEXUL 2: LOCUINȚA NR. 1/S.C./1991

Descoperirea din 1980 a constituit momentul de început al cercetărilor arheologice de pe Valea Șapartocului în general și a Terasei A în particular. La cca 1 m spre est de locul descoperirii

gropii cu resturi umane, G. Baltag a trasat în 1981 cea dintâi casetă de pe Terasa A („S/1981”, cu dimensiunile de 5/10 m) și a descoperit urmele a patru locuințe din secolele VII-VIII p. Chr., prevăzute cu instalații de foc amenajate cu multe pietre. În 1991, paralel cu secțiunea din 1981 și la nord de aceasta, a fost deschisă o „casetă specială” (prescurtat: „C.S.”), de fapt o secțiune de 2 m lățime și 17 m lungime. În carourile 3-5 ale acestei secțiuni a fost dezvelit și cercetat în zilele de 5 și 9-11 septembrie 1991 un context interpretat ca „locuință dacică”. Locuința se află la 7 m spre est de groapa cu resturi umane descoperită în 1980 (Fig. 2/2). Iată în continuare însemnările inedite realizate de G. Baltag în jurnalul campaniei 1991, referitoare la această locuință:

„(5 septembrie 1991) Locuință dacică de suprafață modestă, adâncită în sol, 0,40-0,50 m; umplutură cărbunoasă, oase multe, chirpic în bulgări masivi. (...) Conținutul locuinței: ceramică cenușie și neagră lustruită, lucrată la roată rapidă, un frumos vas bitronconic cu gât înalt, aproape întreg și ceramică de uz comun. Piron de fier descoperit azi. Cuțit de fier fragmentar extrem de oxidat, (*la*) -0,50 m.”

„(9 septembrie 1991) ... locuința dacică cu material inedit, între care vasul bitronconic cu gât înalt, din ceramică neagră, lucrat la roată rapidă și vasul «sufertaș» cu toartă petrecută peste gura vasului, pentru transport mai lesnicios, acesta din urmă fragmentar. Cuțit de fier curbat fragmentar oxidat, dar cu miezul sănătos (*la*) -0,30 m”.

„(10 septembrie 1991) ... Săpăm la locuința dacică care a fost tăiată de o groapă rotundă în plan sesizată în (*casetă din campania*) 1981. Locuința dacică are o groapă de stâlp pe latura de est. Cuțit curbat dacic din fier, rupt în timpul săpăturii din caseta specială (*la*) -0,40 m.”

„(11 septembrie 1991) ... Locuința patulateră cu dimensiunile 2,75/3,00 m (*în plan*) și 0,50 m (*adâncime*), cu o groapă de stâlp pe latura de est, probabil mai avea una și în celălalt capăt nord-vestic (*în zona rămasă necercetată*). Conținutul brun, cărbuni, bucăți de chirpic (masivi), oase de animale, pietre căzute probabil de pe acoperiș sau din jurul locuinței. Podea neamenajată (*cu lemn sau pietre*), din pământ bătut. Nu a fost descoperită instalația de foc. De menționat că locuința nu a fost în întregime cercetată. (*Locuința este*) bogată în material ceramic din care notăm: vas întreg, bitronconic cu gât înalt, din ceramică neagră lustruită; vas fragmentar din pastă cenușie cu toarta petrecută peste gură; vas de formă specială (sferică?) cu tortițe mici și ceramică de uz comun, obișnuită; material metalic: piron mare (daltă?); trei cuțite curbate fragmentare. Este cea de a doua locuință dacică clar descoperită până acum (*prima fusese descoperită pe terasa B*). A suprapus o groapă rotundă în plan, tronconică în profil, aflată pe latura de sud, sesizată parțial în 1981, având material mai vechi, hallstattian sau La Tène incipient. Groapa a avut diam. 1,40 m la adâncimea de 0,65 m (era mai mare la -0,40 m, când a fost surprinsă în 1991), se adâncea până la 1,10 m. Conținutul: ceramică fragmentară, pereți groși, lustruiți, lucui metalic”.

După cum recunoaște autorul săpăturii, locuința nu a fost cercetată în întregime, ci se continua către nord, în suprafața necercetată dintre secțiunile „c.s./1991” și „s.1/1989” (Fig. 2/nr. 2). În documentația avută la dispoziție nu am regăsit un plan de situație detaliat al acestei locuințe. Conturul ei a fost indicat numai în planul general al săpăturilor de pe terasa A. Poziția exactă a gropii mici „de par” și amplasamentul materialelor identificate rămân necunoscute. De asemenea, relația dintre locuință și groapa mare, rotundă, surprinsă în 1981 nu a fost elucidată: fie groapa suprapune locuința (observația din 10 septembrie), fie locuința suprapune groapa (mențiunea din 11 septembrie). Materialele din această groapă nu au mai fost regăsite. În depozitele Muzeului din Sighișoara au mai putut fi reidentificate și documentate numai șapte piese din inventarul locuinței nr. 1/„c.s./1991”. Fragmentele vasului „sufertaș” (*askos* ?) din pastă cenușie, cu toarta petrecută peste buză, nu a mai fost regăsit.

1. Oală sveltă carenată, de formă bitronconică, cu gât înalt, cu două mici tortițe orizontale false (cu rol ornamental) plasate deasupra carenei; cu buză puternic evazată (în unghi drept față de peretele gâtului); lucrată la roată, din pastă neagră cu exteriorul lustruit. Lipsește partea inferioară. *Dimensiuni*. Înălțimea păstrată: 21,7 cm; diametru maxim: 14,5 cm; diametrul buzei: 11,2 cm; grosimea peretelui: 0,7-0,9 cm. Fig. 4/1.

2. Vas globular (pixidă?) cu două torți dispuse simetric și supraînălțate (una reconstituită), buză verticală înălțată deasupra unui prag, anume modelată pentru a permite așezarea stabilă a unui

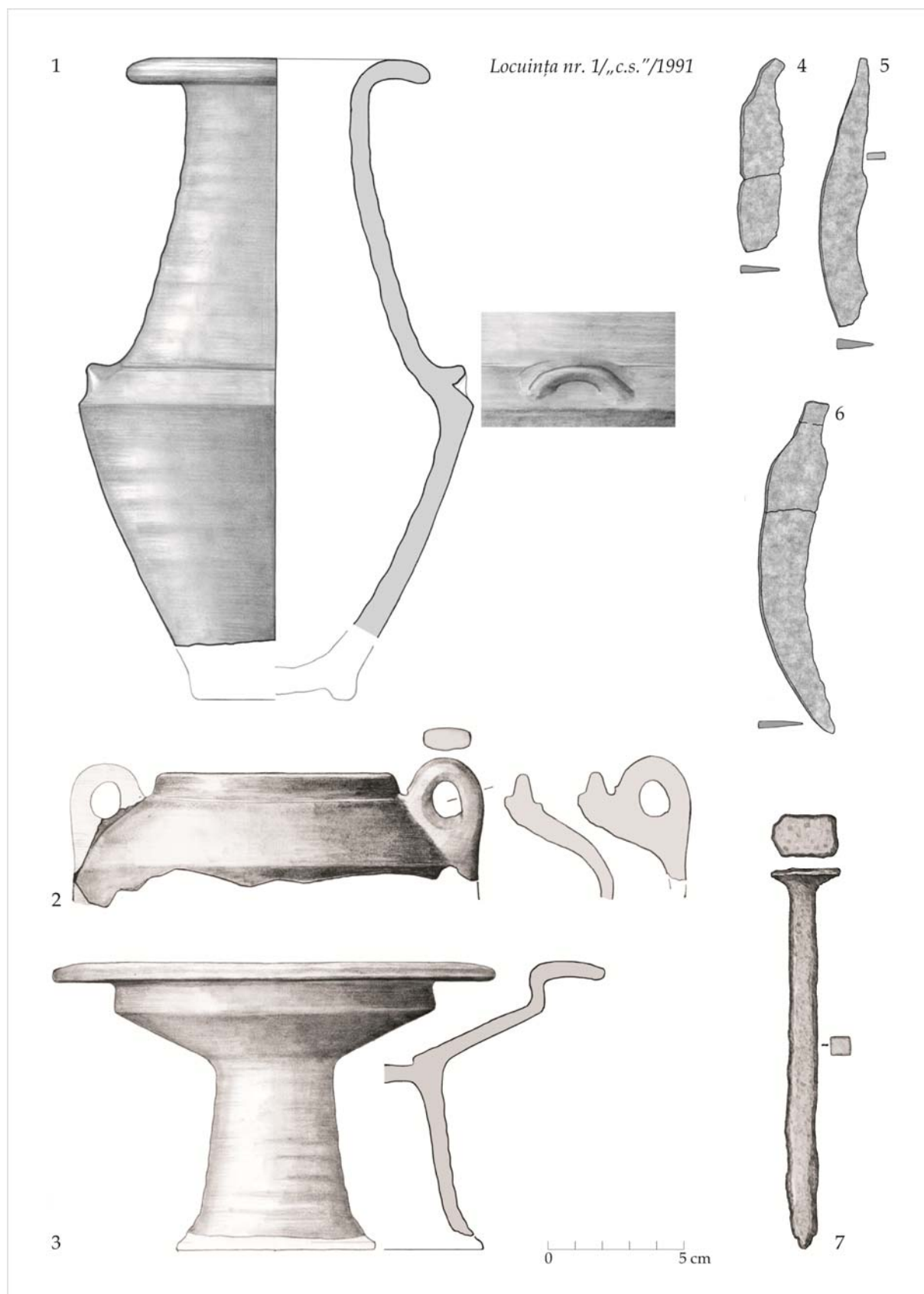

Fig. 4. Albești-„Sub Cetățea”. Materiale din locuința nr. 1/1991.

capac (pierdut); partea inferioară lipsă; din pastă cenușie (nuanță deschisă), lucrată la roată și exterior lustruit. *Dimensiuni*. Înălțimea păstrată: 5,2 cm; diametru maxim: 15 cm; diametrul buzei: 9 cm; grosimea peretelui: 0,5 cm. Fig. 4/2.

3. Fructieră cu picior înalt, din pastă cenușie (nuanță deschisă), lucrată la roată; partea inferioară a piciorului deteriorată din vechime, cu buza lată orizontală. *Dimensiuni*. Înălțimea păstrată: 10,2 cm; diametru buzei: 16,2 cm; diametrul gâtului: 11,8 cm; diametrul minim 5,3 cm; grosimea peretelui: 0,4-0,5 cm. Fig. 4/3.

4. Lamă fragmentară de cuțit curb din fier; lungime 7 cm; lățimea lamei 1,5 cm; grosimea lamei 0,3 cm. Fig. 4/4.

5. Lamă fragmentară de cuțit curb din fier; lungime 9,8 cm; lățimea lamei 1,2 cm; grosimea lamei 0,3 cm. Fig. 4/5.

6. Lamă fragmentară de cuțit curb din fier; lungime 12,2 cm; lățimea lamei 1,6 cm; grosimea lamei 0,2 cm. Fig. 4/6.

7. Piron din fier de secțiune pătrată; lungime 14 cm; grosimea tijei: 1 cm; lățimea florii 2,3/1,5 cm. Fig. 4/7.

COMPLEXUL 3: LOCUINȚA 1/S. IV/1992

Cu prilejul examinării materialelor păstrate din săpăturile lui G. Baltag de pe Valea Șapartocului, autorul acestor rânduri a identificat trei fragmente ceramice al căror marcaj indică descoperirea lor într-o locuință cercetată în campania din 1992, în secțiunea nr. IV deschisă în acel an. În însemnările la care am avut acces, nu am identificat nici o descriere care să corespundă unui astfel de complex, iar localizarea secțiunii IV/1992 rămâne incertă. Potrivit afirmațiilor lui G. Baltag, „S.IV/1992” este una dintre secțiunile orientate nord-sud, trasate la în extremitatea de est a terasei A, la poalele pantelor Dealului Corciumba. Prin intermediul acestor secțiuni, G. Baltag preconiza identificarea necropolei corespunzătoare așezării din secolele VII-VIII p. Chr. Inițiativa nu a fost încununată de succesul dorit, iar rezultatele săpăturilor din 1992 s-au plasat în afara sferei de interes a arheologului sighişorean. Astăzi nu se mai poate preciza dacă „ALB 92 S IV L 1” desemna o locuință din perioada La Tène sau dintr-o epocă ulterioară mai târzie în care puteau fi antrenate următoarele fragmente:

1. Fragment de buză și perete al unei fructiere de mari dimensiuni, realizată la roată, din pastă de culoare cenușiu-ocru deschis, pe alocui cu pete portocalii.; perete carenat și buză lată recurbată; marcaj: „ALB-BAZA 1992 S IV L1 -0.60”. *Dimensiuni*. Diametrul reconstituit al buzei 25 cm (din circumferința buzei s-a păstrat cca 1/8); lățimea buzei 9,2 cm; înălțimea fragmentului păstrat 10 cm; grosimea peretelui: 0,7/1 cm. Fig. 5/1.

2. Picior înalt al unei fructiere lucrate la roată, din pastă fină de culoare cenușie (nuanță cenușiu-albăstruie) diferită de culoarea vasului precedent; marcaj: „ALB 92 S IV L1 -0.70m”. *Dimensiuni*. Înălțimea fragmentului păstrat: 13,4 cm; diametrul tălpii piciorului 12,1 cm; grosimea peretelui piciorului în partea inferioară 0,6 cm. Fig. 5/2.

3. Picior înalt al unei fructiere lucrate cu mâna (dar foarte atent), din pastă cu miez de culoare brun-cenușie cu două straturi roșcate, cu angobă fină neagră la exterior. În pastă s-au observat pietricele rare. Talpa piciorului lipsește. Marcaj (greu lizibil): „S IV/92/L1, -0,60 m”. *Dimensiuni*. Înălțimea fragmentului păstrat: 15,8 cm; diametrul piciorului: 9 cm; grosimea peretelui piciorului în partea inferioară 0,6 cm. Fig. 5/3.

4. Fragment de perete al unui vas de mari dimensiuni (chiup/pythos?) realizat la roată, din pastă roșie-cărmăzie, ornamentat cu un registru de incizii liniare drepte și un registru de incizii liniare în val; marcaj: „ALB 92 S IV L1 -0.70”. *Dimensiuni*. Înălțimea fragmentului păstrat: 12 cm; grosimea peretelui: 1,4/1,5 cm; circumferința vasului nu poate fi determinată cu precizie. Fig. 5/4.

Fig. 5. Albești-„Sub Cetățea”. Materiale din locuința nr. 1/1992.

PIESE IZOLATE DE EPOCA TARZIE LA TENE DESCOPERITE PE TERASA A

Dintre materialele din săpăturile de la Albești, păstrate la Muzeul din Sighișoara, am mai putut recupera patru piese metalice și alte câteva fragmente ceramice de epocă La Tène care provin cu certitudine de pe Terasa A. Ele au fost descoperite fie izolat, în stratul de cultură preistoric, fie au fost antrenate în amenajări mai târzii. În însemnările la care am avut acces nu am întâlnit nici o referire explicită la aceste materiale. Proveniența lor de pe Terasa A a fost stabilită exclusiv pe baza marcajelor sau a biletelor care însoțeau aceste piese.

1. Verigă de harnașament din bronz, realizată prin turnare, cu ornamentație pseudofiligranată; sistemul ornamental este format dintr-un modul repetat de trei ori pe circumferința piesei. Numai unul dintre module este mai bine păstrat, celelalte două treimi ale piesei sunt afectate de coroziune. În centrul modului se poate recunoaște motivul unei ove încadrate de „săgeți” și volute dispuse în „S”. Piesa însoțită de un bilet cu mențiunea: „ALB S1/1989, □13, -0,30m/descoperită luni 7 aug. 1989”. Potrivit relatării lui G. Baltag, piesa ar fi fost descoperită în stratul de cultură preistoric (localizare aproximativă: Fig. 2/nr. 3). *Dimensiuni*. Diametru: 6,2 cm; grosimea tijei: 0,5/0,9 cm; greutate: 34 g. Fig. 6/1.

2. Tijă din sârmă de argint de secțiune circulară, subțiată către extremități, cu urme de rupere la una dintre terminații și de tocire la cealaltă; probabil, tija este acul unei fibule de dimensiuni mari. Piesa însoțită de un bilet cu mențiunea: „ALB BAZA1996/S II, B2 C2”. Potrivit relatării lui G. Baltag, piesa ar fi fost descoperită în stratul de cultură preistoric, sub nivelul bordeiului postroman B2 (localizare aproximativă: Fig. 2/nr. 4). *Dimensiuni*. Lungimea desfășurată: 10 cm; grosime maximă: 0,3 cm; greutate: cca 1 g. Fig. 6/2.

3. Placa trinughiulară a arcului din bronz al unei fibule de tip Alésia. Portagrafa lipsă, șarniera puternic deteriorată, acul și axul său pierdute. Placa arcului ornamentată prin poansonare cu câte două șiruri de incizii punctiforme de-a lungul marginii plăcii. Piesa însoțită de un bilet cu mențiunea: „ALB 96/S II, B1 C1”. Potrivit relatării lui G. Baltag, piesa ar fi fost antrenată în umplutura bordeiului postroman B1 (localizare aproximativă: Fig. 2/nr. 5). *Dimensiuni*. Lungimea desfășurată a plăcii arcului: 5,4 cm; lățime maximă: 1 cm; greutate: cca 1 g. Fig. 6/3.

4. Pandantiv din bronz cu urechea de prindere deteriorată și extremitatea opusă decorată cu proeminențe dispuse în cruce, puternic deteriorată. Piesa, însoțită de un bilet cu mențiunea „S II, B2, 1988”, a fost probabil antrenată în umplutura unei locuințe postromane cu cuptor amenajat cu pietre (localizare aproximativă: Fig. 2/nr. 6). *Dimensiuni*. Lungime: 4,2 cm; lățime maximă: 0,2 cm; greutate: cca 1 g. Fig. 6/4.

5. Fragment din partea superioară a unei căni cu o toartă ușor supraînălțată, din pastă cenușie fină, lucrată la roată. Marcaj: „ALB Baza/88 S I pass”. *Dimensiuni*. Diametrul reconstituit al buzei: 12,4 cm; înălțimea fragmentului păstrat: 8,9 cm; Fig. 6/5.

6. Fragment de buză evazată de fructieră lucrată la roată, din pastă cenușie (nuanță deschisă). Marcaj: „ALB A 88 S IV C3 B3”. *Dimensiuni*. Lungimea fragmentului păstrat: 9 cm; înălțimea fragmentului păstrat: 4 cm; lățimea buzei 6,8 cm; diametrul inițial al buzei nu poate fi determinat cu certitudine (poate peste 40 cm); Fig. 6/6.

7. Pântecul bitronconic al unei căni svelte fără toartă, cu gâtul lipsă probabil înalt, lucrată cu mâna, dintr-o pastă cu miez brun deschis cu angobă brună (nuanță închisă) fină la exterior. Pietricele vizibile numai la interior. Inel de poză înalt (imitație după un vas la roată). Marcaj: „ALB 1987 pass”. *Dimensiuni*. Înălțimea fragmentului păstrat: 11,3 cm; diametrul maxim la pântec: 14 cm; diametrul bazei: 7,5 cm; grosimea peretelui 0,6/1 cm; Fig. 6/7.

8. Picior de fructieră lucrată cu mâna, din pastă de culoare brun-cărămizie cu pietricele (vizibile la interior și în spărturi), reîntregit din mai multe fragmente. Marcaj parțial șters: „ALB BAZA 90 ...”. *Dimensiuni*. Înălțimea fragmentului păstrat: 10,6 cm; diametrul reconstituit al tălpii: 14 cm; grosimea peretelui: 0,8-1 cm; Fig. 6/8.

Fig. 6. Albești-„Sub Cetățea”. Materiale metalice (1-4) și ceramice (5-9) descoperite în strat, în diferite locuri cercetate pe Terasa A.

9. Picior de fructieră lucrată la roată, din pastă cenușie. Marcaj: „A 88 S III □ 22-24 -0,40 -0,50 m”. *Dimensiuni*. Doametrul tălpii: 13 cm; înălțimea fragmentului păstrat: 11,2 cm; grosimea peretelui: 0,5-0,7 cm; Fig. 6/9.

RELEVANȚA ȘI SEMNIFICAȚIA INFORMAȚIEI RECUPERATE

Starea informației recuperate referitoare la vestigiile La Tène de pe Terasa A de la Albești este tarată de incertitudini și lacune. Documentația primară a contextelor este superficială, incompletă și lacunară, iar dintre materialele selectate subiectiv la descoperire, unele (imposibil de determinat câte!) s-au pierdut. Puținul recuperat nu este totuși inexpresiv sau lipsit de semnificație și se integrează în peisajul arheologic târziu La Tène din preajma cunoscutei așezări-*oppidum* de pe „Wietenberg” (5A1 în Fig. 8 și în Anexa 1).

Prin datarea lor, materialele de pe Terasa A de „Sub Cetățea” permit datarea prezenței umane de aici atât în secolul I a. Chr., cât și în secolul I p. Chr. Unul dintre indicatorii prețioși pentru datarea fructierelor mari lucrate cu mâna încă de la începutul secolului I a. Chr. este oferit de asocierea unui astfel de exemplar cu o cană de tip Gallarate în mormântul de incinerare nr. 2 de la Mala Vrbica – Ajmana (Stalio 1986, 32-33). Cămile Gallarate au pătruns în Bazinul Carpatic în primele decade ale secolului I a. Chr. și se regăsesc în contexte din perioada de început a La Tène-ului târziu (D1) (Küthmann 1958, 121-122; Beldiman 1988; Boube 1991, 26-27). Prin urmare, fructiere lucrate cu mâna, de mari dimensiuni, erau curențe încă din acea vreme². O datare similară este susținută și de pandantivul cruciform, a cărui piesă analogă de la Conțești se asociază unei drahme de Dyrrhachium. Analogii ale verigii cu decor turnat pseudofiligranat apar în contexte funerare de epocă timpurie și mijlocie La Tène, dar și în contexte mai târzii (Rustoiu 1996, 95). Tehnica în sine a cunoscut o virtuozitate deosebită în cadrul artei în metal a celților orientali din Bazinul Carpatic (Szabó 1975, 147-155). În condițiile în care, la Albești, alte materiale din La Tène-ul timpuriu sau mijlociu sunt absente, veriga cu decor turnat pseudofiligranat nu poate fi invocată ca indicator al unei prezențe în sit anterioare secolului I a. Chr. Fibula de tip Alésia (Guștin 1991, 427 sqq; Demetz 1999, 157-158 - tipul Ia și 163 - datare) constituie indicatorul cronologic cel mai târziu pentru locuirea preromană de pe Terasa A. Ea indică o prezență umană pe terasele de deasupra Văii Șapartocului în prima jumătate a secolului I p. Chr.

Oricât de lacunară ar putea fi considerată informația vestigiilor La Tène de pe Terasa A de la Albești, este totuși evident că aici nu a existat o așezare de tip *oppidum* și nu s-au identificat urme ale unor fortificații. Însăși stratigrafia sitului (vegetal, strat de cultură postromană și strat de cultură preistoric) exclude ideea unei locuiri intense, suprastratificate. Chiar dacă am accepta identificarea *complexului 3* ca locuință cert databilă în cea de a doua epocă a fierului, chiar dacă am presupune că materialele izolate ar putea proveni din ipotetice locuințe nesesizate la săpare, amenajările La Tène sunt, practic, rare pe Terasa A. Deși *complexul 3* („locuința nr. 1/1992”) nu a putut fi localizat în plan, se poate totuși preciza că el se afla la mare distanță (peste 100 m, Fig. 1) de locuința cercetată în 1991 (*complexul 2*). Practic, singurele amenajări cert databile în perioada târzie a La Tène-ului, rămân groapa descoperită în 1980 (*complexul 1*) și locuința din 1991 (*complexul 2*).

Chiar și locuința cercetată în 1991 surprinde prin dimensiunile ei extrem de modeste (doar 2,75 m lățime și cel mult 3-4 m lungime), adecvate mai degrabă unui mic refugiu, decât unei locuințe aparținând unui grup familial complex. Nu se poate trece cu vederea faptul că malul abrupt al Terasei A a fost supus unei proces de eroziune. Totuși, oricât de accelerată ar fi fost această eroziune în ultimele două milenii, este puțin probabil ca în partea prăbușită a Terasei A să se fi concentrat cu mult mai multe contexte La Tène decât cele descoperite.

Pe de altă parte, materialele descoperite și recuperate nu sunt comune, ci remarcabile. De exemplu, veriga de harnașament cu ornamentație turnată, pseudofiligranată, își regăsește o analogie într-un mormânt fastuos de la Fântânele (Crișan 1976, 651, fig. 3/18). Fibula de tip Alésia, prin datarea ei specifică, se încadrează în categoria puțin numeroasă a celor mai timpurii fibule de epocă imperială care pătrund în Dacia preromană la începutul secolului I p. Chr. (cf. Babeș 1975, 136-137). Pe

² O datare mai timpurie a fructierelor, înaintea sfârșitului secolului al II-lea a. Chr., deși plauzibilă, își așteaptă încă o argumentare consistentă.

teritoriul actual al României, astfel de fibule mai sunt atestate doar la Căpâlna în Transilvania și la Sprâcenata, Popești și Grădiștea-Brăila în spațiul extracarpatic (Rustoiu 1997, 114, lista 23, 204-205, fig. 48-49).

Dacă s-ar putea certifica identificarea tijei de argint ca ac de fibulă, prin dimensiunile ei (peste 10 cm), ea ar putea corespunde numai unei fibule cu noduri. Toate celelalte forme de fibule din metal prețios din Dacia preromană sunt mai mici (Spânu 2012, 42-43, fig. 5). Prezența la Albești a unei astfel de fibule cu noduri nu ar constitui o surpriză, deoarece astfel de exemplare au mai fost descoperite în bazinul superior al Târnavei Mari, atât în așezarea de la Sighișoara „Wietenberg”, cât și la Cehetel (Horedt, Seraphin 1971, 81, fig. 64/16; Székely 1965, 51-58; Spânu 2012, 219, pl. 18-23 și 242, A.01.04, pl. 132/3).

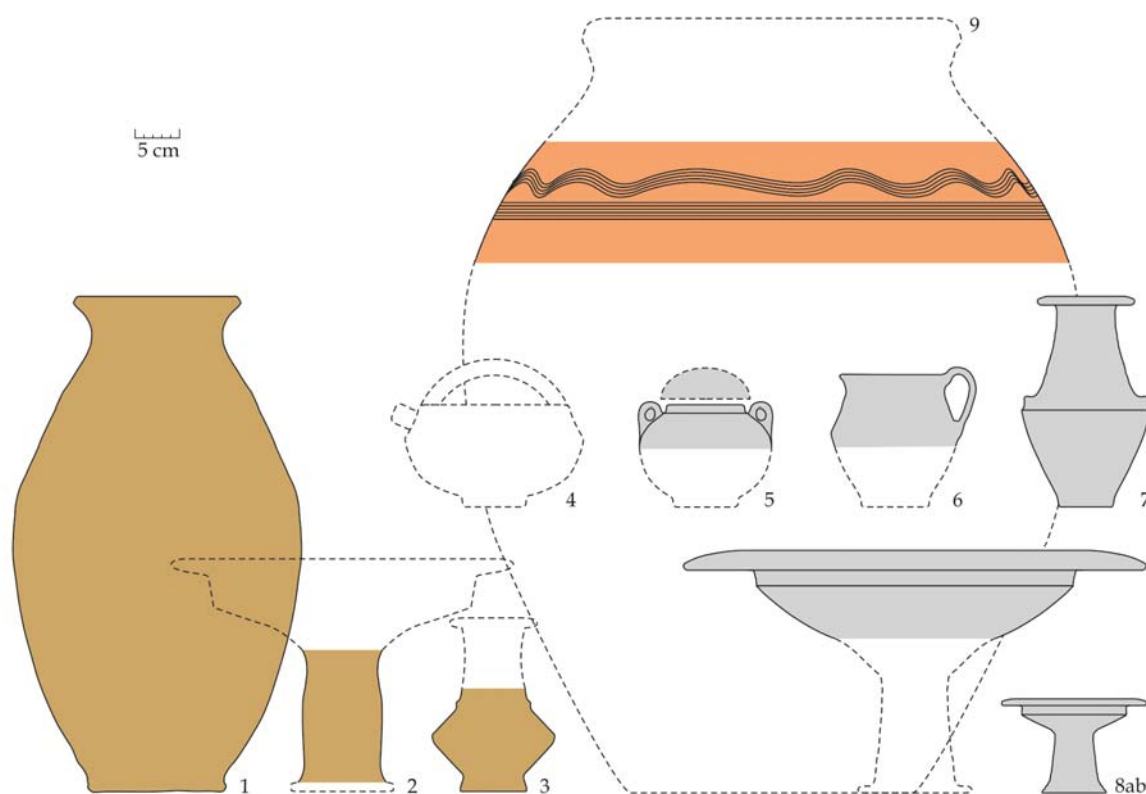

Fig. 7. Formele ceramice reconstituite la aceeași scară, atestate la Albești „Sub Cetățea” – Terasa A: 1-3 ceramică lucrată cu mâna (1 - oală mare sveltă, 2 - fructieră, 3 - cană sveltă cu pântec bitronconic și gât cilindric, fără toartă); 4-8 ceramică lucrată la roată arsă reducător (4 - askos, 5 - pixidă, 6 - cană cu o toartă, 7 - cană sveltă cu pântec bitronconic și gât cilindric cu pseudo-toarte, 8a – fructieră „mare”, 8b - fructieră „mică”); 9 – ceramică lucrată la roată arsă oxidant (fragment de chiup, scară ipotetică).

Pandantive cu proeminente organizate cruciform la una dintre extremități, similare celui de la Albești „Sub Cetățea” – Terasa A, au cunoscut o răspândire supraregională (Rustoiu 1996, 122, cu literatura descoperirilor din România, dar și din Europa est-centrală). Analogia cea mai apropiată, sub aspect spațial, o regăsim însă tocmai în așezarea de pe „Wietenberg” (Horedt, Seraphin 1971, 79, fig. 62/13). Relația dintre grupurile umane din cele două situri este, astfel, confirmată. Cele câteva piese de metal de pe Terasa A de la Albești indică racordarea grupului uman care a activat aici la circulația regională și chiar supraregională de bunuri de valoare.

Pentru comunitatea umană mică de pe Valea Șapartocului surprinde calitatea formelor ceramice recuperate și, în ciuda numărului mic de piese, chiar diversitatea formelor (Fig. 7). Regăsim forme de masă (Fig. 7/2-8), precum fructiere mici și mari, căni bitronconice fără torți, o cană cu o

toartă, o pixidă, la care se mai poate adăuga și recipientul cu toartă construită peste buză (probabil un *askos*)³ menționat în documentația scrisă, astăzi pierdut. Lor li se adaugă însă și vase mari „de stocare”, așa cum sunt oala sveltă lucrată cu mâna din groapa cu resturi umane (Fig. 2/3 și 8/1) și fragmentul de chiup lucrat la roată din pastă roșcată (Fig. 5/4; 8/9). Fragmentul pe care regăsim un set de incizii liniare orizontale și un grup de incizii liniare în val, ilustrează aceeași ornamentație ca și cea de pe bine-cunoscutul *dolium* de la Ocnița cu inscripția „*Basil(eus) Thiamarkos epoiei*” (Berciu 1981, 136-141, fig. 24 și 26). Astfel, formele atestate pe Terasa A de la Albești (Fig. 8) își găsesc analogii printre piesele celor mai prestigioase așezări de tip *oppidum* din Dacia preromană.

Cele câteva fragmente de fructiere recuperate, provin de la exemplare lucrate atât la roată, cât și cu mâna, de dimensiuni atât mari (chiar foarte mari – Fig. 5/1), cât și mici (Fig. 4/3). Această diversitate ar putea fi percepută ca o contrazicere a întrebuintării curente a fructierelor, ca recipiente destinate meselor zilnice. Trebuie reamintită observația avansată de A. Vulpe în privința folosirii fructierelor în ritualuri cu caracter funerar sau votiv (Vulpe 1976, 203, 211-212)⁴. Dacă pentru recipientele lucrate cu mâna am putea accepta o producție locală, poate chiar pe Valea Șapartocului⁵, nu același lucru se poate spune despre exemplarele lucrate la roată, din pastă cenușie fină. Realizarea unor vase cu aceste caracteristici indică o tehnologie elaborată și o manufactură specializată. Prin urmare, indiferent care a fost funcțiunea fructierelor și a celorlalte recipiente de pe Terasa A, se poate presupune că majoritatea lor a fost adusă aici din centre de producție mai mult sau mai puțin îndepărtate. Un astfel de centru, poate, cel mai apropiat, era tocmai așezarea de pe „Wietenberg”. De acolo provin numeroase fructiere lucrate cu mâna sau la roată (Crișan 1968, 57, fig. 54; Crișan 1969, 167, pl. XLVIII/4-5; XLIX/3-4; LI/12-20; LII/12-14, 17-22 ș.a.; Andrițoiu, Rustoiu 1997, 86-87, fig. 81/6; 85/3-4, 6; 89/2; 92/9; 99/3), dar și analogii pentru cămile zvelte cu pântec bitronconic și gât cilindric înalt (de exemplu: Crișan 1968, 56, fig. 38).

Calitatea materialelor de pe Terasa A contrastează deci cu relativa precaritate a amenajărilor. Această constatare aruncă o lumină particulară asupra semnificației vestigiilor de aici, în general, și asupra semnificației gropii cu oseminte umane, în particular. Absența membrilor inferioare și a bazinului scheletului nr. 1 sugerează o manipulare *postmortem* particulară a acestui cadavru, înaintea depunerii lui în groapă. Totodată, nici abandonarea celui de al doilea cadavru în aceeași groapă nu poate fi considerată întâmplătoare, ci trebuie corelată celei dintâi îngropări.

Caracterul sincron al depunerii resturilor celor doi indivizi nu este certificat de observații contextuale. Totuși, este greu de crezut că groapa săpată în formă de clopot să fi rămas deschisă timp îndelungat. În acest caz, pereții ei s-ar fi prăbușit, o conjunctură neatestată de documentația grafică păstrată. Între depunerea resturilor celui dintâi individ și îngroparea celui de al doilea se poate presupune o perioadă relativ scurtă de timp, poate chiar o succesiune imediată.

Caracterul incomplet al scheletului nr. 1 poate fi explicat fie (a) prin selecționarea oaselor de la abdomen în sus după descompunerea țesuturilor moi și, parțial a articulațiilor, fie (b) prin separarea în mod macabru a cadavrului. În primul caz (a), se poate presupune un ritual funerar îndelungat și elaborat, care putea include practici de expunere a defunctului în vederea descompunerii. Semnificativ este și faptul că mai multe vertebre ale scheletului nr. 1 au fost surprinse alăturate unele lângă altele: foarte probabil, nu toate articulațiile erau descompuse în momentul abandonării resturilor acestui individ. Expunerea cadavrului respectiv, în vederea descompunerii este o ipoteză care nu trebuie pierdută din vedere în cazul individului nr. 1. Ipoteza macabră a dezmembrării intenționate a cadavrului înaintea descompunerii țesuturilor moi (b) nu mai poate fi demonstrată, și datorită pierderii oaselor descoperite.

³ Foarte probabil, vasul pierdut se aseamăna unor exemplare descoperite în spațiul extracarpat, de exemplu la Brad (Bobi et alii 1992, 40, nr. 394, pl. XIII/394), Răcățiu (Căpitanu 1976, 101, fig. 31/3), Ocnița (Berciu 1981, 85, 233, pl. 59/1; 251, pl. 77). Spre deosebire de aceste exemple, toate arse oxidant, cel de la Albești aparținea categoriei ceramicii cenușii. Forma de *askos* nu este o inovație locală, ci reflectă adoptarea unui model elenistic.

⁴ O opinie (nu tocmai) contrară la Andrițoiu, Rustoiu 1997, 86-87.

⁵ Un picior de fructieră din pastă brună, lucrat cu mâna, prevăzut cu perforații pentru reparare, a fost identificat în săpăturile lui Radu Harhoiu din „Dealul Viilor”/punctul „Necropolă”. Cele câteva materiale de epocă târzie La Tène de acolo, descoperite exclusiv în strat, urmează să fie valorificate în scurt timp.

Îngroparea celui de al doilea individ, cu scheletul aparent întreg, imediat, sau la scurt timp după manipularea resturilor celui dintâi individ, ar putea infirma cauzele naturale și întâmplătoare ale decesului său. În acest caz, o practică sacrificială ar putea fi presupusă. O analiză antropologică a tuturor acestor resturi umane ar fi fost extrem de utilă pentru aprofundarea practicilor la care au fost supuse ambele cadavre. Oricât de ambiguă rămâne informația, indiciile unor manipulări *post-mortem* ale cadavrelor pot fi acceptate.

Calitatea obiectelor metalice și ceramice, constatarea unor practici de manipulare *post-mortem* a unor cadavre, precum și absența unor locuințe numeroase și de dimensiuni mari sunt caracteristicile determinante ale prezenței umane de epocă La Tène de pe Terasa A. Însumarea semnificațiilor acestor trei caracteristici nu contravine ipotezei unui spațiu destinat unor ritualuri sau ceremonii funerare. Trebuie însă subliniată diferența majoră dintre recunoașterea plauzibilității unei ipoteze și demonstrarea ei temeinică. Din păcate, în cazul vestigiilor de pe Terasa A de la Albești, observațiile superficiale de teren, documentația sumară a contextelor, recoltarea selectivă și modul deficitar de conservare a materialelor după descoperire, fac o astfel de demonstrație dificilă, dacă nu imposibilă.

Cu titlu preliminar, trebuie precizat că în suprafețele cercetate pe Terasa B, nu au fost descoperite complexe cu resturi umane nici inhumate nici incinerate, contrar unor afirmații ambigue din literatură⁶. Complexele de aici par să corespundă unei modeste locuiri monostratificate, în urma căreia au putut fi descoperite câteva gropi, două locuințe de mici dimensiuni și aglomerări de materiale în strat. Un studiu asupra complexelor și ceramicii descoperite aici (exclusiv de vreme târzie La Tène) este în pregătire. După cum am mai arătat și la începutul contribuției de față, cercetarea Terasei B este incompletă. Suprafețele întinse necercetate de aici (Fig. 2) pot ascunde surprize spectaculoase sau pot să dezamăgească și așteptările cele mai pesimiste. Continuarea cercetărilor pe Terasa B ar putea contribui în mod fundamental la elucidarea caracterului prezenței umane în La Tène pe Valea Șpartocului. Precaritatea fondurilor investite în cercetarea arheologică actuală aruncă însă o umbră grea asupra acestor perspective științifice.

Pe Valea Dracului (5E în Fig. 8 și în Anexa 1), străbătută de un pârau paralel Șpartocului, și el afluent al Târnavei Mari, a fost cercetată o situație similară celei de pe Terasa A: lângă o locuință (izolată?) de epocă târzie La Tène, cu ceramică cenușie lucrată la roată, a fost descoperită o groapă cu osemintele umane inhumate, depuse dezordonat, de la trei indivizi (Andrițoiu, Rustoiu 1997, 75 și informații suplimentare I. Pascu, iulie 1996)⁷. După cum presupun autorii descoperirii, îngroparea lor împreună nu ar putea fi explicată printr-un triplu deced sincron întâmplător. O practică sacrificială este presupusă cel puțin pentru doi dintre cei trei indivizi. Câteva contexte similare au fost semnalate și în „câmpul de gropi” din imediata vecinătate a așezării de pe „Wietenberg” (Horedt, Seraphin 1971, 18-19, 67-69; Sîbru 1993, 98-99; Rustoiu, Comșa, Lisovschi-Cheleşanu 1993).

Vestigiile de pe Terasa A „Sub Cetățea” contribuie la deslușirea practicilor culturale specifice teritoriului unei așezări centrale de tip *oppidum*, cum este cea de la Sighișoara-„Wietenberg” (Fig. 8, Anexa 1). Aceste practici sunt caracterizate de circulația intensă a unor categorii variate de bunuri de valoare, de abandonarea sau depunerea lor, precum și de manipulări *post-mortem* ale resturilor umane și de posibile sacrificii. Aceste practici pot ilustra nu numai viața de zi cu zi a unei comunități teritoriale din Transilvania perioadei târzii La Tène, dar ele reflectă, totodată, mentalitatea grupurilor umane din acea vreme.

Pe o rază de 10-15 km în jurul așezării de pe „Wietenberg” regăsim atât depuneri de piese de podoabă (4B și 7A în Fig. 8 și Anexa 1), tezaure monetare (1.A în Fig. 8 și Anexa 1), monede izolate (5C în Fig. 8 și Anexa 1), dar și gropi cu resturi umane (5E și 1C în Fig. 8 și în Anexa 1). Distribuția pieselor de argint înregistrează o dinamică particulară: dacă în așezarea centrală sunt reținute piese mici și puține, în depunerile realizate probabil în mediu natural, regăsim fie piese somptuoase, precum

⁶ Baltag 2000, 206 evoca descoperirea „unui «câmp de gropi» (cimitir dacic ?) conținând gropi și urne cu materiale de incinerare...”. După afirmațiile editate ale autorului cercetării, singurul „mormânt de incinerare” descoperit nu conținea nici un fel de oase. Interpretarea lui ca atare a fost avansată pe baza identificării unei fructiere deasupra unei oale (asemeni unei urne cu capac).

⁷ Datarea gropii în secolele I a. Chr. – I p. Chr. este asigurată de fragmentele de fructiere descoperite în umplutură.

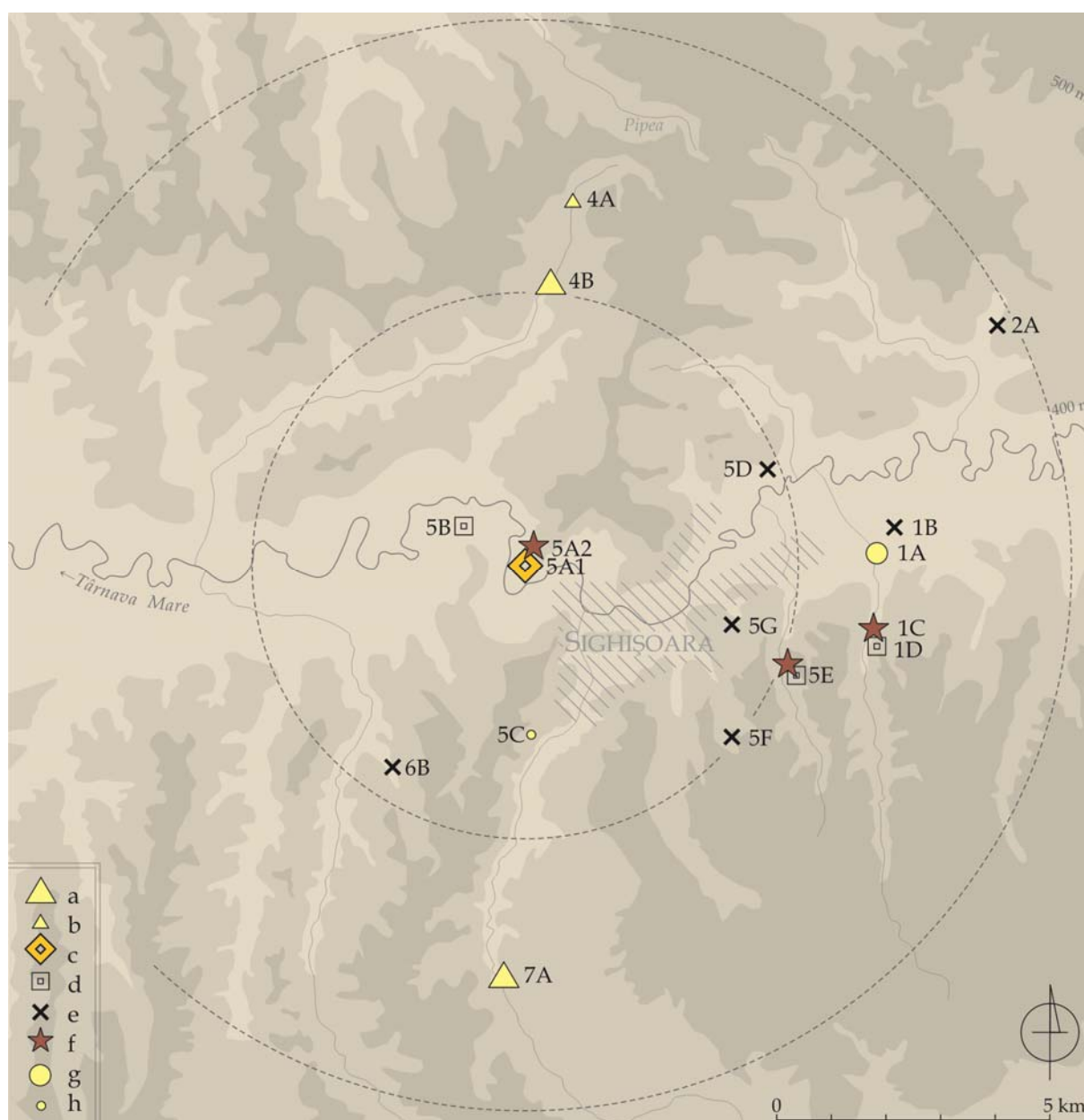

Fig. 8. Descoperiri din vreme târzie La Tène, pe o rază de 10 km în jurul aşezării de tip oppidum de pe „Wietenberg”. Pentru cifrele urmate de majuscule din hartă (situri) vezi Anexa 1. Minusculele din legendă indică: a – tezaure cu piese de podoabă din Ag; b – piesă de podoabă descoperită izolat; c – aşezarea-oppidum de pe „Wietenberg”; d – menţiuni ale unor locuinţe de epocă târzie La Tène; e – descoperiri cu ceramică târzie La Tène cu context neprecizat; f – gropi cu resturi umane; g – tezaure monetare; h – descoperire monetară izolată.

brăţara de la Hetiur-A, fie adevărate garnituri de port individuale (Şaeş şi Hetiur-B) (Spănu 2012, 155-156, fig. 63). Aceste tezaure ar putea reprezenta reperele periferice ale unui spaţiu perceput simbolic, centrat în aşezarea de la „Wietenberg”. În egală măsură, descoperirile cu resturi umane de la „Valea Dracului” şi „Sub Cetătea” ar putea reflecta o formă complementară de relaţionare simbolică a comunităţii cu teritoriul. Îngroparea unor seturi individuale de podoabe, practicile sacrificiale şi de manipulare *post-mortem* a resturilor umane ar putea fi percepute ca efigii ale comuniunii comunităţii locale cu peisajul înconjurător.

ANEXA 1

Descoperirile La Tène din preajma Sighișoarei (Fig. 8). În dezbaterile descoperirilor La Tène din preajma Sighișoarei publicată de Andrițoiu și Rustoiu (Andrițoiu, Rustoiu 1997, 129-130 și 149, nr. 541 și 295 fig. 125 - hartă fără scară, indicarea nordului eronată), informațiile nu au fost filtrate critic, iar descoperirile monetare și cele cu piese din metal prețios au fost omise. Revizuirea și completarea informațiilor contribuției amintite conduce la următorul repertoriu preliminar de descoperiri, situate pe o rază de 10 km în jurul așezării de tip *oppidum* de pe Dealul Wietenberg/Dealul Turcului de la Sighișoara (Fig. 8).

1. Albești (sat, com. Albești, jud. Mureș; fost Firehaz; germ. Weisskirch; mag. Feheregyháza)

1A. Sit necunoscut de pe teritoriul satului; descoperire întâmplătoare (1936); tezaur monetar cu denari republicani; lit.: Chițescu 1981, 93, nr. 1.

1B. „Lângă Școala Veche” (terasa înaltă din spatele școlii vechi din sat); ceramică cenușie lucrată la roată (opt fragmente de fructieră) și brună lucrată cu mâna (probabil fragmente de oale-borcan); piese menționate, neilustrate, din contexte necunoscute; în „Colecția Amlacher”; lit.: Baltag, Amlacher 1988, 98-99, nr. 2.b.

1C. „Sub Cetățea” – Terasa A; groapă cu resturi umane, o locuință certă, alta incertă, materiale ceramice și metalice din strat; lit.: contribuția de față cu literatura mai veche.

1D. „Sub Cetățea” – Terasa B; cercetări sistematice G. Baltag (1989) și preventive D. Spânu (2005-2006); două locuințe și câteva gropi cu materiale ceramice de epocă târzie La Tène; mențiuni, material inedit; lit.: Baltag 2000, 204.

2. Boiu (sat, com. Albești, jud. Mureș; germ. Grossbun/Grossfreudendorf; mag. Bún/Nagybún)

2A. „Fața Mică”; descoperiri întâmplătoare; o fructieră și fragmente ceramice cu caracter neprecizat; piese menționate, parțial ilustrate, contexte necunoscute; lit.: Soroceanu et alii 1977, 58 s.v. *Boiu/c*.

3. Criș (sat, com. Daneș, jud. Mureș; fost Crișd; germ. Kreisch; mag. Keresd)

3A. „Valea Ciorănelului”; din descoperiri întâmplătoare; contexte necunoscute; fructieră cenușie lucrată la roată, alte câteva fragmente ceramice cu caracter neprecizat și un fluier din os (datare ipotetică în perioada târzie La Tène!); piese menționate, parțial ilustrate; în „Colecția Amlacher”; lit.: Soroceanu et alii 1977, 58, pl. XXI/7 (în imagine o buză invazată de castron !); Baltag, Amlacher 1988, 101-102, nr. 6, pl. IX, 7-8.

4. Hetiur (sat, com. suburbană a mun. Sighișoara, jud. Mureș; germ. Marienburg; mag. Hetúr)

4A. Pe drumul către „Pipea” (în șanțul drumului); descoperire întâmplătoare (1858); brățară spiralică din argint; lit.: Spânu 2012, 227, nr. 59A, pl. 61 (cu literatura mai veche).

4B. Sit necunoscut de pe teritoriul satului; descoperire întâmplătoare (1865); tezaur compus din două fibule, un colan și o verigă; lit. Spânu 2012, 227, nr. 59B, pl. 62 (cu literatura mai veche).

5. Sighișoara (oraș, municipiu, jud. Mureș; germ. Schässburg, mag. Segesvár)

5A. „Dealul Wietenberg”/„Dealul Turcului”; cercetări sistematice; (*ansablul 5.A.1*) așezare de tip oppidum și (*ansamblul 5.A.2*) câmp de gropi; contexte și materiale în mare parte descrise și ilustrate; lit.: Horedt, Seraphin 1971; Rustoiu, Comșa, Lisovschi-Cheleşanu 1993; Andrițoiu, Rustoiu 1997.

5B. „Podmoale”; cercetări sistematice; o locuință, gropi și materiale ceramic în strat de epocă târzie La Tène identificate sub nivelul de amenajare romană a castrului, în partea de W a acestuia; materiale menționate, neilustrate; lit.: Mitrofan, Moldovan 1968, 100, notele 7-9.

5C. „Wiesenberg”; denar republican descoperit întâmplător la o dată necunoscută; context neprecizat; lit.: Chirilă, Gudea, Moldovan 1972, 11, nr. 93.

5D. „Dealul Viilor”; cercetări sistematice; nu au fost identificate locuințe sau gropi, ci numai materiale ceramice La Tène în strat; informații R. Harhoiu, N. Boroffka și observații personale (materialele în curs de valorificare).

5E. „Valea Dracului”; cercetare sistematică; groapă cu resturi umane a trei indivizi și o locuință parțial cercetată; materiale ceramice de epocă târzie La Tène; piese menționate, neilustrate; Andrițoiu, Rustoiu 1997, 75; informații suplimentare I. Pascu.

5F. „Valea Cânepii”; fragmente ceramice dacice din contexte necunoscute; piese menționate, neilustrate; lit.: Baltag, Amlacher 1994, 184 (voce nenumerotată).

5G. „Pârâul Herțes”; contexte necunoscute (situl suprapus de construcții moderne); fragmente ceramice de epocă târzie La Tène; în „Colecția Mureșan”; materiale menționate și parțial ilustrate; lit.: Soroceanu et alii 1977, 61, pl. XIII.

6. Stejăreni (sat, com. Daneș; fost Beșa, germ. Beschendorf, mag. Bese)

6A. „Pârâul Sasului” (lângă „Cabana vânătorului”, malul drept al pârâului); descoperiri întâmplătoare; din contexte necunoscute provin fragmente de vase ceramice de epocă târzie La Tène, din pastă cenușie și roșie, lucrate la roată și cu mâna: fructiere, câni, vase-borcan cu brâie alveolate; materiale menționate, neilustrate; lit.: Baltag, Amlacher 1994, 186, nr. 26.

7. Șaș (sat, com. Apold, jud. Mureș; germ. Schaas, mag. Segesd)

7A. Sit neprecizat; descoperire întâmplătoare pe teritoriul satului (achiziționată în 1891); tezaur compus din cinci fibule, un lanț fragmentar și o brățară cu pandantiv, toate din argint; lit. Spănu 2012, 245, nr. 114, pl. 139-140 (cu literatura mai veche).

BIBLIOGRAFIE

- Andrițoiu, I., Rustoiu, A. 1997. *Sighișoara-Wietenberg. Descoperiri preistorice și așezarea dacică*, București.
- Babeș, M. 1975. *Problèmes de la chronologie de la culture geto-dace à la lumière des fouilles de Cîrlomănești*, Dacia, N. S. 19, p. 125-139.
- Babeș, M. 1988. *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice*, SCIVA 39, 1, p. 3-32.
- Baltag, G., Amlacher, E. 1988. *Contribuții la problema continuității în zona Tîrnavelor*, AIIACluj 28, p. 97-138.
- Baltag, G., Amlacher, E. 1994. *Noi contribuții la repertoriul arheologic al zonei Târnava Mare, Marisia* 23-24, p. 171-193.
- Baltag, G., Boroffka, N. 1996. *Materiale arheologice preistorice de la Albești, jud. Mureș*, SCIVA 47, 4, p. 375-394.
- Baltag, G. 2000. *Sighișoara înainte de Sighișoara*, București.
- Beldiman, C. 1988. *Cu privire la difuziunea produselor de bronz italice în Dacia preromană (descoperirea de la Țigănești, jud. Teleorman)*, Thraco-Dacia 9, 1-2, p. 75-82.
- Berciu, D. 1981. *Buridava dacică*, București.
- Bobî, V., Brudiu, M., Căpitanu, V., Constantinescu, E. M., Nicu, M., Sîrbu, V., Ursachi, V. 1992. *Civilizația geto-dacilor din bazinul Siretului. Catalog de expoziție*, Bacău.
- Boube, C. 1991. *Les cruches*, în M. Feugère, C. Rolley (eds.), *La vaisselle tardo-républicaine en bronze, Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes*, Dijon, p. 23-45.
- Căpitanu, V. 1976. *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcățău (jud. Bacău)*, Carpica 8, p. 49-120.
- Chițescu, M. 1981. *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State: the Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, BAR 112.
- Chirilă, E., Gudea, N., Moldovan, G. 1972. *Münzen aus der Sammlung des Museums der Stadt Sighișoara*, Sighișoara.
- Crișan, I. H. 1968. *Ceramica daco-getică*, București.
- Crișan, I. H. 1969. *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București.
- Crișan, I. H. 1976. *Ein reiches keltisches Frauengrab in Fîntînele, Rumänien*, în H. Mitscha-Märheim, H. Friesinger, H. Kerchler (eds.), *Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag I. Urgeschichte*, Wien, p. 639-652.

- Demetz, S. 1999.** *Fibeln der spälatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern, Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 4*, Rhaden.
- Guštin, M. 1991.** *Les fibules de type Alésia et leur variantes*, în *Les Alpes à l'âge du Fer, Actes du Xe colloque sur l'âge du Fer tenu à Yenna-Chambéry*, RANarb, Suppl. 22, Paris, p. 427-434.
- Horedt, K., Seraphin, C. 1971.** *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schäßburg*, Bonn.
- Küthmann, H. 1958.** *Beiträge zur Hellenistisch-römischen Toreutik*, JahrRGZM 5, p. 94-138.
- Lazăr, V. 1995.** *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu Mureș.
- Mitrofan, I., Moldovan, G. 1995.** *Castrul roman de la Sighișoara*, ActaMN 5, p. 99-109.
- Rustoiu, A. 1996.** *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr.- sec. d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, Bibliotheca Thracologica 15, București.
- Rustoiu, A. 1997.** *Fibulele din Dacia preromană*, Bibliotheca Thracologica 22, București.
- Rustoiu, A., Comșa, A., Lisovschi-Cheleşanu, C. 1993.** *Practici funerare în așezarea dacică de la Sighișoara-Wietenberg*, EphemNap 3, p. 81-94.
- Sîrbu, V. 1985.** *Ritualuri și practici funerare la geto-daci în secolele II î.e.n. - I e.n.*, Istros 4, p. 89-126.
- Sîrbu, V. 1993.** *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea getodacilor*, Galați.
- Soroceanu, T., Lazarovici, G., Amlacher, E., Mureșean, M. 1977.** *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Mureș*, Marisia 7, p. 57-65.
- Spânu, D. 2012.** *Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană*, București.
- Stalio B. 1986.** *Le site préhistorique Ajmana à Mala Vrbica*, în *Đjerdapske sveske / Cahiers des Portes de Fer III*, p. 27-50.
- Szabó, M. 1975.** *Sur la question du filigrane dans l'art des Celtes orientaux*, Alba Regia 14, p. 147-166.
- Székely, Z. 1965.** *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, SCIV 16, p. 51-66.
- Vulpe, A. 1976.** *La Nécropole tumulaire gète de Popești*, Thraco-Dacica 1, p. 193-215.

**Late La Tène vestiges from Albesti (MS) – “Sub Cetățea” – Terrace A:
Recovered information and its significance**

To the south of Albesti village (Mureș County), on Terrace A (also called “Bază”) to the right of the Șapartoc brook, the archaeologist George Baltag identified and systematically researched in 1980-1981, 1987-1992, 1995-1998 vestiges of some habitations from the Bronze Age period, some contexts and materials from the Late La Tène period, as well as a settlement from the 7th-8th centuries AD. The materials preserved from the Late La Tène period (pottery, some metallic pieces) are not numerous. The quality of the metallic objects and pottery, the finding of some practices regarding the post-mortem manipulation of corps, as well as the absence of numerous big dwellings, all of these are the decisive characteristics of the presence of human beings from the Late La Tène period on the Terrace A. The summation of these three characteristics does not come against the hypothesis of the existence of an area intended for some rituals or ceremonies having a possible funerary character.

Keywords: Late La Tène period, Transylvania, dwellings, pits containing human remains, pottery, Alésia type fibulae

Daniel Spânu • Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București,
Str. Henri Coandă, nr. 11, 010667 București, Sector 1
e-mail: hazdrik@yahoo.com

OBSERVAȚII ASUPRA CRANIULUI SCHELETULUI NR. 1 DE LA ALBEȘTI - „SUB CETĂȚEA” - TERASA A, GROAPA CERCETATĂ ÎN 1980

MIHAI CONSTANTINESCU

Observațiile asupra craniului scheletului nr. 1 din groapa cercetată în 1980 pe Terasa A de la Albești „Sub Cetățea”/„Valea Șapartocului” au fost realizate la solicitarea dr. Daniel Spânu (vezi *supra*, p. 105-124), fiind disponibile doar fotografiile realizate din toate normele craniene (Fig. 1).

Metode de lucru. Starea de conservare (care estimează procentul în care oasele au fost afectate de agenții naturali din sol, gradul de erodare și exfoliere al suprafeței oaselor) a fost înregistrată după Connell, Rauxloh 2003, 2 și Connell 2008, 9. Pentru determinarea sexului am utilizat caracterele craniene (Buikstra, Uberlaker 1994, 19-21), iar vârsta a fost estimată folosind erupția dentară (Steckel et alii 2006, 17, fig. 11-13). Identificarea și descrierea leziunilor observate pe craniu s-a realizat pe baza volumului lui Ortner 2003 și a studiului lui Wilkinson 1997.

Fig. 1. Albești-„Sub Cetățea”, Terasa A. Craniul scheletului nr. 1 din groapa cercetată în 1980.

Craniul scheletului nr. 1. Craniul este bine conservat, doar părți mici din calotă având suprafața exocraniană exfoliată datorită agenților naturali din sol. Mandibula lipsește, pe maxilar fiind păstrați în alveole molarii doi deciduali și molarii 1 și 2 permanenți de pe ambele părți. Pe marginea supraorbitală dreaptă, în apropierea procesului zigomatic al frontalului și pe parietalul drept pe linia temporală inferioară se observă urme de pigment verde de la un obiect de metal. Sexul este indeterminabil. Vârsta poate fi estimată la 10-11±2,5 ani, după erupția dentară. Pe partea stângă a frontalului, deasupra liniei temporale, se observă urmele unei adâncituri, de formă aproximativ ovală (Fig. 1). Aceasta pare a fi rezultatul unei leziuni violente produsă *antemortem* cu un obiect contondent, marginile rotunjite indicând vindecarea leziunii (Ortner 2003, 141, fig. 8-34). Ținând cont de faptul că frontalul este osul cel mai rezistent al calotei, prezența leziunii indică o lovitură puternică (Wilkinson 1997, 31-33, fig. 2/3-4), venită din partea dreaptă.

BIBLIOGRAFIE

- Buikstra, J. E. 1994, Uberlaker, D. H. 1994.** *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series 44, Fayetteville.
- Connell, B. 2008.** *Preservation and archaeological data*, în N. Powers (ed.), *Human osteology method statement*, Museum of London, publicat online martie 2008, p. 9-10.
- Connell, B., Rauxloh, P. 2003.** *A rapid method for recording human skeletal data*, <http://www.museumoflondon.org.uk/NR/rdonlyres/61CC101E-B351-451B-857B-7A4479E78CC7/0/RapidMethodRecordingManual.pdf>
- Ortner, D. J. 2003.** *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, 2nd edition, San Diego.
- Steckel, R. H., Larsen, C. S., Sciulli, P. W., Walker, P. L. 2006.** *The Global History of Health Project data collection codebook*, manuscris disponibil la: http://global.sbs.ohio-state.edu/new_docs/Codebook-01-24-11-em.pdf
- Wilkinson, R. G. 1997.** *Violence against women: raiding and abduction in prehistoric Michigan*, în D. L. Martin, D. W. Frayer (eds.), *Troubled times. Violence and warfare in the past*, Amsterdam, p. 21-43.

**Observations on the skull of the skeleton no. 1 from Albești - „Sub Cetătea” - Terrace A,
the pit researched in 1980**

The article presents brief comments made on a photo of a skulls found at Albești, in a pit dated in the Late Iron Age. The human bones from this pit were lost, the only available informations being pictures of the skull of skeleton no. 1. Using these pictures the age at death and a healed blunt force trauma on the left frontal bone were described.

Keywords: Albești, Late Iron Age, osteological analysis, blunt force trauma

NOTĂ PRIVIND VASE CU DECOR APLICAT ÎN TEHNICA BARBOTINEI PRODUSE ÎN ATELIERELE GETO-DACICE

MARIANA-CRISTINA POPESCU

Începând din secolul II a. Chr. și până la cucerirea romană, relațiile geto-dacilor cu spațiul pontic și microasiatic se intensifică, așa cum o dovedesc numeroasele produse – amfore, veselă ceramică, opaițe, vase de sticlă etc. – descoperite în siturile geto-dacice (Glodariu 1974, 27-52, 70-84, 181-205, 209-221, 244-248; Teodor, Chiriac 1994, 183-222; Chiriac, Sârbu 1995, 99-110; Lungu, Trohani 2000, 137-162; Căpitanu, Ursachi, Popescu 2010, 143-159; Popescu 2011, 5-21; Popescu, Iosifaru 2013, 5-15; Popescu 2013). Contactul cu spațiul pontic și, intermediat de acesta, cu cel microasiatic, a avut drept consecință receptarea a numeroase influențe, evidente în cultura materială geto-dacică (Glodariu 1974, 133-140, 157-170, 205-209). Vesela ceramică, cu deosebire vesela fină, oglindește asimilarea influențelor pontice și microasiatice, forme noi, tehnici de modelare și de decorare și motive decorative fiind preluate și adaptate în atelierele autohtone (Glodariu 1974, 140-150, 221-232; Lungu, Trohani 2000, 137-162).

Cu ocazia studierii veselei elenistice și romane descoperite în siturile geto-dacice de la Poiana și Răcățâu am identificat câteva piese ornamentate cu motive aplicate în tehnica barbotinei a căror origine locală poate fi argumentată. Piese publicate (Căpitanu 1976, fig. 38/2; Teodor 1994, nr. 58, 92, fig. 6/1; Vulpe, Teodor 2003, nr. 851, 328, fig. 240/1) sau alte piese cu decor asemănător publicate (Vulpe 1952, 202, fig. 20/1; Glodariu 1974, c34/4, 214, pl. XVIII; Teodor 1994, nr. 71, 94, fig. 6/14, nr. 76, 95, fig. 7/10; Vulpe, Teodor 2003, nr. 864, 329, fig. 240/14, nr. 869, 330, fig. 241/10) au fost considerate importuri.

Piese identificate sunt următoarele:

1. *Skyphos* aproape întreg; Răcățâu; R. C. 1972, SX, Gr. 5, 12190; MB, nr. inv.; db. 7,5 cm., dp. 4 cm., î. 7 cm. (Căpitanu 1976, fig. 38/2), (Fig. 1/1a, 1b). Profil complet (restaurat 1/5 din corp); corp bitronconic; buza rotunjită, dreaptă; perete drept, ușor tras spre interior; fund puțin adânc, concav pe interior; zona de îmbinare a peretelui cu fundul angulară; inel scund, profilat; canelură pe suprafața exterioară a a inelului; canelură pe exterior, în zona de îmbinare a inelului cu fundul; două torți rotunde cu plăcuțe, prinse în partea superioară a corpului. Pastă densă, compactă, cărămiziu-roșcată, 7.5YR7/6; angobă roșie, 2.5YR5/6, aplicată în strat gros, exfoliată. *Dec.* aplicat în tehnica barbotinei; în jumătatea superioară a corpului: două șiruri de picături orizontale.
2. Fragment de *skyphos*. Poiana; P 5, sondaj Apreotesei; MT; df. 3x2 cm (Fig. 2/2a, 2b). Fragment de perete și fund. Perete drept, ușor tras spre interior; fund puțin adânc, concav pe interior; îmbinarea dintre perete și fund angulară. Pastă tare, compactă, gri, 10Y6/1; angobă fină, lucioasă, gri, 5GY 6/1. *Dec.* aplicat în tehnica barbotinei; în zona mediană a peretelui: motiv vegetal stilizat; lustruit: trei benzi verticale suprapuse de motivele în relief.
3. Fragment de *skyphos*. Poiana; P. 1949, H; MT; df. 3 x 2 cm (Teodor 1994, nr. 58, 92, fig. 6/1; Vulpe, Teodor 2003, nr. 851, 328, fig. 240/1) (Fig. 3/3a, 3b). Fragment de buză rotunjită, ușor evazată; perete drept, ușor tras spre interior. Pastă compactă, săpunoasă, cărămiziu-gălbui, 10YR8/6; angobă cărămiziu-roșcată, 5YR7/8, mată, aplicată în strat subțire. *Dec.* aplicat în tehnica barbotinei; imediat sub buză: bandă de semiove cu baghetă în mijloc; pe perete: punct de argilă. *Obs.* motivele decorative nu sunt acoperite cu angobă.
4. Fragment de *ulcior* (*lagynos?*); Poiana; P 1949, J IV N, -1,60-1,80, 810 (H); MT; df. 6,2 x 5,3 cm (Fig. 4/4a, 4b). Fragment de perete concav pe interior. Pastă fină, săpunoasă, cărămiziu-gălbui, 10YR7/8. *Dec.* aplicat în tehnica barbotinei: șir de picături verticale; pictat: benzi de culoare cărămiziu-roșcată, 5YR7/8.
5. Fragment de *ulcior* (*lagynos?*); Poiana; P 50, K3; MT; df. 5,6 x 4,8 cm (Fig. 5/5a, 5b). Fragment de perete concav pe interior, cu două caneluri și o bandă în relief pe suprafața exterioară. Pastă fină, săpunoasă, cărămiziu-gălbui, 10YR7/8. *Dec.* aplicat în tehnica barbotinei: șir de picături verticale intercalate de puncte; pictat: benzi de culoare cărămiziu-roșcată, 5YR7/8.
6. Fragment de *ulcior* (*lagynos?*); Poiana; P 50, J3; MT; df. 5,2 x 8,4 cm (Fig. 6/a, b). Fragment de perete cu două caneluri și o linie în relief în partea superioară. Pastă fină cu puncte albe în compoziție, cărămizie, 7.5YR7/6. *Dec.* compoziție decorativă complexă realizată în tehnica barbotinei și prin pictare (culoare cărămizie, 7.5YR5/8): șir de picături verticale intercalate de puncte în relief, acoperite cu o bandă de culoare; șir de romburi separate câte două prin două benzi verticale subțiri, pictate direct pe pasta vasului, într-un registru delimitat de două benzi de culoare, orizontale.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Cele două forme identificate – *skyphoi* și ulcioare (*lagynoi*?) – sunt forme elenistice adaptate în atelierele locale. Reconstituirea formei de *skyphos* este posibilă după piesa nr. 1 care se păstrează aproape în întregime. Este vorba de un *skyphos* cu corpul bitronconic scund, rotunjit în zona diametrului maxim, inel de sprijin îngust, rotunjit pe suprafața exterioară și cu două torți rotunde cu plăcuțe, nedecorate, prinse pe corp. Acest tip de *skyphos* apare în atelierele pergameniene, cel mai devreme în ultimul sfert al secolului II a. Chr. (Meyer-Schlichtmann 1988, 69) și va fi preluat apoi de atelierele microasiatice și pontice. Forma este cunoscută atât în variantă decorată – cu decor pictat în stil West Slope (Behr 1988, 126-127), cu reliefuri aplicate (Hubner 1993, 22-29, abb. 4-8), etc. – cât și în variantă nedecorată (Meyer-Schlichtmann 1988, S8, nr. 28-36, 69, pl. 4, 8, 29, 36). Cu ușoare modificări – torți rotunde cu plăcuțe, lise sau decorate în partea superioară și peretele drept, mai puțin înclinat spre interior – forma apare în repertoriul vaselor cu glazură plumbiferă (Hochuli-Gysel, 21-31, abb.2-3, taf. 1-2, 6-7) sau în repertoriul Sigillatelor Pontice (Hayes 1985, 97, tav. XXIII/10-11; Zhuravlev 2002, fig. 15/1-2). În siturile de la Poiana și Răcătau au fost identificate diferite variante ale formei, produse în ateliere microasiatice și pontice de la sfârșitul secolului II a. Chr. și până în secolul I p. Chr.: cu decor West Slope și reliefuri aplicate, Sigillate Pergameniene și Sigillate Pontice (Popescu 2013, 36-38, 52, 58, 73). Forma s-a bucurat de mare popularitate aici, fiind adaptată și produsă inclusiv în atelierele locale, după cum arată numeroasele exemplare gri cu decor lustruit și cărămizii cu decor pictat descoperite în cursul cercetărilor arheologice (Vulpe, Teodor 2003, nr. 543-544, 554 732-737, 739-746, 750-751, 753, 755-756, 759-760, 304, 305, 316-319, fig. 200/12-13, 202/1, 227/3-12, 228/2-13, 229/5-6; Căpitanu, Ursachi 1969, fig. 23, 26, 29; Căpitanu 1976, 59, fig. 28, 29/2,4; Căpitanu 1992, fig. 12/1,5-7, fig. 13/8-10, fig. 22/5-6,8). Caracteristicile morfologice specifice (torți rotunde și plăcuțe în partea superioară) și decorul aplicat în tehnica barbotinei indică drept sursă de inspirație pentru piesele nr. 1-3, *skyphoi* Atlante II, forma X specifice Sigillatelor Pontice decorați cu motive aplicate în tehnica barbotinei (Hayes 1985, 97, tav. XXIII/10-11).

Din cauza dimensiunii fragmentelor, forma de ulcior (*lagynos*?) nu poate fi reconstituită. Foarte probabil fragmentele nr. 4 și 5 provin din ulcioare (*lagynoi*?) cu corpul rotunjit în zona diametrului maxim.

Fig. 4.

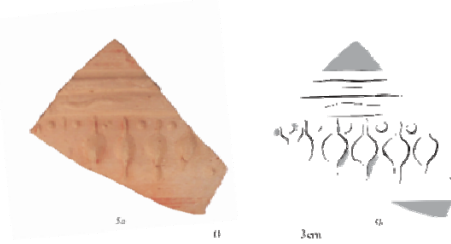

Fig. 5.

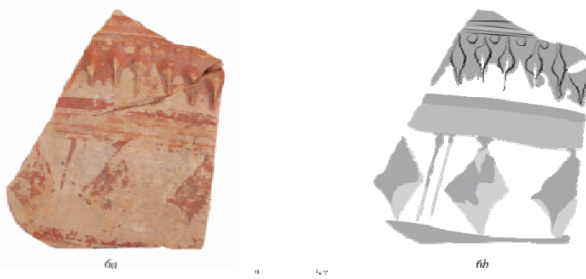

Fig. 6.

Deși în cazul pieselor nr. 1 și 2 asemănarea cu *skyphoi* de import este foarte mare, iar calitatea excepțională a pieselor nr. 4-6 ar sugera ca sunt produse de import, calitatea pastei, detaliile tehnice de modelare, de finisare și de decorare și motivele decorative argumentează producerea lor în atelierele autohtone.

Pasta din care sunt confecționate aceste piese, angoba și, în cazul pieselor pictate, calitatea vopselei, sunt similare cu cele ale unor piese de certă producție locală descoperite în cele două situri, pe care am avut ocazia să le examinăm¹. Pasta fragmentului nr. 2 este similară cu a numeroase vase din specia de ceramică fină cenușie, publicate din așezarea de la Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 199/2, 6). De asemenea, pasta din care sunt confecționate fragmentele nr. 3-6 și culoare și calitatea stratului de vopsea cu care sunt pictate, sunt similare altor piese produse în atelierele locale descoperite în aceeași așezare (Vulpe, Teodor 2003, fig. 228/2, 231/1).

Comparativ cu *skyphoi* Atlante II, forma X descoperiți în cele două așezări, pereții *skyphos*-ului nr.1 sunt mult mai groși, forma este ușor asimetrică, torțile sunt mai groase, au deschiderea mult mai mare și sunt aplatizate în partea superioară pentru a forma plăcuțele. Numeroase exemplare inedite, similare ca formă, pastă și angobă *skyphos*-ului nr. 1 dar nedecorate, descoperite în așezarea de la Răcătău, pe care am avut ocazia să le examinăm, arată că forma de *skyphos* Atlante II, X, specifică Sigillatelor Pontice este adaptată și produsă în atelierele locale.

Decorația pieselor analizate este alcătuită exclusiv din motive aplicate în tehnica barbotinei sau din motive aplicate în tehnica barbotinei combinate cu motive pictate sau lustruite. Fragmentele nr. 1 și 3 sunt decorate numai cu motive aplicate în tehnica barbotinei: șiruri de „picături” orizontale de dimensiuni mari (nr.1) și bandă de semiove cu baghetă în mijloc (adaptare locală a *kymation*-ului ionic?) și puncte (nr. 3). În cazul fragmentului nr. 3, motivele în relief gălbui, neangobate, sunt puse în evidență de culoarea cărămiziu-roșcată a angobei. Fragmentul nr. 2 este decorat cu un motiv vegetal stilizat ce suprapune trei benzi verticale lustruite. Pe fragmentele nr. 4-6 motivele aplicate în tehnica barbotinei sunt combinate cu motive pictate. Nr. 4 și 5 sunt decorate cu câte o bandă în relief alcătuită din picături verticale intercalate de puncte și acoperite de o bandă de culoare, încadrate de două benzi

¹ De exemplu, pasta și angoba piesei nr. 1 sunt similare cu ale unei străchini geto-dacice, aflate în prezent în patrimoniul Complexului Muzeal „Iulian Antonescu” din Bacău (nr. inv. 8078).

de culoare aplicate direct pe pasta vasului. În cazul fragmentului nr. 5, zona decorată este marcată, în partea superioară, prin două caneluri și o bandă fină în relief. Fragmentul nr. 6 este decorat cu o compoziție complexă. Zona decorată este marcată de două caneluri și o bandă fină în relief sub care a fost aplicată o bandă de picături intercalate de puncte în relief. O bandă de culoare cărămizie acoperă cele două caneluri și banda în relief și motivele aplicate în tehnica barbotinei. Sub acestea este pictată o compoziție alcătuită dintr-un șir de romburi de dimensiuni mari separate câte două prin două benzi verticale subțiri, pictate direct pe pasta vasului, într-un registru delimitat de două benzi de culoare, orizontale.

Nu cunosc analogii în spațiul pontic sau microasiatic pentru motivele aplicate în tehnica barbotinei ce se regăsesc pe fragmentele nr. 1, 4-6. Motivul vegetal de pe fragmentul nr. 2 ar putea fi o adaptare după motivele vegetale ce decorează *skyphoi* Atlante II, forma X (Zhuravlev 2002, fig. 15/1, Popescu 2013, nr. 454, pl. 19) iar banda de semiove de pe fragmentul nr. 3 ar putea fi o încercare de redare a unui *kymation* ionic. Motivele lustruite și cele pictate – benzi verticale lustruite, benzi de culoare, compoziții stilistice organizate pe „panouri” – cu care decorul aplicat în tehnica barbotinei este combinat pe unele dintre fragmente sunt specifice atelierelor autohtone. De asemenea este de remarcat asocierea „tradițională” între motive lustruite și veselă fină gri și motive pictate și veselă fină de culoare cărămizie.

Datele privind contextele sau complexele în care aceste piese au fost descoperite sunt sumare, singurele elemente de datare fiind cele oferite de vesela cu decor aplicat în tehnica barbotinei microasiatică și pontică – sursa de inspirație - descoperită în cele două așezări geto-dacice. Piese cu decor aplicat în tehnica barbotinei descoperite aici sunt Sigillate Pontice și câteva piese microasiatice ce se datează în secolul I p. Chr. (Popescu 2003, 71-73, 76-77, 86). Cronologia *skyphoilor* Atlante II, forma X, ce se găsesc în număr semnificativ în ambele situri nu este fermă. După datele disponibile în prezent, ei sunt plasați în prima jumătate a secolului I p. Chr. (Hayes 1985, 95). Ținând cont de perioada în care se datează vesela de import cu decor aplicat în tehnica barbotinei din cele două așezări, piesele prezentate au putut fi produse cândva pe parcursul secolului I p. Chr.

*

* *

Analiza pieselor prezentate în contextul arheologic și cultural în care au apărut, permit observarea unor detalii privind receptarea și adaptarea influențelor străine în atelierelor de olari autohtone și sensibilitatea atelierelor locale la schimbările survenite în „moda” ceramică microasiatică și pontică.

Așezările de la Poiana și Răcătau sunt cunoscute pentru cantitatea și varietatea veselei fine geto-dacice din secolele II a. Chr. – I p. Chr., descoperită în cuprinsul lor. Instalațiile specifice pentru produs ceramica descoperite în aceste situri nu sunt numeroase². Varietatea formelor, a tehnicilor de finisare și de decorare și a motivelor decorative, specifice fiecăruia sit în parte, evidente din analiza materialului publicat (Teodor, Nicu, Țau 2000-2001, 21-182; Vulpe, Teodor 2003, 68-88, 269-320, fig. 143-23; Căpitanu 1976, fig. 25-34; Căpitanu 1992, 8-15, 22-25) permit însă ipoteza existenței unor centre de producție importante în aceste așezări. În secolele II a. Chr. – I p. Chr., aceste centre sunt caracterizate de o producție de veselă variată ce cuprinde atât produse tradiționale, cât și forme și tehnici de finisare și de decorare inspirate de vesela de import. Vesela ceramică fină din secolele II a. Chr. - I p. Chr. publicată din aceste așezări ilustrează influența exercitată de produsele de import microasiatice și pontice asupra producției locale

Un studiu recent arată că în siturile de la Poiana și Răcătau ajung principalele specii de veselă fină produsă în atelierelor microasiatice și pontice în secolele II a. Chr. – I p. Chr.: veselă pictată în stil West Slope și Hadra, veselă decorată cu reliefuri aplicate, boluri megariene, veselă cu glazură plumbiferă, veselă Gray Ware și varii tipuri de sigillate (Sigillate Pergameniene, Sigillate Pontice și Eastern Sigillata B) (Popescu 2013, 200-202, 204-206). Vesela de import din secolele II-I a. Chr. înregistrată în aceste situri este caracterizată de o varietate de forme și de stiluri decorative (decor

² Până în prezent este cunoscut un singur cuptor de ars ceramică descoperit la Poiana, descoperit la baza nivelului V al așezării (Vulpe, Teodor 2003, 27). După adâncimea la care a fost descoperit cel mai probabil acest cuptor a funcționat în cursul secolului I a. Chr.

pictat în stil West Slope sau Hadra, decor realizat în tipar sau plăcuțe decorative aplicate, decor lustruit sau incizat). Contactul cu această varietate de veselă fină microasiatică și pontică a avut ca rezultat specializarea centrelor de la Poiana și Răcățiu în producția de veselă fină cu decor pictat³. În ambele așezări, în nivelurile corespunzătoare secolelor I a. Chr. – I p. Chr., se înregistrează veselă decorată cu motive pictate de producție locală. Diferă de la caz la caz, cantitatea de veselă pictată și raportul numeric între formele, autohtone sau imitate după cele de import, decorate cu motive pictate. În relație cu cele două clase de veselă de import pictată se observă că decorul pictat în stil Hadra – decor de culoare închisă pe fond de angobă sau direct pe pasta vasului, de culoare deschisă a corespuns, se pare, gusturilor locale (ale consumatorilor și/sau ale meșterilor olari). Influența stilului West Slope este minoră în ceea ce privește decorul pictat: câteva vase de tradiție locală – fructiere - decorate cu motive de culoare deschisă pe fond de culoare închisă⁴ și câteva imitații de *skyphoi* și *kantharoi* pictați cu motive West Slope adaptate (ghirlandă de petale alungite cu puncte la capete, încadrată de două benzi de culoare), dar redată în manieră Hadra (Căpitanu 1992, fig. 13/7).

În secolul I p. Chr. siturile de la Poiana și Răcățiu sunt „inundate” de sigillate, noul standard în materie de veselă fină ceramică. În cele două situri ajung sigillate produse în atelierele microasiatice și pontice, acestea din urmă fiind decorate cu un nou tip de decor: decor aplicat în tehnica barbotinei. Cele câteva piese decorate cu motive aplicate în tehnica barbotinei prezentate aici arată că atelierele locale încep să experimenteze noul tip de decor. Asocierea decorului aplicat în tehnica barbotinei cu motive pictate sau lustruite, specifice producției locale de veselă fină, întărește faptul că este vorba de un experiment și ilustrează existența unor relații consumatori-producători dinamice. Aceștia se dovedesc a fi destul de conservatori dacă ținem cont de faptul că și în secolul I p. Chr. standardul autohton în materie de veselă fină este reprezentat tot de vesela cărămizie cu decor pictat și cea cenușie cu decor lustruit.

Acest experiment poate fi explicat cu ajutorul unor modele oferite de studiile din domeniul teoriei inovației. D. A. Spratt propune un model pentru introducerea unei inovații, aplicat de el în domeniile tehnice (Spratt 1982, 79-94; Spratt 1989, 245-257) dar care, în ultima vreme, este aplicat și în arheologie (Rotroff 2006, 357-378). Din perspectiva autorului citat, introducerea unei inovații este un proces în șase etape ce pot decurge secvențial sau, anumite etape, pot decurge simultan: 1. *descoperirea*: contactul teoretic cu noi cunoștințe tehnice; 2. *inventarea*: înțelegerea practică a noilor cunoștințe tehnice; 3. *dezvoltarea invenției*: ideile sunt puse în practică și învățând prin descoperire (încercare-eroare/încercare-succes) este dezvoltat un proces de lucru eficient; 4. *producție* și 5. *distribuție*: cunoștințele dobândite în etapele anterioare sunt puse în practică cu succes; 6. *perioada de decădere* a producției.

În cazul nostru, fragmentele de vase cu decor aplicat în tehnica barbotinei ilustrează parcurgerea primelor trei etape ale procesului de inovare – descoperire, inventare și dezvoltarea invenției. Pătrunderea Sigillatelor Pontice în cele două situri ocazională meșterilor olari geto-daci contactul cu un nou tip de decor. Piese prezentate arată că rezultatul imediat al acestui contact a fost învățarea unei noi tehnici de decorare. Este greu de spus dacă ar fi fost parcurse toate etapele procesului și care ar fi fost rezultatele, deoarece la începutul secolului II p. Chr. locuirea geto-dacică, în orice caz partea ei cea mai consistentă, în aceste așezări încetează.

ABREVIERI

Bibl. = bibliografie; **Dat.** = datare; **db.** = diametru buză; **Dec.** = decorație; **df.** = dimensiuni fragment; **dp.** = diametru picior; **î.** = înălțime; **Obs.** = observații; **MB** = Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău; **MR** = Muzeul de Istorie din Roman; **MT** = Muzeul Orășenesc din Tecuci; **nr. inv.** = număr inventar; **P.** = Poiana; **R. C.** = Răcățiu Cetate.

³ Alte centre geto-dacice, cum ar fi cel de la Popești, se vor specializa pe producția de boluri cu decor în relief inspirate de bolurile megariene (Vulpe, Gheorghiu 1976, 167-203).

⁴ Piese inedite aflate în Muzeul Orășenesc din Tecuci.

BIBLIOGRAFIE

- Behr, D. 1988. *Neue Ergebnisse zur pergamenische Westabthankeramik*, IstMitt 38, p. 97-178.
- Căpitanu, V. 1976. *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcățâu (Județul Bacău)*, Carpica 8, p. 49 – 120.
- Căpitanu, V. 1992. *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în bazinul Siretului mijlociu. Cetatea dacică de la Răcățâu (Antica Tamasiidava)*, Carpica 23/1, p. 131-192.
- Căpitanu, V., Ursachi, V. 1969. *O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului*, Carpica 2, 1969, p. 93-130.
- Căpitanu, V., Ursachi, V., Popescu, M. C. 2010. *Glass Discovered in the Geto-Dacian Settlement of Răcățâu, Bacău District*, în I. Glodariu, G. Gheorghiu (eds.), *Studii de arheologie și istorie*, Cluj-Napoca, p. 143-159.
- Chiriac, C., Sârbu, V. 1995. *Boluri elenistice de sticlă descoperite în dava getică de la Grădiștea, Jud. Brăila*, MemAntiq 20, p. 99-110.
- Glodariu, I. 1974. *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj.
- Hayes, J., W. 1985. *Atlante delle forme ceramiche II: Ceramica fine romana del bacino mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*, EAA Suppl. 2, Roma.
- Hochuli-Gysel, A. 1977. *Kelinasiatische glasierte Reliefkeramik (50 v. Chr. bis 50 n. Chr.) und ihre ober italischen Nachahmungen*, Acta Bernensia VII, Berna.
- Hubner, G. 1993. *Die Applikenkeramik von Pergamon. Eine Bildersprache im dienst des Herrscherkultes*, PF 7, Berlin – New York.
- Lungu, V. 1999/2000. *Céramique du style Hadra à Histria*, Il Mar Nero 4, p. 43-87.
- Lungu, V., Trohani G. 2000. *Vases hellenistique a decor peint de la Plaine Roumaine*, în M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, F. Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare (1950-2000)*, Tulcea, p. 137-162.
- Meyer-Schlichtmann, C. 1988. *Die Pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergam. Mitte 2 Jh. V. CHR. – Mitte 2 Jh. n. Chr.*, PF 2, Berlin - New York.
- Popescu, M. C. 2011. *Lamps discovered in pre-Roman Dacia (2nd century BC – 1st century AD). Notes on the adoption of an innovation*, Caiete ARA 2, p. 5-21.
- Popescu, M. C. 2013. *Hellenistic and Roman Pottery in pre-Roman Dacia (2nd century B.C. – 1st century A.D.)*, București.
- Popescu, M. C., Iosifaru, M. 2013. *Glass vessels discovered in Dacian Buridava*, Caiete ARA 4, p. 5-14.
- Rotroff, S., I. 2006. *The introduction of the Moldmade Bowl Revisited: Tracking a Hellenistic Innovation*, Hesperia 75, 3, p. 357-378.
- Spratt, D., A. 1982. *The Analysis of Innovation Processes*, JAS 9, p. 79-94.
- Spratt, D., A. 1989. *Innovation Theory Made Plain*, în S. E. van der Leeuw, R. Torrence (eds.), *What's New: A Closer Look at the Process of Innovation*, Londra, p. 245-257.
- Teodor, S. 1994. *Ceramica de import din așezarea-dacică de la Poiana, jud. Galați, I*, Carpica 25, p. 73-123.
- Teodor, S., Chiriac, C. 1994. *Vase de sticlă din așezarea geto-dacică de la Poiana (jud Galați) I*, ArhMold 17, p. 183-222.
- Vulpe, R. 1952. *Șantierul Poiana*, SCIV 3, 3, p. 191-221.
- Vulpe, R., Teodor, S. 2003. *Piroboridava. Așezarea dacică de la Poiana*, București.
- Vulpe, A., Gheorghică, M. 1976. *Bols à reliefs de Popești, Dacia*, N. S. 20, p. 167-203.
- Zhuravlev, D. 2002. *Terra sigillata and Red Slip Pottery in the Northern Pontic region (a short bibliographical survey)*, ACSS 8, 3-4, p. 237-309.

A note on barbotine decoration vessels made in Geto-Dacian workshops

The article presents six items with barbotine decoration discovered in the geto-dacian settlement in Poiana and Răcățău whose local production could be proved. These items are fragments of skyphoi and jugs with forms imitating the Pontic and Minor Asian items.

The analyse of the cultural and archaeological context to which the pieces belong, allow us to observe some details regarding the reception and the adoption of foreign influences within local workshops.

Keywords: pre-Roman Dacia pottery, barbotine decoration, inovation, geto-dacian workshops

Mariana-Cristina Popescu • Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei,
Str. Constantin Daicoviciu, nr. 2, 400020 Cluj-Napoca
e.mail: marianacristinapopescu@yahoo.com

BRĂZDARE CU TIJĂ DE FIXARE. CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA TIPOLOGIA ȘI DISTRIBUȚIA PIESELOR ÎN DACIA ROMANĂ

ION DUMITRESCU

În istoriografia românească, tipul de brăzdar cu lamă de formă ovală ascuțită la vârf, prelungită cu o tijă lată, masivă, cu aspect de mâner, este denumit „fier de plug dacic” (Crișan 1960, 294), „brăzdar de tip dacic” (Glodariu, Câmpeanu 1966, 25; Glodariu 2000, 195; Ilieș 1999, 121) sau „brăzdar daco-getic” (Berciu, Popa 1963, 157). Maria Čičikova preferă să-l denumească „brăzdar tracic” (Čičikova 1968, 115-122).

Forma acestui tip de brăzdar este foarte simplă: o bară de fier aplatizată și ascuțită în partea corespunzătoare părții active. În terminologia franceză, forma poartă denumirea de *reille* (echivalent în limba engleză cu *tanged ploughshare*), cuvânt care, după André Haudricourt și Mariel J.-Brunhes Delamarre, vine de la latinescul *regula*, termenul latin având sensul de „bară” sau „tijă” (Haudricourt, Delamarre 1986, 54). La aceeași formă pare a face trimitere și sintagma *rostrati vectis*, folosită de Plinius, atunci când vorbește despre diversele tipuri de fiare de plug (Haudricourt, Delamarre 1986, 109).

Brăzdarele cu tijă de fixare apar încă din epoca bronzului. La Døstrup (Danemarca), într-o turbărie a fost descoperit un aratru ce prezintă un brăzdar realizat dintr-o simplă bară de lemn cu lamă triunghiulară. Descoperirea este datată în secolul VIII a. Chr. (Haudricourt, Delamarre 1986, 81; Forni 1997, 186). În a doua epocă a fierului și în epoca romană forma cunoaște o largă răspândire, fiind întâlnită în Britannia (Manning 1964, 59-60, fig. 5/H), Gallia (Marbach 2006-2007), Germania (Manning 1964, 60, nota 38) și Italia (Forni 1997, 186, fig. 1/III). Formele cunoscute în aceste zone prezintă o lama triunghiulară prelungită cu tijă îngustă, cu profilul corpului drept.

De asemenea, în Britannia (Manning 1964, 59, fig. 5/H), Pannonia (Peto 1975, 95, fig. 2/a), Moesia (Popovič 1986, 78, fig. 8) și Thracia (Cholakov 2010, 32-33) apare și un tip de brăzdar cu profilul corpului drept, tijă foarte subțire terminată printr-o lamă cu aspectul unui vârf de săgeată, fiind denumit uneori *pfeilförmige* (Henning 1987, 58). În Dacia, forma nu a fost documentată până în prezent.

Tipul discutat în lucrarea de față, spre deosebire de formele descrise anterior, prezintă tija (dispozitivul de fixare pe talpa instrumentul de arat) lată, asemănătoare unui mâner și lama arcuită, de obicei brăzdată de o nervură puternică, cu vârful tras în sus – de aici aspectul de lingură, tipul fiind denumite uneori *löffelförmige Schare* (Henning 1987, 58-59).

O primă clasificare a acestui tip de brăzdare a fost făcută abia în 1987, de către Joachim Henning. Anterior acestui demers, în România și Bulgaria au fost publicate o serie de studii, dar care au atins doar tangențial aspectele legate de tipologie, ele urmărind, în general, originea și funcționalitate tipului.

În România, descoperirea depozitelor de unelte de la Lechința de Mureș (în 1951), Cetățeni (în 1956) și Dedrad (în 1964) au prilejuit primele studii privind acest tip.

Prima dintre descoperiri a făcut obiectul unui studiu realizat de Ioan Horațiu Crișan. Prin demersul său, deși nu a urmărit să alcătuiască o tipologie a brăzdarelor prevăzute cu tijă, autorul reușește totuși să evidențieze o serie de particularități care diferențiază tipul de alte forme de brăzdare. În primul rând, atrage atenția că piesele descoperite în Dacia sunt diferite de forma brăzdarului cu tijă descoperită de la Wilzhofen (Bavaria, Germania), de tip *pfeilförmige*. Vede în brăzdarele prevăzute cu tijă un tip distinct, diferit de cele „romane” și „celtice”, de aceea alege să-l denumească „fier de plug dacic”. De asemenea, a arătat, pornind de la contextul în care a apărut depozitul de unelte de la Lechința și de la descoperirea unui brăzdar cu tijă în așezarea romană de la Cristești (săpăturile lui Nicolae Filimon), că forma, răspândită la daci, a continuat să fie folosit și în epoca romană, piesele de la Lechința fiind datate în această perioadă. În privința originii tipului, a afirmat (la sugestia lui Constantin Daicoviciu) că ea trebuie căutată în lumea elenistică. În opina autorului, brăzdarul a

pătruns la daci fie ca urmare a influențelor venite de la coloniștii greci, fie de la tracii sud-dunăreni (Crișan 1960, 295-298).

Concomitent cu Ioan Horațiu Crișan, Dinu V. Rosetti a publicat depozitul de unelte de la Cetățeni (jud. Argeș), între piesele acestui depozit numărându-se un brăzdar și un cuțit de plug. Chiar dacă autorul nu a acordat o atenție specială brăzdarelor cu tijă, observațiile sale cu privire la evoluția tipului sunt foarte pertinente. El arată că piesele mai târzii nu mai prezintă lama de forma unei linguri ovoidale, ci o suprafață plană și asemănătoare unei cazmale, oferind ca exemplu brăzdarele din depozitul de la Moșneni (jud. Constanța). Rosetti considera piesele de la Cetățeni și Popești printre cele mai timpurii din Dacia preromană (Rosetti 1960, 393-394).

În tratarea brăzdarelor cu tijă descoperite în depozitul de unelte de la Dedrad, Ioan Glodariu și Mihail Câmpeanu și-au centrat atenția pe originea și funcționalitatea tipului. În privința originii, cei doi autori consideră prototipul ca fiind preluat din lumea greacă (Glodariu, Câmpeanu 1966, 23-25).

Opinia este reluată de primul autor și de Eugen Iaroslavschi (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 62). Referitor la evoluția tipului, cei doi au observat o tendință de lățire în timp a „părții active” (a lamei) (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 62).

În Bulgaria, un prim studiu cu privire la acest tip aparține cercetătoarei Maria Čičikova. Prezența unui brăzdar cu tijă într-un mormânt tracic datat în ultimul sfert al secolului al IV-lea a. Chr. de la Kaloianovo (regiunea Plovdiv, Bulgaria), precum și piesele de la Mirkovo (regiunea Sofia, Bulgaria) date pe baza ceramicii la sfârșitul secolului al IV-lea – începutul secolului al III-lea a. Chr., o fac pe autoare să afirme pe bună dreptate că în secolele IV-III a. Chr. tracii foloseau instrumente de arat prevăzute cu brăzdare de fier. Îl contrazicea (parțial) pe Ioan Horațiu Crișan, susținând că dacii au preluat tipul, în secolele II-I a. Chr., exclusiv de la tracii sud-dunăreni și afirma că originea tipului este tracică, de aceea a preferat să-l denumească „soc thrace” (Čičikova 1968, 117-122).

Spre deosebire de cercetătorii români și bulgari, Joachim Henning nu alege să denumească tipul în funcție de etnicul populațiilor care l-au folosit, ci preferă un termen neutru, care face trimitere la forma sa: *Plugschare mit Stielschätzung* (tipul B). El înclină către o origine greco-elenistică a tipului. În evoluția pieselor, observă o tendință de îngustare a tijei de fixare și de lățire a lamei. Formele mai timpurii, reprezentând varianta B1, sunt caracterizate de o lamă îngustă și scurtă, de forma unei linguri, cu tija foarte lată, terminată uneori cu un cârlig de fixare. Profilul lamei este în general foarte ușor arcuit. Într-o fază ulterioară, lama manifestă o tendință de lățire, devenind ușor triunghiulară cu marginile arcuite (variante B2, după Henning). Formele mai târzii (variante B3) prezintă o lamă triunghiulară mult lățită și o tijă foarte îngustă terminată cu un cârlig și verigă de fixare (Henning 1987, 58-60, pl. 21 – varianta B1, pl. 22-23 – varianta B2, pl. 24-26 – varianta B3). Despre piesele descoperite în Europa de sud-est încadrate în tipul *pfeilförmige*, echivalat de J. Henning cu varianta B4, el arată că stadiul cercetărilor nu permitea o încadrare a lor în Antichitate sau Evul Mediu (Henning 1987, 58, nota 34).

Cea mai recentă tipologie a brăzdarelor cu tijă aparține lui Ivo Cholakov. Ea nu aduce elemente noi la tipologia propusă de Joachim Henning. În discuție sunt luate piesele de pe teritoriul Bulgariei, date în secolele I-VII p. Chr. Cercetătorul bulgar grupează piesele în trei tipuri, toate corespunzând variantelor propuse de Joachim Henning: tipul 3 = varianta B1; tipul 4 = varianta B2; tipul 5 = varianta B3. Cu privire la tipul *pfeilförmige*, Ivo Cholakov arată că piesele descoperite în număr redus pe teritoriul Bulgariei pot fi date în secolele I-VII p. Chr. Forma reprezintă tipul 7 (Cholakov 2010, 32-33).

•

De pe teritoriul Daciei romane se cunosc până în prezent 16 brăzdare prevăzute cu tijă (Fig. 1). Descoperirile provin de la: Cicău – nr. 1; Dobrun – nr. 2; Dedrad - nr. 3-6; Cristești – nr. 7-8; Lechința de Mureș – nr. 9-13; Aiud - nr. 14; Odorheiu Secuiesc – nr. 15; și Orheiul Bistriței – nr. 16. După tipologia lui J. Henning, piesele din Dacia romană pot fi incluse în variantele B2 (13 exemplare, nr. 1-13) și B3 (3 exemplare, nr. 14-16)¹.

¹ Pentru bibliografie, vezi catalogul.

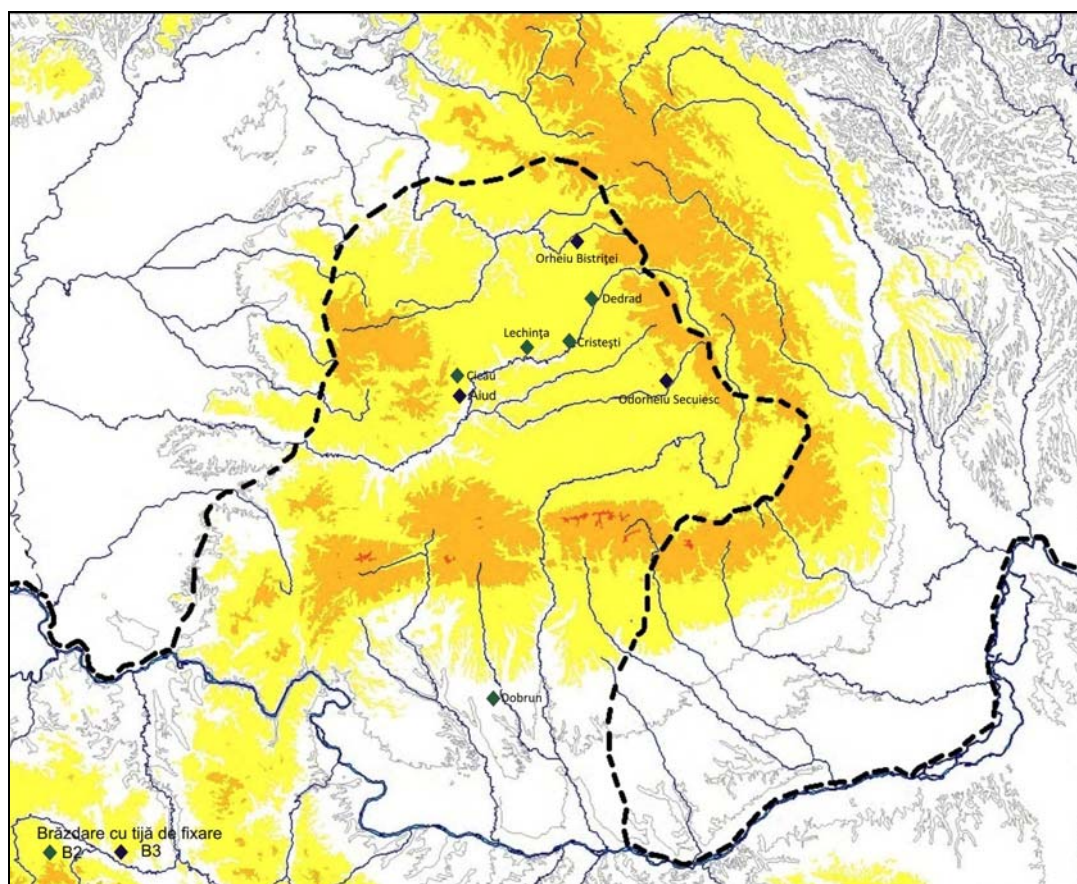

Fig. 1. Răspândirea brăzdarelor cu tijă de fixare pe teritoriul Daciei romane.

Varianta B2. În varianta B2 au fost încadrate piesele de la: Cicău – nr. 1; Dobrun – nr. 2; Dedrad – nr. 3-6; Cistești – nr. 7-8; Lechința de Mureș – nr. 9-13.

Caracteristicile variantei. Brăzdarele din această variantă descoperite pe teritoriul Daciei romane au lama ovală, asemeni unei linguri (Cicău – nr. 1; – nr. 2; Dedrad – nr. 4-6; Cistești – nr. 8; Lechința de Mureș – nr. 9-10, 11-13 - lama este mai alungită) sau triunghiulară (Dedrad – nr. 3; Cistești – nr. 7). Vârful rotunjit al lamei, la piesele cu lama de formă ovală, poate fi și rezultatul tocirii, ca urmare a folosirii intense a uneltei. Caracteristică pentru toate piesele este prezența unei nervuri care brăzdează longitudinal suprafața lamei. De asemenea, lama prezintă o arcuire în partea superioară, sub punctul de îmbinare cu tija, unghiul format între tijă și lamă fiind de circa 160 grade. Tija este mai îngustă decât lama, raportul dintre lățimile lor este de: 1,55 - 1,62 la piesele de la Cicău – nr. 1, Dedrad – nr. 3, nr. 5; Lechința de Mureș – nr. 12-13 și de 1,72-2,3 la piesele de la Dobrun – nr. 2; Dedrad – nr. 4, nr. 6; Cistești – nr. 7-8; Lechința de Mureș – nr. 9-11. Se observă, deci, la majoritatea pieselor o tendință de lățire a părții active. Cârligul de fixare pe talpă este prezent la aproape toate piesele, excepție făcând cele de la Cistești.

Dimensiunile pieselor. Brăzdarele de la Cicău – nr. 1 și Dedrad – nr. 3 măsoară 43 cm și respectiv 37,1 cm. Cele mai mici piese – nr. 12 și 13 măsoară în lungime 22-25 cm, celelalte variind între 27 și 34 cm. Lățimea lamei variază între 5,6 și 9,8 cm. În cazul tuturor pieselor, tija reprezintă mai mult de jumătate din lungimea totală a piesei.

Raportat la dimensiunile brăzdarelor distribuite pe teritoriul Daciei anterior cuceririi romane (secolele II a. Chr. – I p. Chr.), cele datate după acest moment se încadrează în aceiași parametri. Cea mai mică piesă descoperită în Dacia preromană măsoară 19 cm (brăzdarul de la Tinosu, care nu are vârful rupt, așa cum s-a considerat uneori - Glodariu, Iaroslavschi 1979, 59), iar cea mai mare 40 cm (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 59).

În comparație cu piesele descoperite pe teritoriul actual al Bulgariei, aparținând variantei B2, brăzdarele din Dacia romană au dimensiuni mai mici. În Bulgaria, lungimea pieselor datate preponderent în sec. I-IV p. Chr. variază între 31 și 55 cm (Cholakov 2010, 179).

Datarea și distribuția variantei în cadrul provinciei Dacia. Piesa de la Cicău – nr. 1 a fost descoperită în cursul cercetărilor arheologice efectuate în vicus-ul din punctul „Săliște”. Din păcate, piesa a fost publicată fără detaliile privitoare la contextul în care a apărut, în aceste condiții impunându-se o datare generală în secolele II-IV p. Chr. (Winkler et alii 1979, 148).

Piesa de la Dobrun – nr. 2 a fost descoperită întâmplător în așezarea romană; datarea ei se plasează în intervalul secolelor II-III p. Chr.

Piesele de la Dedrad – nr. 3-6 fac parte dintr-un depozit de unelte agricole – cinci brăzdare, unul cu manșon larg, cele patru luate în discuție și un cuțit de plug. Descoperirea fost făcută întâmplător, în perimetrul așezării romane din punctul „În Vii”. Ioan Glodariu, cel care a efectuat un sondaj de verificare în locul descoperirii pieselor, consideră că depozitul a fost abandonat în momentul părăsirii așezării (Glodariu 1975, 241-242).

Piesele de la Cristești – nr. 7-8 provin din săpăturile efectuate de Aurel Filimon, în 1928, în vicus (Man 2011, 198). Nici în această situație contextul nu a fost specificat, de aceea nu pot fi datate în limite restrânse, ci pe toată durata stăpânirii romane.

Piesele de la Lechința de Mureș – nr. 9-13, ca și cele de la Dedrad, au apărut într-un depozit constituit din piese întregi și fragmentare. Pe lângă piesele de metal, în groapă au fost depuse și două râșnițe întregi. Datarea descoperirii în secolele II-III p. Chr. este asigurată de ceramică de factură romană apărută în secțiune împreună cu depozitul (Crișan 1960, 286-287), dar și de faptul că săpăturile arheologice din anul 1986, efectuate de D. Protase, V. Lazăr și M. Grozav, au confirmat existența unei așezări romane în punctul „Podeiul” (Protase et alii 1989, 203-204).

Brăzdarul cu tijă aparținând variantei B2 a fost folosit pe scară largă de daci, acesta fiind documentat la: Ardeu, jud. Alba (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 60), Căpâlna, jud. Alba (Moga 1992, 37), Piatra Craivii, jud. Alba (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 60), Pecica, jud. Arad, Costești, jud. Hunedoara (Crișan 1960, 293), Grădiștea Muncelului, jud. Hunedoara (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 60, nota 236), Muntele Strâmbu, în apropiere de Grădiștea Muncelului (Berciu, Popa 1963, 160), Socu-Bărbătești, jud. Gorj (Calotoiu 1988, 27), Ocnița-Buridava, jud. Vâlcea (Berciu 1981, 106), Cetățeni, jud. Argeș (Rosetti 1960, 393-394), Popești, jud. Giurgiu (Rosetti 1960, 394, fig. 3/1), Cârломănești, jud. Buzău (Bobi 1999, 101, fig. XXXI/3), Căndești, jud. Vrancea (Bobi 1999, 101, fig. XXXI/2), Poiana, jud. Galați (Vulpe 1957, 148), Bâtea Doamnei, jud. Neamț (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 60). După cum se observă, descoperirile sunt concentrate cu precădere în zona fortificațiilor dacice, dar această distribuție poate reprezenta, mai degrabă, stadiul cercetărilor.

După cucerirea romană, descoperirile se jalonează pe cursul mijlociu al Mureșului, cu precădere în zonele colinare dispuse la nord și sud de cursul râului, în lunca sa fiind situată doar așezarea de la Cristești. Tot într-o zonă de joasă altitudine, în câmpie, se află și așezarea de la Dobrun. Piesele au apărut numai în așezări rurale – *vici*.

Varianta B3. De pe teritoriul Daciei romane se cunosc doar trei astfel de descoperiri, provenind de la: Aiud – nr. 14, Odorheiu Secuiesc – nr. 15 și Orheiu Bistriței – nr. 16.

Caracteristicile variantei. Toate cele trei piese prezintă lama triunghiulară, cu tijă îngustă terminată printr-un cârlig. Tijă brăzdarului de la Aiud – nr. 46 este înaltă, reprezentând două treimi din lungimea totală a piesei, în timp ce la celelalte două, ea reprezintă mai puțin de jumătate din lungimea totală a piesei. Brăzdarul de la Orheiu Bistriței se apropie prin formă de piesele datate după mijlocul secolului al III-lea p. Chr. și răspândite pe teritoriul Bulgariei (Henning 1987, pl. 24/1-12; Cholakov, Atanasov 2007, 257).

Dimensiunile pieselor. Piesele de la Aiud – nr. 14 și Orheiu Bistriței – nr. 16 măsoară 37 cm și respectiv 35,6 cm în lungime. Piesa de la Odorheiu Secuiesc – nr. 15 este de mai mici dimensiuni, măsurând 27 cm. Lama are dimensiuni comparabile cu a ale unei lamei de brăzdar cu manșon larg (lățimea lamei celor trei piese variază între 9 și 16 cm). Totuși, în comparație cu descoperirile de pe teritoriul Bulgariei și datate în secolele IV-VII p. Chr., piesele aparținând variantei B3 din Dacia au dimensiuni mai mici. Brăzdarele din Bulgaria măsoară între 25,5 și 49,6 cm, media lor fiind de 38 cm (Cholakov 2010, 179).

Varianta B3 este întâlnită și în Moesia Inferior, în depozitul de la Moșneni (Condurachi et alii 1950, 90-92). Piese din acest depozit, trei la număr, au dimensiuni mari, și anume 50 cm. Lungimea lor depășește cu mult pe cea a pieselor din Dacia. Analogii pentru brăzdarele de la Moșneni găsim în depozitul de la Belokopitovo, datat la mijlocul secolului al III-lea p. Chr. (Cholakov, Atanasov 2007, 259, nr. cat. 2-5).

Datarea și distribuția variantei în cadrul provinciei Dacia. Brăzdarul de la Aiud – nr. 14 a fost descoperit în cursul cercetărilor arheologice efectuate în anii 1966-1967, în *villa rustica* din punctul „Valea Groapelor”. Piesa a apărut în clădirea principală a complexului de tip *villa rustica*, în încăperea VIII, identificată cu un *atrium* (Winkler et alii 1968, 72). În privința datării complexului și implicit a piesei luate în discuție, J. Henning le încadrează în limitele secolului al III-lea p. Chr. (Henning 1987, 114, nr. cat. 2). Trebuie spus, totuși, că pentru complexul de tip *villa rustica* poate fi admisă o datare mai largă, întrucât, între materialele arheologice descoperite aici apar și piese datate anterior secolului al III-lea. Este vorba de un pumnal fragmentar datat în prima jumătate a secolului al II-lea (Petculescu 2005, 406).

Brăzdarul de la Odorheiu Secuiesc – nr. 15 provine dintr-un depozit compus din circa 60 de piese de metal (fier și câteva piese de bronz). Piese nu pot fi datate în limite cronologice înguste. Dat fiind locul de descoperire al depozitului, foarte aproape de granița estică a provinciei Dacia, îngroparea depozitului trebuie să se fi produs fie la sfârșitul secolului al II-lea, în timpul războaielor marcomanice, în aceste condiții fiind ascuns și depozitul de la Orheiul Bistriței (Gaiu 2005, 220), fie la mijlocul secolului al III-lea, pe fondul evenimentelor din această perioadă. În acest moment este ascuns, cum am văzut, depozitul de unelte agricole din așezarea de la Dedrad (Glodariu 1975, 241-242) și tot acum este îngropat și depozitul de la Mărculeni (Glodariu et alii 1970, 228-231).

Brăzdarul de la Orheiul Bistriței – nr. 16 face parte dintr-un depozit de unelte care are în compoziție și vase de bronz. El a fost descoperit în anul 1909, cu ocazia efectuării unor lucrări la biserica evanghelică, monument ce suprapune colțul nord-vestic al castrului. Datarea depozitului și implicit a brăzdarului în a doua jumătate a secolului al II-lea este asigurată de o monedă de bronz de la Antoninus Pius și de cele trei vase de bronz. Îngroparea depozitului a fost pusă în legătură cu războaiele marcomanice (Gaiu 2005, 219-220).

Forma B3 nu este întâlnită pe teritoriul Daciei anterior cuceririi romane. În Dacia romană, varianta este foarte slab răspândită. Două dintre descoperiri (Orheiul Bistriței și Odorheiu Secuiesc) au fost făcute în zona de est a provinciei și una singură pe valea Mureșului, în *villa* de la Aiud. Cele trei piese apar așadar în medii variate: castru, *villa rustica* și *vicus militaris*.

Concluzii finale. Exceptând opinia cercetătoarei bulgare Maria Čičikova, este unanim acceptat că brăzdarele prevăzute cu tijă au fost preluate de către traci și daci din lumea greco-elenistică (Crișan 1960, 298, Henning 1987, 58; Irimescu 1999, 74), de aceea termenii folosiți pentru denumirea tipului „brăzdar dacic” sau de „tracic” nu sunt tocmai potriviți.

În Dacia preromană a pătruns preponderent varianta B2, varianta B1 fiind documentată până în prezent doar în Oltenia, la Șutești (Glodariu, Iaroslavschi 1974, 60, fig. 24/3), și în Muntenia, la Tinosu (Vulpe, Vulpe 1924, 219, fig. 47/24). Piese prezintă un capăt drept, teșit, fără cârligul obișnuit. Un brăzdar de tipul celor de la Șutești și Tinosu a fost descoperit la Adâncata, com. Aliman, jud. Constanța (Irimescu 1999, 73-74, fig. 1/a-b). La traci, forma apare încă din secolul al IV-lea a. Chr., fiind întâlnită la Kaloianovo, Seuthopolis și Mirkovo (Čičikova 1968, 120-121, fig. 3-5).

În privința momentului pătrunderii brăzdașelor cu tijă în Dacia preromană, el a fost plasat de către Dinu V. Rosetti în a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr., descoperirile de la Popești și Cetățeni fiind considerate printre cele mai timpurii (Rosetti 1960, 394). Cum depozitul de la Cetățeni a fost găsit întâmplător (Rosetti 1960, 392), datarea sa rămâne incertă. Despre brăzdarul de la Popești, același autor precizează că el a fost descoperit „într-un mediu aparținând celei de-a doua jumătăți a secolului al II-lea” (Rosetti 1960, 392). Brăzdarul descoperit la Tinosu pare a se număra printre piesele cele mai timpurii pătrunse la nordul Dunării. Ca argumente în sprijinul acestei afirmații stau atât forma, cât și contextul în care a fost găsit, împreună cu fragmente de ceramică greacă (Vulpe, Vulpe 1924, 186).

După cucerirea romană, varianta B1 nu mai este întâlnită, iar în cazul varianta B2 sunt preponderente piesele ale căror dimensiuni depășesc 27 cm. Tot la aceste piese se constată o tendință de îngustare a tijei (ea este foarte clar vizibilă la brăzdarul descoperit la Dobrun și la piesele nr. 4-6 de la Dedrad).

Cu privire la varianta B3, pe baza descoperirii de la Aiud, Joachim Henning a arătat că forma a apărut în epoca romană timpurie (Henning 1987, 59). Celelalte două descoperiri nu schimbă cu nimic datele acestei probleme, eventual putem admite, dată fiind prezența variantei în depozitul de la Orhei Bistriței, că forma era în uz la sfârșitul secolului al II-lea p. Chr.

Numărul relativ mare de brăzdare prevăzute cu tijă descoperite în Dacia romană (16 piese, ceea ce reprezintă 31% din totalul brăzdarelor descoperite în Dacia romană) dovedește că utilizarea tipului nu a fost deloc sporadică, cum greșit s-a apreciat (Protase 2010, 175).

Utilizarea brăzdarelor cu tijă în Dacia după cucerirea romană nu trebuie pusă neapărat în legătură cu prezența, în așezările unde apar astfel de piese, a unei populații autohtone (daci). Dacă în cazul așezării de la Lechința de Mureș, unde sunt întâlnite numai brăzdare cu tijă, ar putea fi luată în calcul o astfel de ipoteză, în cazul altor așezări au apărut atât brăzdare cu tijă, cât și brăzdare cu manșon larg (tip ce a pătruns în Dacia după cucerirea romană). Această situație poate fi constată după cum urmează: în așezarea de la Cicău, unde au fost descoperite un brăzdar cu tijă și un altul cu manșon, la Cristești, unde pe lângă brăzdare cu tijă descoperite de Nicolae Filimon, au apărut și două brăzdare cu manșon larg, precum și la Dedrad, unde depozitul este compus din patru brăzdare cu tijă și un brăzdar cu manșon larg. Toate aceste descoperiri vin în sprijinul unui aspect punctat mai demult în istoriografia românească, și anume că utilizarea tipului trebuie pusă în legătură cu funcționalitatea sa, el pretându-se la un anumit tip de sol² (Glodariu, Iaroslavski 1979, 63).

La aceasta trebuie adăugat că în Dacia avem o situație pe care o întâlnim peste tot în Imperiul Roman: formele de brăzdare răspândite în cea de-a doua epocă a fierului rămân în uz și după cucerirea romană, în unele situații chiar până în Antichitatea târzie. Un exemplu elocvent este oferit de tipul de brăzdar cu formă conică, compus dintr-un vârf și prelungit cu un manșon, frecvent întâlnit la celți și care supraviețuiește în multe provincii până în Antichitatea târzie (Henning 2012, 9).

CATALOGUL PIESELOR

Numerele de catalog corespund cu cele ale ilustrațiilor. Toate piesele sunt din fier. Dimensiunile sunt exprimate în centimetri.

1. Cicău (Mirăslău, jud. Alba), punctul „Siliște”, *vicus*. Cercetări arheologice efectuate de I. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș în 1969-1973; lama foarte îngustă și înaltă, formă oval-alungită, ascuțită la vârf, tija de fixare lată, terminată printr-un cârlig de fixare. L - 43,3; lamă: L (calculată) - 15,6; l - 6,5; tijă (dimensiuni calculate): L - 27,7; l - 4; date: sec. II-III p. Chr.

Winkler et alii 1979, 149, fig. 18/3 (desen fără scară); Henning 1987, 120, nr. cat. 94, pl. 22/14.

2. Dobrun (jud. Olt), *vicus*, descoperire întâmplătoare; lama de formă ovală, vârful rotunjit, prezintă o nervură mediană dispusă longitudinal, marginile lamei arcuite în interior; tijă mai îngustă decât lama, cu secțiune dreptunghiulară, se îngustează treptat către capătul terminat cu cârligul de fixare; L - 32,2 cm; tija: L - 21,2; l - 4,2; lama: L - 11, l - 4,5; g - 1,277 kg; date: sec. II-III p. Chr. MO, nr. inv. I.4739.

Henning 1987, 122, nr. cat. 128 (fără ilustrație).

3. Dedrad (Batoș, jud. Mureș), punctul „În Vii”, *vicus*; depozit de unelte descoperit în timpul unor lucrări agricole în 1964; lamă este scurtă în raport cu tija, are formă triunghiulară, cu marginile arcuite, prezintă o nervură mediană; tija se îngustează treptat către capătul terminat printr-un cârlig de fixare; L - 37,1; tijă: L: 23,2; l: 5,7; lama: L - 13,9; l - 9; date: mijlocul sec. III p. Chr. MJM.

² Tocmai de aceea brăzdarul cu manșon larg nu l-a înlocuit întotdeauna.

Glodariu, Câmpeanu 1966, 21, fig. 3/4 (desen cu scară); Henning 1987, 121, nr. cat. 122, pl. 23/15; Glodariu 1977, 972, fig. 9/1 (desen cu scară); Ilieș 1999, 130, pl. I/9; Gudea 2008, 175, fig. 35.

4. Dedrad (Batoș, jud. Mureș), punctul „În Vii”; *vicus*; descoperit în aceleași condiții cu precedentă; lamă de formă ovală, cu vârful ușor ascuțit, vârful deteriorat; tijă lată, de formă aproximativ dreptunghiulară, prezintă o arcuire (deformare), ceea ce determină o încovoiere a lamei în spate (către talpa instrumentului de arat) și nu în față cum se întâmplă în mod obișnuit la piesele din această variantă, capătul rotunjit și terminat prin cârligul de fixare. L - 31,8; lamă: L - 11; l - 9, tijă: L - 20,8; l - 4,5; datare: mijlocul sec. III p. Chr. MJM.

Glodariu, Câmpeanu 1966, 21, fig. 3/1 (desen cu scară); Henning 1987, 121, nr. cat. 122, pl. 23/13; Ilieș 1999, 130, pl. I/6; Gudea 2008, 175, fig. 35.

5. Dedrad (Batoș, jud. Mureș), punctul „În Vii”; *vicus*; descoperit în aceleași condiții cu precedentă; lamă de formă ovală, cu vârful ușor ascuțit; tija se îngustează treptat către capăt, care este rotunjit și terminat prin cârligul de fixare; L - 29; lama: L - 11,1; l - 8,3; tijă: L - 17,9; l - 5; datare: mijlocul sec. III p. Chr. MJM.

Glodariu, Câmpeanu 1966, 21, fig. 3/2; Henning 1987, 121, nr. cat. 122, pl. 23/16; Glodariu 1977, 972, fig. 9/3; Ilieș 1999, 130, pl. I/7; Gudea 2008, 175, fig. 35.

6. Dedrad (Batoș, jud. Mureș), punctul „În Vii”; *vicus*; descoperit în aceleași condiții cu precedentă; lamă de formă ovală, cu vârful ușor ascuțit; tija este lată, aproape egală cu lama, terminată prin cârligul de fixare. L - 28,7; lama: L - 13,5; l - 8,6; tijă: L - 15,2; l - 5; datare: mijlocul sec. III p. Chr. MJM.

Glodariu, Câmpeanu 1966, 21, fig. 3/3; Henning 1987, 121, nr. cat. 122, pl. 23/14; Ilieș 1999, 130, pl. I/8; Gudea 2008, 175, fig. 35.

7. Cristești (jud. Mureș), *vicus*. Săpături efectuate de Aurel Filimon în 1928; lamă de formă triunghiulară; tijă lată, fără cârlig de fixare, rotunjită la capăt; L - 34 cm; lamă: L (calculată) - 18; l - 8; tijă (dimensiuni calculate): L - 16; l - 5,6; datare: sec. II-III p. Chr. MJM, nr. inv. 970.

Crișan 1960, 293 (scurtă informație cu privire la tipul piesei); Man 2011, 198, pl. CXLIX/1 (desen cu scară).

8. Cristești (jud. Mureș), *vicus*. Descoperit în aceleași condiții ca piesa precedentă; lamă de formă ovală, marginile tocite și deteriorate; tijă lată, fără cârlig de fixare, rotunjită la capăt; L - 30 cm; lamă: L (calculată) - 16; l - 9; tijă (dimensiuni calculate): L - 14; l - 5; datare: sec. II-III p. Chr. MJM, nr. inv. 973.

Man 2011, 198, pl. CXLIX/2 (desen cu scară).

9. Lechința de Mureș (oraș Iernut, jud. Mureș), punctul „Podeiul”; *vicus*; depozit de unelte, descoperit la capătul nordic al secțiunea 1, la adâncimea de 0,80-0,90 m; săpături arheologice efectuate de I. H. Crișan în 1951; lamă de formă ovală, marginile și vârful puternic corodate și deteriorate; tija se îngustează foarte puțin către capăt; vârful cârligului de fixare este rupt. L - 28; lamă (dimensiuni calculate): L - 10,4; l - 8,4; tijă (dimensiuni calculate): L - 17,6; l - 4,5. MNIT, nr. inv. 9206.

Crișan 1960, 286-287, fig. 3/12 (desen fără scară); Henning 1987, 131, nr. cat. 277; pl. 23/1; Ilieș 1999, 130, pl. I/1; Gudea 2008, 171, fig. 31.

10. Lechința de Mureș (oraș Iernut, jud. Mureș), punctul „Podeiul”; descoperit în aceleași condiții cu precedentă; lamă de formă ovală, marginile deteriorate; tija se îngustează treptat către capăt, corpul tijei este ușor arcuit și se termină printr-un cârlig de fixare. L - 27,5; lamă (dimensiuni calculate): L - 10,8; l - 7,6; tijă (dimensiuni calculate): L - 16,7; l - 4,2; datare: sec. II-III p. Chr. MNIT, nr. inv. 9207.

Crișan 1960, 286-287, fig. 3/13 (desen fără scară); Henning 1987, 131, nr. cat. 277; pl. 23/3; Ilieș 1999, 130, pl. I/2; Gudea 2008, 171, fig. 31.

11. Lechința de Mureș (oraș Iernut, jud. Mureș), punctul „Podeiul”; descoperit în aceleași condiții cu precedentă; lamă de formă triunghiular-alungită, marginile deteriorate, vârful tocit; tija se îngustează treptat către capăt și se termină printr-un cârlig de fixare. L - 27; lamă (dimensiuni calculate): L - 11,3; l - 7,5; tijă (dimensiuni calculate): L - 16,7; l - 4; datare: sec. II-III p. Chr. MNIT, nr. inv. 9209.

Crișan 1960, 286-287, fig. 3/15 (desen fără scară); Henning 1987, 131, nr. cat. 277; pl. 23/2; Ilieș 1999, 130, pl. I/4; Gudea 2008, 171, fig. 31.

12. Lechința de Mureș (oraș Iernut, jud. Mureș), punctul „Podeiul”; descoperit în aceleași condiții cu precedentă; lamă de formă triunghiular-alungită, marginile și vârful deteriorate; tija este aproape egală cu lama; cârligul de fixare rupt. L - 25; lamă (dimensiuni calculate): L - 12,8; l - 5,6; tijă (dimensiuni calculate): L - 12,2; l - 3,6; datare: sec. II-III p. Chr. MNIT, nr. inv. 9210.

Crișan 1960, 286-287, fig. 3/16 (desen fără scară); Henning 1987, 131, nr. cat. 277; pl. 23/5; Ilieș 1999, 130, pl. I/5; Gudea 2008, 171, fig. 31.

13. Lechința de Mureș (oraș Iernut, jud. Mureș), punctul „Podeiul”; descoperit în aceleași condiții cu precedentă; lamă de formă triunghiulară, alungită, marginile și vârful puternic deteriorate; tijă scurtă și lată; cârligul de fixare rupt. L - 22,5; lamă (dimensiuni calculate): L - 13,2; l - 5,6; tijă (dimensiuni calculate): L - 12,2; l - 3,6; datare: sec. II-III p. Chr. MNIT, nr. inv. 9208.

Crișan 1960, 286-287, fig. 3/14 (desen fără scară); Henning 1987, 131, nr. cat. 277; pl. 23/4; Ilieș 1999, 130, pl. I/3; Gudea 2008, 171, fig. 31.

14. Aiud (jud. Alba), punctul „Valea Gropelor”; *villa rustica*; locuința proprietarului, încăperea VIII - identificată ca *atrium*. Săpături arheologice efectuate de I. Winkler, V. Vasiliev, L. Chițu, A. Borda în 1966 și 1967; lamă de formă triunghiulară, cu marginile rotunjite, una dintre ele mai puternic tocită; tija îngustă și înaltă, se termină printr-un cârlig de fixare. L - 37 cm; lama: L - 13,1; l - 10,9; tijă: L - 23,9; l - 4,2 cm; datare: sec. III p. Chr.

Winkler et alii 1968, 72, fig. 1/1-1a; Henning 1987, 114, nr. cat. 2, pl. 26/4; Ilieș 1999, 130, pl. I/10.

15. Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita), punctul „Piața Primăriei”; *vicus* (?); depozit de piese din metal descoperit în 1955; lama are formă triunghiulară, aproape egală cu tija; tija îngustă și se termină prin cârligul de fixare. L - 27; lama: L - 14 cm; l - 9, tijă: L - 13; l - 4; datare: sfârșitul sec. II – mijlocul sec. III p. Chr. MHR, nr. inv. 7495.

Zăgreanu, Nyárádi 2011, 245, pl. 13/6.

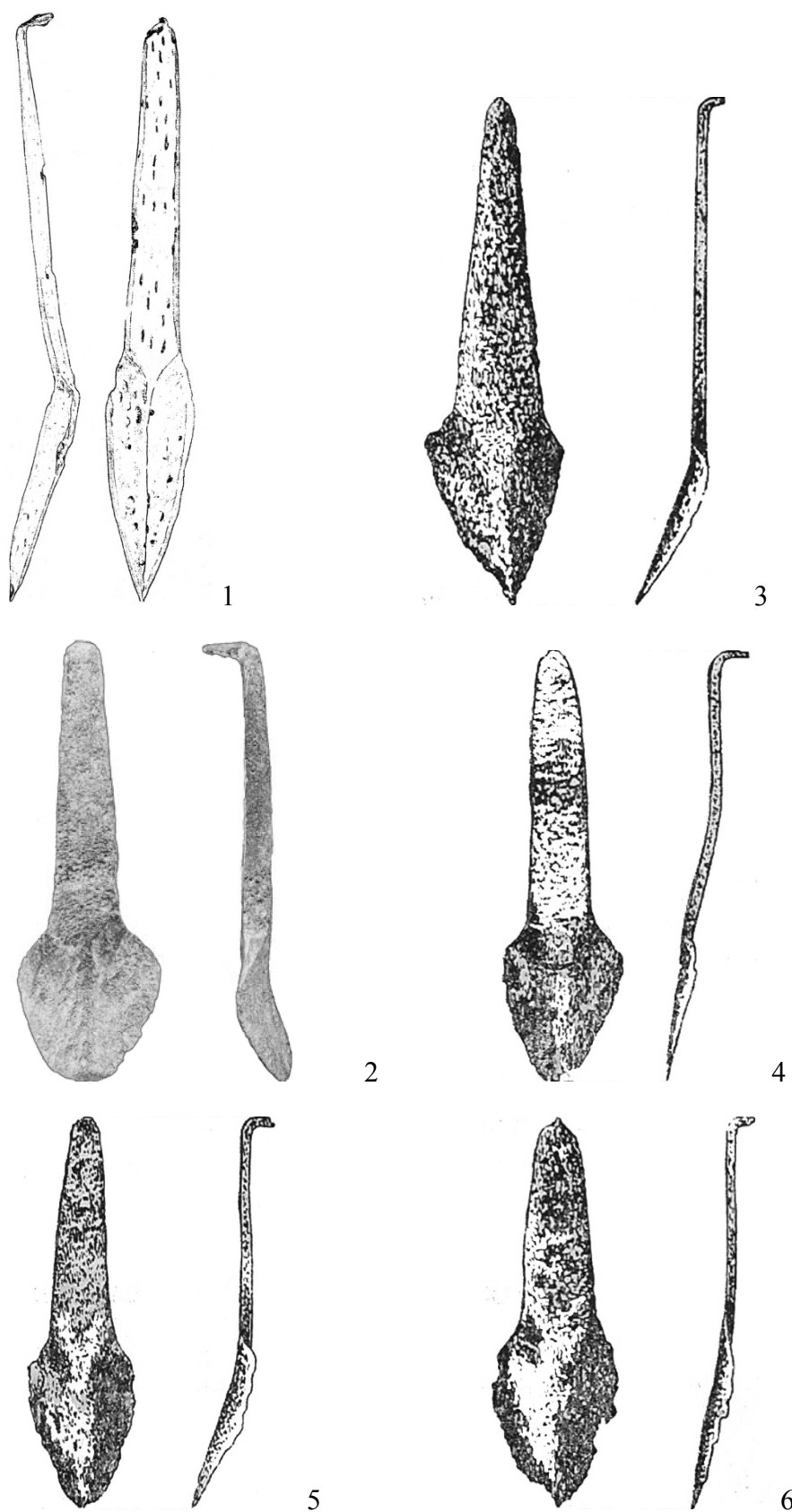
16. Orheiu Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud); castru; depozit descoperit întâmplător, în 1909, cu ocazia lucrărilor de renovare a bisericii evanghelice din Orheiu Bistriței; deformat, lama lată, de formă triunghiulară, cu vârful îndoit în jos; tijă îngustă, terminată printr-un cârlig de fixare. L - 35,6; lama: L - 20; l - 16,8; tijă: L - 15,6; l - 3,6; sfârșitul sec. II p. Chr. CMBN, nr. inv. 220.

Gaiu 2005, 217, fig. 3/4 (desen cu scară); Protase 2008, 38, fig. 20/4.

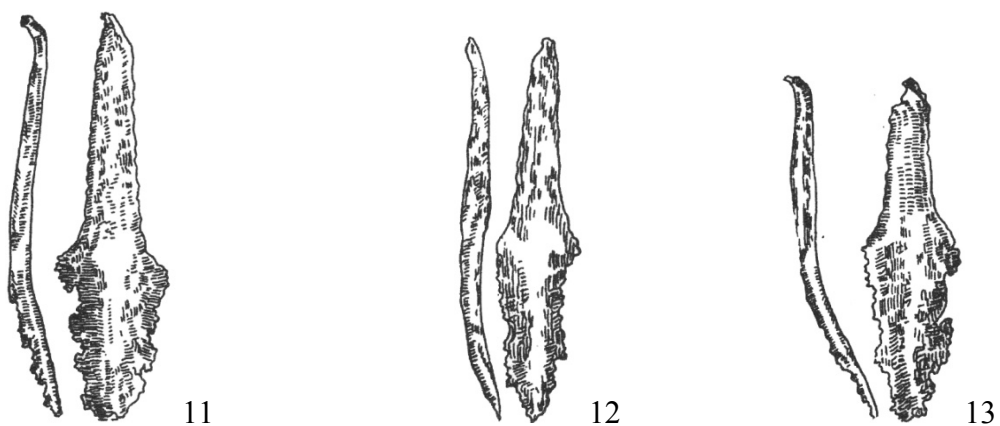
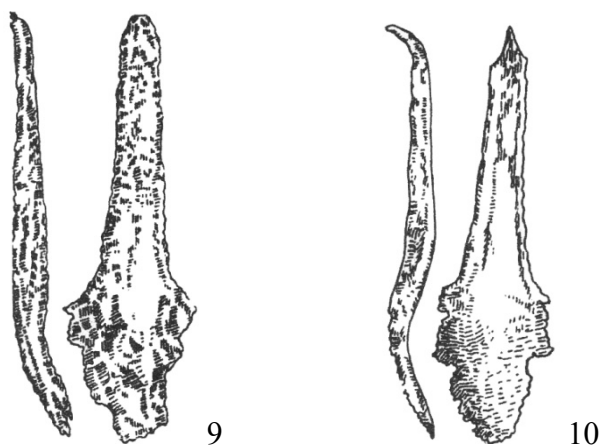
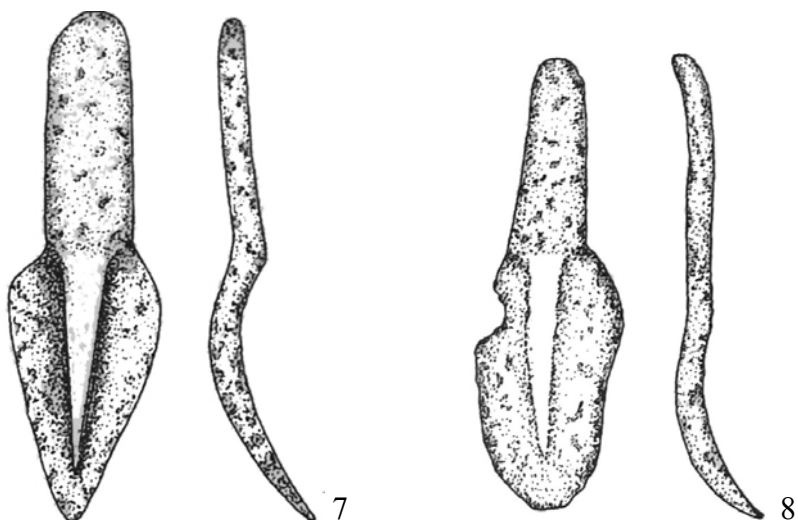
ABREVIERI

L = lungime; **l** = lățime; **g** = greutate; **CMBN** = Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița; **MHR** = Muzeul „Haáz Rezső”, Odorheiu Secuiesc; **MJM** = Muzeul Județean Mureș, Târgu-Mureș; **MO** = Muzeul Olteniei, Craiova; **MNIT** = Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

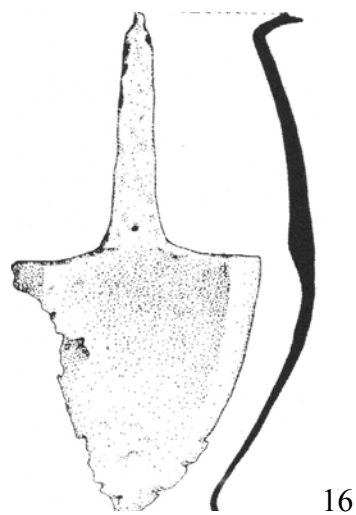
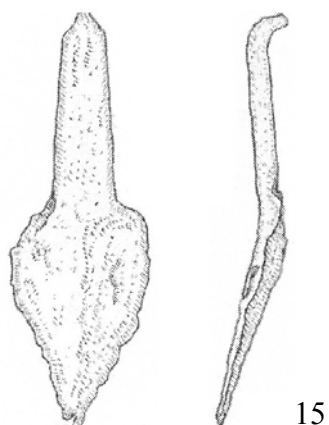
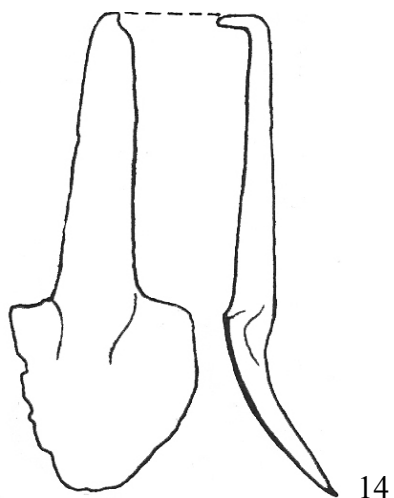
Mulțumiri: Țin să mulțumesc domnilor dr. Florin Ridiche și dr. Dorel Bondoc pentru permisiunea de a studia și fotografia piesa de la Dobrun.

Brăzdare prevăzute cu tijă de fixare – varianta B2. 1 Cicău (după Winkler et alii 1979);
2 Dobrun; 3-6 Dedrad (după Glodariu, Câmpeanu 1966). Scara 1:5.

Brăzdare prevăzute cu tijă de fixare – varianta B2. 7-8 Cristești (după Man 2011);
9-13 Lechința de Mureș (după Crișan 1960). Scara 1:5.

Brăzdare prevăzute cu tijă de fixare – varianta B3. 14 Aiud (după Winkler et alii 1968); 15 Odorheiu Secuiesc (după Zăgreanu, Nyárádi 2011); 16 Orheiu Bistriței (după Gaiu 2008). Scara 1:5.

BIBLIOGRAFIE

- Berciu, D. 1981. *Buridava dacică (I)*, București.
- Berciu, I., Popa, Al. 1963. *Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strâmbu de lângă Grădiștea Muscelului*, SCIV 14, 1, p. 151-160.
- Bobi, V. 1999. *Civilizația geto-dacilor de la curbura Carpaților (secolele VI î. Chr. – II d. Chr.)*, București.
- Calotoiu, Gh. 1988. *Un atelier de făurar și unelte geto-dacice descoperite în Gorj*, Litua 4, p. 23-29.
- Canarache, V. 1950. *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române în epoca veche*, SCIV 1, 2, p. 83-109.
- Cholakov, I. 2010. *Rimski i rannovizantijski metali instrmenti ot teritorjata na Bălgarija (I-načaloto na VII vek / Roman and Early Byzantine Metal Tools on the Territory of Bulgaria (the 1st - the beginning of 7th century))*, Sofia.
- Cholakov, I., Atanasov, G. 2007. *A Hoard of Late Roman Metalwork by the Village of Belokopitovo, Shumen District*, în Lyudmil Ferdinandov Vagalinski (ed.), *The Lower Danube in Antiquity, (VI c. BC - VI c. AD). International archaeological conference, Bulgaria-Tutrakan, 6-7.10.2005*, Sofia, p. 257-264.
- Čičikova, M. 1968. *Au sujet du soc thrace*, Apulum 7, 1, p. 117-122.
- Crișan, I. H. 1960. *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (Plugul la geto-daci)*, SCIV 11, 2, p. 285-299.
- Forni, G. 1997. *The characteristics of Iron Age share in the Adige Region, in the context of Alpin range of Northern Italy*, PreistAlp 33, p. 177-189.
- Gaiu, C. 2005. *Un depozit de antichități romane de la Orheiul Bistriței*, Marmăția 8, 1, p. 215-225.
- Glodariu, I. 1975. *Cercetările arheologice de la Dedrad (jud. Mureș)*, Apulum 13, p. 227-243.
- Glodariu, I. 1977. *Die Landwirtschaft im römischen Dakien*, ANRW, II, 6, Berlin – New York, p. 950-989.
- Glodariu, I. 2000. *Outils en fer spécifiquement daciques*, Apulum 37, 1, p. 193-199.
- Glodariu, I., Câmpeanu, M. 1966. *Depozitul de unelte de la Dedrad*, SCIV 17, 1, p. 19-32.
- Glodariu, I., Iaroslavski, E. 1979. *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n - I e.n.)*, Cluj-Napoca.
- Glodariu, I., Zrinyi, A., Gyulai, P. 1970. *Le dépôt d'outils romains de Mărculeni*, Dacia, N. S. 14, p. 207-231.
- Gudea, N. 2008. *Așezările rurale în Dacia romană (106-275 p. Chr.). Schiță pentru o istorie a agriculturii și a satului daco-roman*, Oradea.
- Haudricourt, A., Delamarre, M. J-B. 1986. *L'homme et la charrue à travers le monde*, Lyon.
- Henning, J. 1987. *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1 Jahrtausend u.Z.*, Berlin.
- Ilieș, C. 1999. *Outils agricoles en Dacie romaine*, StudiaUBB-TCV 44, 1-2, p. 119-147.
- Irimia, M. 1999. *Unelte de fier din așezarea getică fortificată de la Adâncata (com. Aliman, jud. Constanța)*, Pontica 32, p. 73-82.
- Man, N. 2011. *Așezarea romană de la Cristești*, Cluj-Napoca.
- Manning, W. H. 1964. *The Plough in Roman Britain*, JRS 54, 1-2, p. 54-64.
- Marbach, A. 2006-2007. *Essai de classement typo-technologique des araires à partir des pièces métalliques découvertes en Gaule romaine en vue de leur reconstitution*, RACentre 45-46 (disponibil pe <http://racf.revues.org/734>, consultat la 11.10.2012).
- Moga, V. 1992. *Depozitul de unelte agricole dacice de la Căpâlna*, EphemNap 2, p. 37-38.
- Petculescu, L. 2005. *Daggers in Roman Dacia*, în Corona Laurela. *Studii în onoarea Luciei Țeposu Marinescu*, București, p. 405-412.
- Peto, M. 1975. *Aquincum Ekeletec (Plough finds from Aquincum)*, FolArch 25, p. 93-96.
- Popović, I. 1986. *Rimske sprave za oranje y srednjen Podunavlju / Les outils de labourage romains dans la région du moyen Danube*, Starinar 37, p. 73-86.
- Protase, D. 2008. *Castrul roman de la Orheiul Bistriței / Das römische Kastell von Orheiul Bistriței*, Cluj-Napoca.

- Protase, D. 2010.** *Agricultura*, în D. Protase, Al. Suceveanu (coordonatori), *Istoria Românilor*, vol. II: *Daco-romanii, romanicii, alogenii*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, p. 174-176.
- Protase, D., Lazăr, V., Grozav, M. 1989.** *Săpăturile arheologice din anii 1983-1986 la Lechința de Mureș (jud. Mureș)*, *Apulum* 25, p. 181-206.
- Rosetti, D. V. 1960.** *Un depozit de unelte, câteva ștampile anepigrafice și o monedă din a doua epoca a fierului*, *SCIV* 11, 2, p.391-403.
- Vulpe, R. 1957.** *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana*, en *Bass-Moldavie, Dacia*, N. S. 1, p. 143-164.
- Vulpe, R., Vulpe, E. 1924.** *Les fouilles de Tinosul*, *Dacia* 1, p. 166-223.
- Winkler, I., Takács, M., Păiuș, Gh. 2011.** *Așezarea dacică și daco-romană de la Cicău*, *Apulum* 17, p. 129-193.
- Winkler, I., Vasiliev, V., Chițu, L., Borda, A. 1968.** *Villa rustica de la Aiud. Câteva observații privind villae-le rustice din Dacia Superior*, *Sargetia* 5, p. 59-81.
- Zăgreanu, R., Nyarádi, Zs. 2011.** *New date about the Roman Settlement from Odorheiu Secuiesc*, *Marisia* 31, p. 221-273.

Socs à soie. Considérations sur la typologie et la diffusion des pièces en Dacie romaine

Le type a été considéré, dans l'historiographie roumaine, comme un produit de la culture locale dace, d'où le terme «soc de type dacique». S'opposant à cette opinion, la chercheuse bulgare Maria Čičikova, part de l'idée que les Daces empruntèrent le type des Thraces, proposant la forme «soc thrace». En effet le soc réalisé d'une seule barre en fer ayant la lame en forme de cuillère et la soie pareille à un long manche (dans les formes évoluées, la lame devient triangulaire et la soie plus étroite = forme B3) est connu aussi bien chez les Daces que chez les Thraces, mais il est également diffusé dans les colonies grecques du Pont. C'est la raison pour laquelle la plupart des chercheurs ont suggéré que le type venait du monde gréco-hellénistique. Selon Joachim Henning, les socs à soie représentent le type B.

On connaît 16 pièces dans la Dacie romaine, jusqu'à présent (31% du nombre total des socs découverts en Dacie romaine): 13 appartiennent à la variante B2 (Cicău, dép. Alba – no. 1; Dobrun, dép. Olt – no. 2; Dedrad, dép. Mureș – nos. 4-6; Cristești, dép. Mureș – nos. 7-8; Lechința de Mureș, dép. Mureș – nos. 9-13) et 3 à la variante B3 (Aiud – no. 14; Odorheiu Secuiesc – no. 15; Orheiu Bistriței, dép. Bistrița – no. 16). La variante B2 est diffusée surtout dans les établissements ruraux (vici). Les découvertes sont concentrées dans la zone collinaire du Nord et du Sud de la rivière Mureș (sur le cours moyen). La forme B3 apparaît dans une villa rustica, à Aiud, et dans deux dépôts d'outils, l'un découvert à Orheiu Bistriței (dép. Bistrita) et l'autre à Odorheiu Secuiesc (dép. Harghita), les deux sites étant situés sur la frontière d'Est de la Dacie.

Le nombre relativement important de pièces découvertes en Dacie, prouve que les socs à soie n'ont pas été utilisés que sporadiquement, contrairement à l'idée véhiculée dans l'historiographie roumaine. Leur utilisation après la conquête romaine de la Dacie doit être mise en corrélation avec la fonctionnalité du type car il convenait à un certain type du sol, et c'est pourquoi il n'a pas toujours été remplacé par le soc à douille, qui a pénétré en Dacie après la conquête romaine.

Mots-clés: soc à soie, soc dacique, typologie, la Dacie romaine

NOI CONTRIBUȚII EPIGRAFICE PRIVITOARE LA ORGANIZAREA MILITARĂ ȘI ADMINISTRATIVĂ A DACIEI ROMANE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

1. Trupele Moesiei Inferioare la nord de Dunăre

În anul 1957, cu ocazia publicării diplomei de la Palamarca din 13 decembrie 140¹, Boris Gerov a formulat părerea că teritoriile nord-dunărene, ocupate de armata Moesiei Inferioare în cursul primului război dacic (Muntenia, estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, sudul Moldovei) au rămas în continuare, chiar și după încheierea războiului, sub autoritatea guvernatorului acestei provincii. După reorganizarea provincială înfăptuită de împăratul Hadrian, o parte din aceste teritorii (estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei) au fost organizate într-o nouă provincie – *Dacia Inferior*.

O *constitutio* imperială din anul 116 (după care s-au extras două diplome militare ajunse până la noi) menționează două *alae* și cinci *cohortes* din armata Moesiei Inferioare². Dintre trupele de cavalerie, reținem *ala Aetorigiana Gallorum*; dintr-o diplomă din 17 iulie 122, aflăm că această trupă se afla în Dacia Inferior³, dar în 127 a revenit în Moesia Inferior⁴. Aceleași diplome din 116 mai menționează cohortele *I milliaria Brittonum*, *II Flavia Bessorum* și *II Flavia Numidarum*; nu încapem îndoială că aceste trupe erau deja dislocate la nordul Dunării, pe linia Oltului – fiind o dovadă a apartenenței acestui teritoriu, pe timpul domniei împăratului Traian, la provincia Moesia Inferior. Aceste trupe sunt atestate ulterior în armata Daciei Inferioare⁵.

2. Organizarea provinciei Dacia Porolissensis

Una dintre cele mai surprinzătoare descoperiri epigrafice din ultimul deceniu este diploma militară din 12 noiembrie 119, în care sunt menționate o *ala* și șase cohorte [*quae sunt in Dacia Superior(iore) sub Marc(io) Tur(bone)*]⁶; este prima atestare a existenței provinciei Dacia Superior⁷, având la conducere un personaj celebru, *Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus*⁸.

Dintre trupele acestei provincii, ne rețin atenția două cohorte: *I Britannica milliaria* și *I* (sau *II*) *Brittonum*, care apar ulterior în Dacia Porolissensis⁹.

Până nu demult, prima atestare a provinciei Dacia Porolissensis era în diploma de la Gherla din 10 august 123¹⁰: [*equit(ibus) et pe[d](itibus) qui mi(li)t(averunt) in al(is) duab(us) et coh(orte) una qua[e] appellant(ur) (1) II Pannon(iorum) et (2) I Britt[on(um)?] c(ivium) R(omanorum) e[st] (3) I Britann(ica) ∞ (milliaria) quae sunt in [Dacia Porolis(s)ensi sub Livio Grato - - - - dimissis honesta missione per Marcium Turbonem*. Lăsarea la vatră despre care se vorbește poate fi chiar cea consemnată în diploma din 12 noiembrie 119 sau altă *constitutio* cu o dată apropiată (înainte de plecarea lui Q. Marcius Turbo la Roma).

¹ B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 196-210; diploma reprodusă în IDR, I, 13 (= AÉ, 1962, 264; RMD, I, 39).

² W. Eck, A. Pangerl, *Dacia*, N.S. 50, 2006, p. 99-102, nr. 3 (= AÉ, 2006, 1863); *idem*, *Chiron*, 39, 2009, p. 525-530, nr. II.7 (= AÉ, 2009, 1806).

³ RGZM, 8 (= ILD, 18).

⁴ Diploma din 20 august 127 (AÉ, 1997, 1780 = RMD, IV, 241).

⁵ Aceste trupe apar în diplomele Daciei Inferioare din 17 iulie 122 (*supra*, nota 3) și din anul 126 (AÉ, 2009, 1035), precum și în altele de mai târziu.

⁶ AÉ, 2005, 1703 (= W. Eck, A. Pangerl, *ActaMN*, 41-42, 2004-2005, p. 61-67).

⁷ Ceea ce implică și existența provinciei *Dacia Inferior*: atestată ca atare în diplomele din 17 iulie 122 (RGZM, 30 = ILD, 18; *supra*, nota 3) și RMD, V, 361 (= AÉ, 2002, 1742).

⁸ Despre acest personaj: I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae*, II. *Die ritterliche Amtsträger*, Bonn, 2013, p. 67-109 (cu toată bibliografia).

⁹ Despre aceste trupe: C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, p. 86-87, nr. 22 și p. 87-88, nr. 23.

¹⁰ IDR, I, 7 (= AÉ, 1973, 459; RMD, I, 21).

Cohorta de pe locul 3 din diploma din 10 august 123 este identificată de I. Piso cu trupa omonimă (?) din diploma din 12 noiembrie 119; după acest învățat, prezența acestei cohorte – *I Brittan[ic(a) ∞ c. R.]* pe extrinsecus, *I Br[ittanic(a) ∞ c. R.]* pe intus – în *Dacia Super(iore)* ar fi dovada că, la acea dată (12 noiembrie 119) provincia *Dacia Porolissensis* încă nu exista¹¹.

Din același an cu diploma de la Gherla datează alte două diplome referitoare la *Dacia Porolissensis*:

Una este diploma descoperită la Urfa (Turcia de azi) din 14 aprilie 123, pentru cei lăsați la vatră din trupe din armatele a două provincii¹²: *equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in coh(orte) II Flavia Commagenor(um) et pedit(i)b(us) Brittan(n)ic(is) quae sunt in Dacia Superiore sub Iulio Severo, item alae I Britton(um) c. R. et coh(ortis) II Gallor(um) Macedonic(ae) translatis in Dacia Porolissensi sub Livio Grato quinis et vicenis pluribusve stipendis emeritis dimiss(is) honesta missione etc.*

Consemnarea celor patru trupe în aceeași diplomă militară poate avea următoarea explicație: la începutul domniei lui Hadrian, au fost trimise într-o misiune în afara provinciei lor (*Dacia*), motiv pentru care au fost omise când s-au făcut obișnuitele „lăsări la vatră” din armata provinciei din care făceau parte; diploma din 14 aprilie 123 venea astfel ca o „reparație” pentru cei omiși anterior. Este posibil ca primele două trupe menționate (*cohors II Flavia Commagenorum* și *pedites Brittan(n)ici*) să fi fost trimise și ele tot în zona de nord a Daciei (viitoarea provincie *Dacia Porolissensis*), de unde reveniseră (înainte de 14 aprilie 123) la vechea garnizoană.

În privința celorlalte două trupe: *ala I Brittonum c. R.* poate fi identificată cu ala de britoni din diploma de la Gherla din 10 august 123; la rândul ei, aceasta era identificată de I. I. Russu cu *ala I Britannica c. R.* din diploma de la Porolissum din 2 iulie 110¹³. Cealaltă trupă, *cohors II Gallorum Macedonica*, apare în *Dacia* în diplomele din anii 109 și 110; nu se știe cât a rămas în *Dacia Porolissensis*, căci pe timpul lui Antoninus Pius apare în *Moesia Superior*¹⁴. Ioan Piso consideră că utilizarea genitivului – *alae*, prin urmare și *coh(ortis)* – se explică prin faptul că doar o parte din efectivele celor două trupe fuseseră transferate în *Dacia Porolissensis*¹⁵. S-ar putea ca la fel să se fi întâmplat cu trupele menționate de diploma de la Gherla (din 10 august 123): ceea ce ar însemna că teritoriul în care se deplasaseră cele cinci trupe se desprinsese deja de *Dacia Superior*, constituind un nou organism provincial.

O nouă diplomă datând din 10 august 123 (proveniență necunoscută) prezintă o lăsare la vatră obișnuită pentru cinci cohorte din armata Daciei *Porolissensis*: *peditib(us) et equitib(us) qui militaverunt in coh(ortibus) quinque quae appellant(ur) I Flavia Hispan(or)um ∞ et I Batavor(um) ∞ et I Aelia Gaesator(um) et II Aug(usta) Britton(um) ∞ et I Hispan(or)um quae sunt in Dacia Porolis(s)ensi sub Livio Grato*¹⁶ etc.

*Exercitus Daciae Porolissensis*¹⁷ a fost constituit dintr-un număr important de trupe auxiliare¹⁸:

¹¹ I. Piso, *Fasti*, II, p. 100. În această situație pot fi și cele două trupe de cavalerie din aceeași diplomă: alele *II Pannon(iorum)* (pe timpul lui Traian în Banat, întâlnită ulterior în *Dacia Porolissensis*: C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 74-76, nr.13) și *I Brit[ton(um)] ? c. R.*; dar acestea nu apar în diploma din 12 noiembrie 119.

¹² RGZM, 22 (= ILD, 20).

¹³ CIL, XVI, 163 (= IDR, I, 3).

¹⁴ C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 105, nr. 39.

¹⁵ I. Piso, *Fasti*, II, p. 101.

¹⁶ W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 176, 2011, p. 234-240 (CEpR, XXXI, 2011, 1530).

¹⁷ Vezi M. Macrea, *Dacia*, N. S., 8, 1964, p. 145-160. Se cunosc un număr important de diplome militare privitoare la armata Daciei *Porolissensis*, datând din: **14 aprilie 123** (Urfa, Turcia: RGZM, 22; ILD, 20); **10 august 123** (Gherla: IDR, I, 7 = RMD, 21; Čovdin: IDR, I, 7 a = RMD, 22; o a treia diplomă, cu aceeași dată: W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 176, 2011, p. 234-242); a. **125/128** (Buciumi: IDR, I, 12; cf. AE, 1973, 458; RMD, 31; ILD, 6); a. **128** (AE, 2009, 1177 = C. Ciongradi, E. Bota, V. Voișian, ZPE, 170, 2009, p. 207-214); a. **130-131** (P. Weiß, ZPE, 141, 2002, p. 248-251, nr. 5; AE, 2002, 1745; RMD, V, 378; ILD, 29); **2 iulie 133** (Gherla: IDR, I, 11 = RMD, 35); **135** (14 noiembrie / 1 decembrie) (N. Gudea, ActaMP, 19, 1995, p. 77-80; AE, 1995, 1275; RMD, IV, 248; ILD, 30); **138/142** (Porolissum: IDR, I, 23; RMD, I, 40; RMD, V, p. 917-918; ILD, 9); a. **142**

Astfel, pe granița de nord au fost aduse patru trupe de cavalerie: *ala I Brittonum (Britannica)* c. R. – apare în diploma de la Urfa din 14 aprilie 123 ca fiind *translata in Dacia Porolissensi* (apoi apare și în diplomele de la Gherla și Čovdin din 10 august 123); *ala II Pannoniorum* s-a aflat pe teritoriul Banatului pe timpul lui Traian, apoi în Dacia Porolissensis în diplomele de la Gherla și Čovdin din 10 august 123; *ala Siliana* se afla încă, în anul 119, în Pannonia Inferior, fiind abia ulterior trimisă în Dacia și stabilită la Gilău¹⁹; *ala Tungrorum Frontoniana* este și ea atestată în 114 în Pannonia Inferior, fiind adusă în Dacia Porolissensis la Ilișua²⁰.

Dintre trupele de infanterie, amintim mai întâi cinci *cohortes quingenariae*: astfel, cohortele *V Lingonum* și *VI Thracum* sunt atestate în Dacia pe timpul lui Traian (diploma din 2 iulie 110 de la Porolissum); *cohors I Hispanorum p. f.* (în diplomele Daciei din 110; ștampile la Românași). Dar altele sunt noi pe granița de nord: *cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica* (în Banat pe timpul lui Traian, apoi a participat la războiul cu parții; ulterior a fost stabilită la Bologa); de asemenea, *cohors I Cannanefatium* pare a fi și ea nouă în Dacia (atestată abia în 130/131; ștampile la Tihău). Despre *cohors II Gallorum Macedonica* (în Dacia pe timpul lui Traian), aflăm din diploma de la Urfa (v. mai sus) că a fost și ea *translata in Dacia Porolissensi*.

De asemenea, se cunosc mai multe *cohortes milliariae*: două apar în diplomele provinciei Dacia din timpul lui Traian – *I Flavia Hispan(or)um* ∞ (construiește în 108 drumul de la Potaissa la Napoca; urme epigrafice la Buciumi; ștampile tegulare la Orheiul Bistriței) și *II Brittonum equitata milliaria civium Romanorum pia fidelis* (ștampile la Romita); alte două, consemnate și ele în diplomele Daciei pe timpul lui Traian, apar în Dacia Superior în diploma din 13 noiembrie 119: *I Brittonum milliaria Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum* și *I Britannica milliaria civium Romanorum* (vezi obiecția lui Piso). Dar alte trei sunt noi în Dacia: *cohors I Batavorum pia fidelis* (aflată în Pannonia Superior în anii 112 și 113)²¹, adusă la Romita; *cohors II Aug. Britton(um)* ∞ (desigur cea menționată în 114 în Pannonia Inferior: *II Aug. Nerviana Pacensis* ∞ *Brittonum*)²²; *cohors I Aelia Gaesatorum* (la Bologa), creație a lui Hadrian²³.

Prin urmare, se constată o amplă deplasare de trupe, în vederea organizării armatei (*exercitus*) noii provincii. Toate cele patru *alae* de cavalerie, precum și cel puțin șase trupe de infanterie sunt aduse pe granița de nord pe timpul lui Hadrian. Despre celelalte trupe, diplomele ne informează că se

(W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 191, 2014, p. 272-277, nr. 2); a. **142-144** (P. Weiß, ZPE, 181, 2012, p. 190-192, nr. 3); a. **143-153** (?) (C. Ciongradi, R. Zăgreanu, ZPE, 179, 2011, p. 295-298); *circa 150* (mai multe fragmente din două diplome, Ilișua: D. Protase, Revista Bistriței, 24, 2010, p. 163-170; CEPR, XXX, 1439-1440); **24 septembrie 151** (D. Isac, ActaMN, 38/I, 2001, p. 49-60; AE, 2001, 1705; RMD, V, 404; ILD, 38); **27 septembrie 154** (fragment din *tabella I*, descoperit la Domașnea: CIL, XVI, 110 + Suppl., p. 216; fragment din *tabella II* descoperit în castrul de la Mehadia: amândouă fragmentele reunite în IDR, I, 17; cf. ILD, 7; RMD, I, 47); **26 octombrie 161** (sau 162) (Gilău: W. Eck, D. Isac, I. Piso, ZPE, 100, 1994, p. 577-591; AE 1994, 1487; RMD, III, 177; ILD, 39); **21 iulie 164**: mai multe exemplare, descoperite la Gilău (IDR, I, 18 = RMD, 64), Palatovo (IDR, I, 19 = CIL, XVI, 185), Cășei (IDR, I, 20 = RMD, 63); câteva fragmente datând probabil tot din anul 164 de la Porolissum (N. Gudea, ActaMP, 19, 1995, p. 80-81; AE, 1995, 1284; RMD, IV, 289; ILD, 41), Buciumi (IDR, I, 21 = RMD, 66; IDR, I, 22 = RMD, 65 = 115; RMD, 116 = ILD, 42) și Românași (RMD, II, 117); două fragmente de proveniență necunoscută (W. Eck, M. M. Roxan, Xantener Berichte, 8, 1999, p. 347-352 = AE, 1999, 1103 = RMD, IV, 287 = ILD, 40; W. Eck, A. Pangerl, ActaMN, 43-44, 2006-2007, p. 203-206, nr. 6 = AE, 2007, 1764); *circa 157/167* (fragment de proveniență necunoscută: W. Eck, A. Pangerl, ActaMN, 43-44, 2006-2007, p. 206-207, nr. 7 = AE, 2007, 1765); *circa 123-168* (mic fragment de la Buciumi: RMD, II, 128 = ILD, 48).

¹⁸ Vezi prezentarea tuturor datelor privitoare la armata Daciei Porolissensis în cartea mea, *Auxilia Daciae*.

¹⁹ AE, 2003, 2041; în Dacia Porolissensis este atestată în diploma din 2 iulie 133 (IDR, I, 11 = RMD, I, 35).

²⁰ CIL, XVI, 61; RMD, II, 87 (= AE, 1982, 771); RMD, III, 152 (= AE, 1994, 1480) (în Pannonia Inferior); C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 78-90, nr. 15.

²¹ AE, 1997, 1782 (= RMD, IV, 223) din anul 112: *I Batavor(um) milliaria(civium) Romanorum pia fidelis*; AE, 1998, 906 (= RMD, II, 86) din anul 113.

²² CIL, XVI 61; vezi și RMD, II, 87.

²³ O trupă omonimă se afla în Pannonia Superior (vezi B. Lörincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, I, Wien, 2001, p. 34, 52, 84-85, 102, 169, 172; este totuși diferită de trupa din Dacia (C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 103-104, nr. 36).

aflau pe timpul lui Traian *in Dacia*; nu știm însă dacă s-au aflat de la început pe granița de nord, sau au fost și ele aduse abia pe timpul lui Hadrian.

Este astfel posibil ca o parte din teritoriul viitoarei provincii Dacia Porolissensis (cel situat la est de linia Potaissa – Napoca – Porolissum) să fi fost anexat abia pe timpul lui Hadrian, urmare a activității militare a lui Q. Marcius Turbo²⁴; în orice caz, organizarea *limes*-ului în partea de nord și nord-est a noii provincii (Dacia Porolissensis) s-a făcut abia pe timpul împăratului Hadrian.

Cu ocazia acestor importante mișcări de trupe, este firesc ca unii dintre militarii care-și încheiaseră cu cinste serviciul militar să fi fost omiși în constituțiile imperiale privitoare la provinciile din care veniseră – ceea ce s-a corectat prin constituțiile „duble” (pentru câte două provincii) din 14 aprilie și 10 august 123.

Curând după 12 noiembrie 119, Turbo a plecat la Roma, fiind numit *praefectus praetorio*²⁵. Îndată după plecarea sa, intră în funcție noua ordine provincială: *Dacia Superior* este guvernată de un *legatus Augusti pro praetore*, însă ca rang doar *vir praetorius*; concomitent, s-a creat provincia *Dacia Inferior*, guvernată de un *procurator Augusti*, de rang ecvestru. Este posibil ca tot atunci să fi fost creată și *Dacia Porolissensis*, provincie a cărei guvernare a fost încredințată unui personaj iarăși de rang ecvestru, *procurator Augusti* (primul titular cunoscut al acestui guvernământ a fost Livius Gratus²⁶).

3. *Cohors III Campestris*

În continuare ne reține atenția un alt fragment de diplomă militară, tot cu loc de descoperire necunoscut, referitor la provincia Dacia Superior, datând din 24 noiembrie 124²⁷. Guvernatorul provinciei de la acea dată, primul titular al acestui post (după mandatul excepțional al lui Q. Marcius Turbo), era *Sextus Iulius Severus*²⁸.

Constituția imperială cu această dată a fost emisă pentru trupele provinciei Dacia Superior: o *ala* și cinci *cohortes*. Remarcăm mai întâi *cohortes V Gallorum Dacica*; epitetul *Dacica* era menit să o deosebească de omonima din Moesia Superior²⁹.

Posesorul diplomei făcuse serviciul militar în *cohortes III Campestris c. R.*³⁰; această trupă apare mai întâi în provincia *Moesia Superior*, într-o diplomă datată între 103–107³¹, apoi în *Dacia* în diplomele din 14 octombrie 109³², 17 februarie 110³³ și 3/4 mai 114³⁴. Se crede că a luat parte la războiul cu parții; după care o întâlnim din nou, în *Dacia Superior*, în diploma din 24 noiembrie 124 (v. *supra*).

În secolul al II-lea, sediul acestei trupe era la Drobeta. Se poate menționa mai întâi o ștampilă tegulară: COH III CAMP³⁵. Mai este atestată prin două inscripții funerare de la Drobeta: una pusă unei

²⁴ C. C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, 2010, p. 167; ediția a II-a, București, 2014, p. 178.

²⁵ I. Piso, *Fasti*, II, p. 111–114, nr. 73.

²⁶ *Ibidem*, p. 113.

²⁷ W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 175, 2010, p. 248–255, nr. 1 (= AE, 2010, 1857)

²⁸ Pe numele-i întreg Cn. Minicius Faustinus Sex. Iulius Severus; despre acest personaj: I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae*. I. *Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 42–46, nr. 5; vezi și *Fasti*, II, p. 24–29, nr. 5.

²⁹ C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 107–109. Într-o nouă diplomă din 1 iulie 126 (v. mai jos, nota 60), cohorta din Moesia Superior este denumită *V Gallorum Pannon(ica)*.

³⁰ Datele despre această trupă: C. Cichorius, RE, IV, col. 266; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 184; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformation in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 116; D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, 1978, p. 337; J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 23, nr. 64/27; Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 37; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriege Trajans*, Bonn, 1984, p. 126; I. Piso, Doina Benea, ZPE, 56, 1984, p. 288–289; C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 92–95, nr. 28.

³¹ CIL XVI, 54.

³² RMD III, 148 (= AE 1990, 860; ILD, 10).

³³ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2).

³⁴ RMD IV, 225 (= ILD, 13).

³⁵ ILD, 70 (cu bibliografie); de același tip cu cea de la Viminacium (*infra*, nota 48).

femei, Valeria Gemina, de soțul ei, P. Aelius Papirianus, (*centurio coh(ortis) III Camp(estris)*)³⁶; cealaltă ridicată lui Liccaius Vinentis, *mil(es) coh(ortis) III Camp(estris), b(ene)ff(iciarius) trib(uni)*³⁷. Pentru staționarea acestei trupe la Drobeta pledează și diploma din anul 179, pentru armata Daciei Superioare, descoperită chiar în această localitate și care a aparținut unui fost perestraș din această trupă: *ex peditibus Ulpio Ulpi fil(io) Herculano Stobis* (deci originar din orașul Stobi din Macedonia)³⁸. Cele două diplome, din 124 și 179, reprezintă o confirmare sigură a teoriei că vestul Olteniei (aproximativ teritoriul actualelor județe Mehedinți și Gorj) a aparținut provinciei Dacia Superior³⁹.

O problemă dificilă rezultă din faptul că, după 124, întâlnim *cohors III Campestris c(ivium) R(omanorum)* din nou în Moesia Superior: mai întâi în anul 132⁴⁰ și într-o nouă diplomă din anii imediat următori⁴¹; apoi și în alte diplome ale acestei provincii din anii 157⁴², 160⁴³ și 161⁴⁴ – dar fără epitetul *c(ivium) R(omanorum)*. În chip surprinzător, reapare la nord de Dunăre, în Dacia Superiore, în diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179 (v. *supra*). Pe baza datelor epigrafice s-a tras concluzia că trupa ar fi fost transferată la sud de Dunăre, între 110–160⁴⁵, eventual după întoarcerea din Orient. Dar acești *termini – post quem* (a. 110) și *ante quem* (a. 160) – nu mai sunt acum valabili; această dislocare s-a produs eventual între anii 124–132.

Din zona de la sud de Dunăre se cunosc două inscripții funerare privitoare la militarii acestei trupe: *Aurelio Tarae, vet(erano) coh(ortis) III Campestr(is) vexillar(io)*, la Aquae (Prahovo)⁴⁶; *Iulio Ingenuo vet(er)ano coh(ortis) III Camp(estris)* la Cuppae (Golubac)⁴⁷; mai trebuie menționată o ștampilă tegulară a acestei trupe, **COH III CAMP**, de la Viminacium⁴⁸.

Situația cohortei III Campestris rămâne confuză. Prima impresie ar fi că este vorba de două trupe diferite, deși omonime (vezi *supra*, cazul celor două cohorte *V Gallorum*, cea din Dacia Superior și cea din Moesia Superior); dar lipsa ei din diplomele Daciei Superioare, între 124–179, dă de gândit.

Păreră noastră este că, pe timpul împăratului Traian, această trupă, probabil *milliaria*, a asigurat garnizoana celor două castrare care flancau capetele podului peste Dunăre, de la Drobeta și Transdrobeta⁴⁹. Contrar opiniei general admise – pornind de la afirmația lui Cassius Dio (LXVIII, 13, 6), anume că împăratul Hadrian, pentru a evita o posibilă invazie barbară peste Dunăre, a ordonat distrugerea părții superioare a podului, desigur suprastructura de lemn –, suntem de părere că podul nu a fost atunci definitiv dezafectat, ci mult mai târziu. S-ar putea ca împăratul Hadrian, într-una din

³⁶ CIL, III, 14216¹⁰ (= IDR, II, 44).

³⁷ CIL, III, 14216⁸ (= IDR, II, 45); rangul comandantului (a doua miliție equestre) poate însemna că trupa era *milliaria*.

³⁸ RMD, II, 123 (= AE 1987, 843; ILD, 46).

³⁹ Această părere a fost susținută de mine mai întâi în articolul *Întinderea provinciei Dacia Inferior*, SCIV, 22, 1971, 3, p. 411–423. Întrebarea colegei Doina Benea, *A fost Drobeta capitală a Daciei Inferior?*, Drobeta, 22, 2012, p. 103–111, ni se pare inutilă.

⁴⁰ RMD, IV, 247; în această diplomă, epitetul *c(ivium) R(omanorum)* cade în lacuna textului. În acest an (132), la cârma provinciei Moesia Superior se afla L. Vitrasius Flaminus (*consul suffectus* în 122; A. Degrași, *I Fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 36; B. E. Thomasson, *LP*, col. 126, nr. 36).

⁴¹ Diplomă inedită (imagine fotografică reproducă în: Hermann Historica München. 68. Auktion: Antiken, Alte Waffen, Jagdliches und Kunsthandwerk, 7. & 8. Mai 2014, p. 76, nr. 2158 – <http://www.hermann-historica.de/auktion68/ebook/AW/#/78/>), din timpul guvernării Moesiei Superior de către P. Tullius Varro (CIL, XI, 3364 = ILS, 1047; B. E. Thomasson, *LP*, col. 126, nr. 37); întrucât acesta a fost *consul suffectus* în 127 (A. Degrași, *Fasti consolari*, p. 37), este posibil să fi guvernat Moesia Superior după consularul menționat la nota precedentă.

⁴² RMD, V, 418 (= AE 1998, 1617) și 419 (= AE 1999, 1315).

⁴³ CIL XVI, 111.

⁴⁴ RMD, I, 55.

⁴⁵ Kraft, *loc. cit.*; Tudor, *loc. cit.*

⁴⁶ AE, 1971, 424 (= ILJ, 461).

⁴⁷ ILJ, 1372 (= E. Swoboda, *Forschungen am obermoesischen Limes*, Wien, 1939, p. 9–10). După Strobel (*Dakerkriege Trajans*, p. 126, nota 91), această trupă a construit în 88–89 castrul de la Prahovo (CIL, III, 1642).

⁴⁸ AE, 1903, 291 b (= A. v. Premerstein, N. Vulić, JÖAI, 6, 1903, Beibl., 55, nr. 79).

⁴⁹ Acest toponim este asigurat de o ștampilă tegulară de la Kostol (AE, 1998, 1115 g): *Tra(n)sdrub(eta)*.

călătoriale sale (poate în 125, când se întorcea de la Ephes, prin Atena)⁵⁰, să se fi abătut prin provinciile dunărene, ocazie cu care a decis poate refacerea structurii de lemn a podului. Credem că, în continuare, *cohors III Campestris*, trupă cu efectiv de 1 000 de oameni⁵¹, a asigurat și garnizoana castrului de la Kostol (Transdrobeta); în aceste condiții, este posibil ca această trupă, împreună cu podul și cele două castre, să fi fost puse sub ordinele legatului Moesiei Superioare⁵². Așa s-ar explica prezența trupei în diplomele militare ale acestei provincii, emise în timpul împăraților Hadrian și Antoninus Pius (v. *supra*). Dezafectarea definitivă a podului⁵³ ar fi avut loc abia pe timpul împăratului Marcus Aurelius, pe la anul 168, în cursul războiului cu populațiile barbare de la frontiera dunăreană⁵⁴. Atunci, *cohors III Campestris*, al cărei comandament se afla în castrul de la Drobeta, va fi revenit sub ordinele legatului Daciei Superioare (cum apare în diploma din anul 179).

4. Garnizoana castrului de la Bumbești-Jiu

Trupa care a staționat la început în castrul de la Bumbești este cunoscută grație ștampilelor tegulare: *c(ohors) IV Cypria*⁵⁵; este menționată în diplomele din 14 octombrie 109⁵⁶ și 17 februarie 110⁵⁷: *III Cypria c(ivium) R(omanorum)*. Trupa nu mai apare în diplomele Daciei din anul 114⁵⁸ și nici în alte diplome ulterioare ale acestei provincii⁵⁹.

Iată însă că într-o nouă diplomă militară, datând din 1 iulie 126 (inedită), această trupă reapare, dar în armata Moesiei Superioare: *equitibus et peditibus qui militaverunt in ala Claudia nova et cohortibus tribus quae appellantur III Cypria c. R. et I Montanorum et V Gallorum Pannon(ica) et sunt in Moesia Superiore sub Iulio Gallo*⁶⁰. Explicația poate fi că această trupă, împreună cu *ala Claudia nova*⁶¹ (ambele din armata Daciei), au fost incluse în corpul expediționar al împăratului Traian pentru războiul contra parților⁶²; după revenirea din Orient, *cohors IV Cypria* a staționat o vreme în Moesia Superior, apoi a fost trimisă la nordul Mării Negre⁶³.

După plecarea trupei, fortificația cu val de pământ de la Bumbești (cea din punctul Vârtoș), construită probabil după războiul din 101–102, a fost probabil abandonată: la începutul domniei lui

⁵⁰ D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 128.

⁵¹ Efectivul trupei (*milliaria*) este asigurat de rangul comandantului ei: *tribunus*; vezi *supra*, nota 37.

⁵² Vezi I. Piso, D. Benea, ZPE, 56, 1984, p. 289; iidem, ActaMN, 21, 1987, p. 124. Părerea învățaților noștri colegi era că porțiunea de *limes* de la nord de Dunăre, în fața provinciei Moesia Superior, s-a aflat sub ordinele legatului acestei provincii; această ipoteză nu se mai poate susține integral, deoarece în diploma din 24 noiembrie 124 apare și *cohors V Gallorum Dacica*; apelativul *Dacica* arată că această trupă era diferită de altă *cohors V Gallorum*, care atâna într-adevăr la sud de Dunăre; vezi acum și diploma (inedită) din anul 126 (v. *infra*, nota 60), în care trupa de galli din Moesia Superior poartă supranumele *Pannonica*.

⁵³ După D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 67, podul ar fi rămas în funcție până la sfârșitul stăpânirii romane în Dacia – ceea ce este greu de crezut.

⁵⁴ Existența podului devenea primejdioasă, în condițiile unui posibilă pătrunderi a iazigilor cu ambarcațiunile lor pe Dunăre (vezi Doina Benea, *Istoria Banatului în antichitate*, Timișoara, 2013, p. 71). De la Cassius Dio aflăm că, la solicitarea păcii de către iazygi (LXXI, 16, 1), „Li s-au pus aceleași condiții ca și cvazilor și marcomanilor, pe lângă obligația de a se stabili la o depărtare de Istru cam de două ori mai mare” [marcomanilor li se impusese o depărtare de Istru de 38 de stadii = circa 7 km]; iar mai apoi (LXXI, 19, 2): „Rămânea de asemenea opreliștea de a se folosi de corăbii proprii și de a se apropia de insulele din Istru”.

⁵⁵ IDR, II, 179; ILD, 93.

⁵⁶ RMD, III, 148 (= AE, 1990, 860; ILD, 10).

⁵⁷ CIL, XVI, 57 (= IDR, I, 2)

⁵⁸ RMD, IV, 225–226 (= ILD, 12–13).

⁵⁹ Nu apare în diploma din 12 noiembrie 119 (AE, 2005, 1703) cu trupele Daciei Superioare.

⁶⁰ Diploma este reproducă fotografic în Hermann Historica München. 68. Auktion: Antiken, Alte Waffen, Jagdliches und Kunsthandwerk, 7. & 8. Mai 2014, p. 75, nr. 2157 - <http://www.hermann-historica.de/auktion68/ebook/AW/#/76/> Pentru accesul la sursa privind această diplomă, precum și aceea de la nota 42 (*supra*), rămân îndatorat colegului Fl. Matei-Popescu.

⁶¹ Această trupă apare în Dacia în diploma din 2 iulie 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3); alte informații: C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 70–71, nr. 9.

⁶² Dimpotrivă, alte trupe (*cohors I Cretum sagittariorum*, *cohors I Montanorum*, care ulterior apar în Moesia Superior) apar în diploma din anul 114 cu trupele provinciei Dacia.

⁶³ C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 102, nr. 34.

Hadrian (dacă nu cumva chiar de Traian!). Un nou castru avea să fie construit, pe terasa Jiului, în punctul „Gară”, abia pe timpul lui Marcus Aurelius. Acest al doilea castru a avut la început valul realizat din glijă; în anul 201, a fost refăcut din piatră, cum rezultă dintr-o inscripție: *muros cesp[iticios] castro[ru]m coh(ortis) I A[u]reliae Brittonum (milliariae) Antoniniana(e) vetust(ate) dil[apsos] lapide eos restitue[r]unt*⁶⁴. Gentiliul *Aurelia* arată că această trupă a fost creată pe timpul lui Marcus Aurelius; este improbabilă părerea lui Felix Marcu⁶⁵, care consideră că această trupă ar fi aceeași cu *cohors I Ulpia Brittonum milliaria*, din armata Daciei Porolissensis⁶⁶, transferată la Bumbesti.

Diploma din 1 iulie 126 (inedită) mai menționează în Moesia Superior o *cohors V Gallorum Pannonica*; epitetul geografic era menit să evite confuzia cu trupa din provincia de la nord de Dunăre, *cohors V Gallorum Dacica*⁶⁷.

5. *Cohors II Dacorum*

O altă diplomă din anul 126 (tot fragmentară; dar probabil cu altă dată) a fost acordată *[equitibus et peditibus] qui militaverunt in [ala Gallor(um) Flaviana ? et c]ohortibus tribus [quae appellantur I Mon]tanor(um)*⁶⁸ *et III Britton(um) [v]et(erana) et V His[pan]or(um) et sunt in Moesia Superiore [sub Iul]io Gallo item cohort(e) II Dacorum [missa in expeditione]*⁶⁹. Noutatea absolută constă în prezența unei cohorte de daci în *exercitus* provinciei Moesia Superior; ea fusese trimisă temporar *[in expeditione]*, posibil în Britannia (cum se consideră în comentariul la această diplomă din AE), unde a lucrat poate la „valul lui Hadrian”.

Cât privește pe C. Iulius Gallus (*cos. suff.* în 124)⁷⁰, acesta a fost abia de curând integrat seriei guvernatorilor provinciei Moesia Superior⁷¹. El mai este cunoscut din diploma inedită din 1 iulie 126 (v. *supra*, nota 60), precum și dintr-o alta (și ea fragmentară), extrasă probabil tot din constituția imperială din 1 iulie 126, dar cu numele trupelor pierdute în totalitate⁷².

Având în vedere că în aceste trei diplome din anul 126 apar doar câteva trupe, credem că este vorba de extrase din constituții speciale, pentru foști militari omiși („uitați”) până acum din constituțiile imperiale ale provinciei Moesia Superior, de unde lipsiseră o vreme. Credem că este vorba tot de trupe participante la luptele purtate de Q. Marcius Turbo, contra sarmaților iazygi; așa au ajuns în Moesia Superior *ala Claudia nova* și *cohors IIII Cypria c. R.* (v. *supra*, nota 60; posibil și alte trupe aduse de împăratul Hadrian din provinciile vecine). Tot atunci, *cohors II Dacorum* a putut fi și ea trimisă în Pannonia Inferior – dovadă mențiunea *[missa in expeditione?]* –, unde probabil a mai rămas o vreme; astfel, ea poate fi identificată cu trupa dintr-o inscripție de la Vukovar (Teutoburgium?), asupra căreia, posibil în aceeași perioadă, exercită o comandă (cea de-a doua miliție ecvestră) T. Fl(avius) Mac[ri]anus, *trib(unus) coh(ortis) II Aug(ustae) Dac(or)um p(iae) f(idelis) (milliariae) eqq(uitatae)*⁷³.

Acum este clar că această trupă este diferită de *cohors II Aurelia Dacorum* dintr-o microepigrafă de la Poetovio (Pannonia Superior)⁷⁴, care a fost creată de Marcus Aurelius.

⁶⁴ CIL, III, 14485 a (= ILS, 9179; IDR, II, 174). Aici supranumele *Antoniniana* a fost adăugat ulterior, în 112 (J. Fitz, StCl, 24, 1986, p. 141–142; confirmat de mine, vezi ILD, 92).

⁶⁵ F. Marcu, ActaMN, 39-40, 2002-2003, p. 226; părere acceptată de I. Piso, *An der Nordgrenze des Römischen Reiches. Ausgewählte Studien (1972–2003)*, Stuttgart, 2005, p. 486.

⁶⁶ Principalele date despre această trupă: C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 87–88, nr. 23.

⁶⁷ Vezi *supra* textele care trimit la notele 29, 60.

⁶⁸ Fl. Matei-Popescu îmi comunică sugestia lui P. Holder de a completa *[I Lusi]tanorum*.

⁶⁹ AE, 2008, 1717 (= AE, 2006, 1864 + un nou fragment).

⁷⁰ Vezi A. Degrassi, *Fasti consolari*, p. 122; AE, 2008, 1174.

⁷¹ B. E. Thomasson, *LP*², p. 45, 20:035 a.

⁷² AE, 2000, 1851 (data precizată în RMD, V, 366; dar anul cu semn de întrebare).

⁷³ CIL, III, 10255 (= 6450; IDRE, II, 289).

⁷⁴ CIL, III, 15184¹⁶ (= IDRE, II, 265). B. Lörincz (*Hilfstruppen*, p. 246, nr. 294) încearcă a atribui acestei trupe unele ștampile tegulare (de la Cornacum), precum și o inscripție votivă (de la Malata), în care apare un *c(ustos) a(rmor)um coh(ortis) II* (CIL, III, 10247). Această cohortă, creație a lui Marcus Aurelius, nu poate fi aceeași cu *coh(or)s II Aug(usta Dacorum)* (vezi menționată la care trimite nota precedentă), cum au încercat să „corecteze”

Lipsa gentiliciului cohorței *II Dacorum* ne dă de gândit: puțin probabil să fie chiar de la *Augustus* (cum ar sugera inscripția de la Vukovar); această trupă nu putea fi nici *Ulpia*, nici *Aelia*, deoarece omiterea acestor gentilicii într-o diplomă din anul 126 era inadmisibilă. Dimpotrivă, era posibilă, când este vorba de împărați anteriori (din secolul I), al căror nume a fost eventual blamat. Este deci plauzibil ca trupa să fi fost o *cohors II Flavia Dacorum*, creată de Domitian, din auxiliarii oferiți de regele Decebal⁷⁵ – devenit prin pacea din anul 89 *rex amicus et socius populi Romani*.

6. Numerus singularium din Dacia Superior

O diplomă militară (*tabella I*) din 25 aprilie 142 menționează mai întâi trei *alae* și zece *cohortes* din armata Daciei Superioare⁷⁶; în continuare, în r. 8 (intus), încă o formațiune: *ET NVM PEDET* (al cărei nume continua în r. 9); editorul completează: *et num(ero) pedet(um)* (sic) [*sing(ularium) Britann(icianorum)*]. Întregirea se bazează pe prezența, într-o diplomă cu trupele provinciei Moesia Superior din anii 103/107⁷⁷, unor *pedit[es singulares] Britannici*; aceștia se regăsesc apoi în Dacia în diploma din 17 februarie 110: *pedites singulares Britannici*⁷⁸, apoi în diploma din 2 iulie 110: *pedites Britannici*⁷⁹. În diploma de la Urfa din 14 aprilie 123, sunt menționați în Dacia Superior: *PEDITB BRITTANN* pe extrinsecus, *PED BRITT* pe intus⁸⁰.

Din acea diplomă, ar rezultă că în anul 142 formațiunea de *pedites singulares Britannici* era deja organizată ca un *numerus*; transformarea s-ar fi petrecut cel mai târziu la începutul domniei lui Antoninus Pius⁸¹. În acest caz, același *numerus* ar trebui integrat și în diploma recent publicată din anul 146⁸², precum și în diploma din 13 decembrie 156/157 (r. 11)⁸³. Totuși, în diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179, apare o *vexillatio peditum singular(ium) Britannicianorum*, tot în Dacia Superior⁸⁴. Ulterior, trupa apare într-adevăr organizată ca un *numerus* (cel mai târziu în anul 186)⁸⁵.

În cronică noastră epigrafică pe anul 2012, am acceptat lectura și opinia editorului diplomei (cea din anul 142); am considerat chiar că forma *pedet[- -]* poate găsi o explicație filologică⁸⁶.

Dar faptul că în diploma de la Drobeta (din 179; *supra*, nota 84) formațiunea se prezintă tot cu organizare provizorie, ne îndeamnă a căuta și altă soluție. Astfel, propunem acum a citi în diploma din anul 142, în locul cu pricina: *et num(ero) ped(itum) e[quitum] sing(ularium)*].

Pentru garda personală a legaților provinciali, a legaților de legiuni și a procuratorilor guvernatori, erau recrutați militari de elită, *singulares*⁸⁷; ei erau fie *equites*, fie *pedites*.

J. E. Bogaers (în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 610–611), H. Devijver (PME, Suppl. I, p. 1562, F 57) și B. Lörincz (*loc. cit.*).

⁷⁵ Vezi astfel Fl. Matei-Popescu, D. Dana, *Dacia, N.S.*, 50, 2006, p. 198: „Le moment de recrutement et de constitution de cette cohorte se place donc autour de 101. Il est également possible un recrutement dans les dernières années Domitien ou sous Nerva, si l'on considère le fait qu'entre 115 et 125/126 nous ne connaissons aucun diplôme militaire pour les troupes auxiliaires de la Mésie Supérieure”. Pentru *auxilia* oferite Imperiului de regi barbari aliați, se pot aminti spre comparație recrutările de trupe din regatul odrysilor, din Regatul Bosporan și din Commagena.

⁷⁶ W. Eck, *Eine Konstitution für die Truppen von Dacia Superior aus dem Jahr 142 mit der Sonderformel für Kinder von Auxiliaren*, ZPE, 181, 2012, p. 173–182 (= CEPR, XXXII, 2012, 1584).

⁷⁷ CIL, XVI, 54.

⁷⁸ CIL, XVI, 57 (= IDR, I, 2).

⁷⁹ CIL, XVI, 163 (= IDR, I, 3).

⁸⁰ RGZM, 22 (= ILD, 22).

⁸¹ Spre exemplu, o diplomă din anul 140 menționează *numerus equitum Illyricorum* din Dacia Inferior; IDR, I, 13 (= RMD, 39).

⁸² W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 191, 2014, p. 269–272, nr. 1: [- - - -] *Britannicia[norum]*.

⁸³ CIL, XVI, 107 (= IDR, I, 15), r. 11: [*ped]it(es) singul(ares) Brittan[nic(i)]*.

⁸⁴ Vezi *supra*, nota 38. Să presupunem că din formațiunea de *pedites singulares Britannici* a fost trimisă într-o expediție, în Orient sau la Dunărea superioară, o *vexillatio*, așa cum apare în diploma de la Drobeta?

⁸⁵ CIL, III, 1396 (= IDR, III/3, 243).

⁸⁶ SCIVA, 64, 2013, 3–4, p. 380–382, nr. 1584.

⁸⁷ Vezi A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², p. XII, 35–37; M. P. Speidel, *Guards of the Roman Army*, Bonn, 1978.

Astfel, de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa cunoaștem un altar dedicat *Eponab(us) et Campestrib(us)* de M. Calventius Viator, (*centurio*) *leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis), exerc(itor) eq(uitum) sing(ularium) C(ai) Avidi Nigrini, leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)*; este vorba de un centurion legionar, care se ocupa de antrenarea călăreților din garda guvernatorului Daciei (pe timpul lui Traian)⁸⁸.

Epigrafia tegulară de la Apulum ne face cunoscuți atât *pedites singulares* (13 tipuri de ștampile)⁸⁹, cât și *equites singulares* (un singur tip)⁹⁰; două tipuri tegulare reproduc ștampila N·SINGVL⁹¹, alte două doar SINGVL⁹². În schimb, inscripțiile lapidare redau de mai multe ori nume de călăreți din formațiunea de *singulares*⁹³.

Deosebit interes prezintă o altă inscripție funerară de la Apulum: *Dasati (S)cenobarbi, eq(uiti) alae Ba[t]avorum ex n(umero) sing(ularium), st[ip(endiorum) X]V, [a]n(norum) XXXI (?)*, *Bers[us] I]ngen[us], de[c(urio)] ex n(umero) eodem, (h)er<r>es, posuit*⁹⁴. Este vorba de un călăreț (de origine ilirică) din *ala Batavorum* (garnizoana la Războieni), transferat în *numerus singularium*. Această inscripție, precum și ștampila tegulară menționată mai sus (nota 90), sunt dovada existenței unui *numerus singularium* la Apulum.

7. *Vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis*

Într-o diplomă din 8 iulie 158, după trei *alae* și trei *cohortes*, mai sunt menționați *vexil(larii) Afric(ae) et Mau[r]et(aniae) Caes(ariensis) qui sunt cum Mauris gentilib(us) in Dacia Superiore sub Statio Prisco leg(ato)*⁹⁵. Istoricii care s-au oprit asupra acestei epigrafe cred că acești *vexillarii* au fost recrutați din provinciile africane și aduși la un moment dat în Dacia: astfel, V. Christescu⁹⁶, M. Macrea⁹⁷, iar mai de curând C. Opreanu⁹⁸, autorul acestor rânduri⁹⁹ și Doina Benea¹⁰⁰.

⁸⁸ CIL, III, 7904 (= IDR III/2, 205). De la Apulum se citează o altă inscripție (fragmentară; CIL, III, 14777 = IDR, III/5, 401) dedicată unei divinități necunoscute de un *hast(atus) leg(ionis) XIII [Gem(inae)] et M. Ulpus Restitutus, (centurio) exercit(ator) eq(uitum)*; dar acești *equites* pot aparține și cavaleriei legionare.

⁸⁹ IDR, III/6, 272–284).

⁹⁰ IDR, III/6, 269.

⁹¹ IDR, III/6, 270–171

⁹² IDR, III/6, 285–286.

⁹³ O serie de inscripții de la Apulum menționează călăreți ai acestei formațiuni: P. Ael. Crescens, *du[plicarius ?] eq(uitum) sin(gularium)* (CIL, III, 1160 = IDR, III/5, 375); Ael. Genialis, *ex singul(aribus), vexillarius* (mort la 32 de ani), a cărui lespede funerară o ridică Valerius, *libr(arius), pri(mus) heres*, și Atticus, *sec(undus) he(res)* (AÉ, 31, 1911, p. 433 = IDR, III/5, 358); M. Aurel(ius) Sila, *actar(ius) eq(uitum) sing(ularium)*, pe o statueta de bronz dedicată lui Sol (E. Zefleanu, Apulum, 3, 1947–1949, p. 170–171; AÉ, 1962, 208; IDR, III/5, 358); Iulius Gracilis, *b(ene)fficiarius ex sing(ularibus)*, care dedică o placă pare-se lui I. O. M. Dolichenus, pe timpul domniei lui Septimius Severus și a fiilor săi (= D. Radu, Apulum, 4, 1961, p. 105, nr. 13; I. I. Russu, StCl, 12, 1970, p. 164–165, nr. 2; I. Piso, ZPE, 103, 1994, p. 207 și urm. = AÉ, 1994, 1490 = AÉ, 1978, 662; M. P. Speidel, ZPE, 103, 1994, p. 215 și urm.; IDR, III/5, 219); de asemenea, un fragment de monument votiv pare a fi dedicația unui anonim *[de]c(urio) eq(uitum) sing(ularium)* (CIL, III, 7787 = IDR, III/5, 405). Pe un alt monument funerar de la Apulum este menționat Mucasenus Censorini, *<a>eques ex singul(aribus) co(n)s(ularis)*. De asemenea, pe un altar votiv de la Negrilești este atestat P. Aelius Atilianus, *dec(urio) ex sing(ularibus) cons(ularis)* (Arch. Ért., 31, 1911, p. 433; AÉ, 1913, 54; ILD, 795). În ambele cazuri, referirea la consularul provinciei (desigur al celor trei Dacii) permite datarea inscripțiilor după anul 168.

⁹⁴ CIL, III, 7800 (= IDR, III/5, 522).

⁹⁵ CIL, XVI, 108 (= IDR, I, 16).

⁹⁶ V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 201 (ediția a II-a, București, 2009, p. 186): „După cum îi arată chiar numele, ostașii care compuneau acest detașament fuseseră recrutați în Africa și Mauretania Caesariensis. Credem că acest detașament – *vexillatio* – era analog cu cel din Illyricum, în sensul că a fost alcătuit din ostași aleși din trupele celor două provincii, Africa și Mauretania Caesariensis, în vederea unui anumit scop”.

⁹⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 55: „Mai grele și mai îndelungate au fost însă, după cât se pare, luptele duse tot împotriva dacilor liberi spre sfârșitul domniei lui Antoninus Pius. Spre a face față situației, au fost aduse din alte provincii noi trupe în Dacia, printre care *vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis* și *Mauri gentiles*”.

Iată însă că această formațiune apare acum în alte două diplome militare, de curând publicate, datând din anul 146: *vexil(larii) Afric(ae) [et Mauret(an)iae] Caes(ariensis) et sunt cum] Mauris genti[lib(us)]*¹⁰¹ și anul 152: *vexill(arii) ex [Africa et Maur(etania) Caes(ariensi) qui sunt cum] Maur(is) gen[tilibus in Dacia Super(iore)]*¹⁰².

Din analiza documentelor epigrafice reiese că, în vederea unor operațiuni de mare amploare, pentru a reprimă incursiunile triburilor berbere și maurilor, au fost trimise în Africa de Nord vexilații de călăreți auxiliari din provinciile europene ale Imperiului (Britannia, Germania, Hispania, provinciile dunărene)¹⁰³.

Starea de insecuritate a cuprins mai întâi provincia Mauretania Tingitana, unde au fost trimise efective din Hispania. Dintr-o inscripție din anul 144 aflăm că la conducerea acestei provincii fusese trimis Uttedius Honoratus, *amplissimus praeses, c(larissimus) v(ir)*¹⁰⁴; se crede că acest personaj, de rang senatorial, ar fi guvernat cele două Mauretanii reunite, ca legat imperial, având în subordine chiar efective legionare¹⁰⁵. Deocamdată, Uttedius Honoratus este cunoscut doar la comanda armatei provinciei Mauretania Tingitana, printr-o diplomă militară din 22 decembrie 144¹⁰⁶.

În realitate, ceea ce știm sigur rezultă din analiza carierei ecvestre a lui *T. Varius Clemens*, cunoscută din mai multe inscripții¹⁰⁷: după cele trei miliții ecvestre, a primit o comandă cu caracter excepțional (fără îndoială pe la anul 144): *praef(ectus) auxiliorum in Mauretanium Tingitanam ex Hispania misso[r]um* – deci comanda unei vexilații din armata provinciei Hispania (Citerior), posibil de 1 000 de oameni. Acest comandament i-a permis, imediat după aceea, a îndeplini o *quarta militia*; apoi, după două misiuni ca *procurator* (în Cilicia și Lusitania), a fost numit procurator – guvernator al provinciei Mauretania Caesariensis¹⁰⁸.

Tot în Tingitana au fost trimise trupe și din Moesia Inferior, așa cum reiese dintr-o diplomă din anul 156: *equitibus qui militav[erunt in alis IIII quae appell]antur I Gallo[rum Atec]torig(iana) e[st] - - - et I] Vespas[iana D]jardano[rum] et [- - - quae] sunt in [Moe]sia Infer[iore sub Vitrasio Pol]lione [leg(ato) quin]is et v[icenis pluribus]e stipendis eme[ritis d[i]missis hon[esta missione per Fla]vium Flavianum [procuratorem] cum essent in exp[editione Mauretaniae Tin]gitanae¹⁰⁹*; Vitrasius Pollio a fost guvernator al Moesiei Inferioare între 156–159¹¹⁰, iar Flavius Vetustinus este

⁹⁸ C. Opreanu, *EphemNap*, 19, 2009, p. 214: „Din *ala Flavia, I Pannoniorum* și *cohors II Hispanorum*, toate unități auxiliare de sub comanda legiunii III Augusta de la Lambaesis, ar putea proveni acei *vexil(larii) Afric(ae) et Mau[r]et(an)iae] Caes(ariensis)* menționați în Dacia Superior prin diploma de la Cristești din 158 p. Chr.”.

⁹⁹ C. C. Petolescu, *SCIVA*, 61, 2010, 3–4, p. 321: „S-ar putea ca ei să fi fost aduși în Dacia Superioară cu ocazia evenimentelor de la începutul domniei lui Antoninus Pius, dacă nu chiar pe timpul lui Hadrian, pe timpul misiunii lui Q. Marcius Turbo”.

¹⁰⁰ Doina Benea, *Istoria Banatului în antichitate*, Timișoara, 2013, p. 64.

¹⁰¹ W. Eck, A. Pangerl, *ZPE*, 191, 2014, p. 269–272, nr. 1. Dacă se acceptă ipoteza exprimată de autorii citați la notele 96–100, acești *vexillarii* au fost aduși în Dacia încă de la începutul domniei lui Antoninus Pius, oricum *ante 144*, când Dacia a fost afectată de atacuri barbare (vezi discursul lui Aelius Aristides, din anul 144, spre *Lauda Romei*; despre acesta și alte surse: C. C. Petolescu, *Contribuții la istoria Daciei romane*, București, 2007, p. 108 și urm.).

¹⁰² W. Eck, A. Pangerl, *ActaMN*, 43–44/I, 2006–2007 (2008), p. 198–201, nr. 5, fig. 5 a–b (foto) (= *AE*, 2007, 1763). Prudența autorilor, care preferă a completa *vexill(arii) ex [Africa sau Maur(etania) Caes(ariensi)]* este excesivă, deoarece spațiul permite întregirea cu numele ambelor provincii nord-africane, în forma redată de diploma din anul 158.

¹⁰³ M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, p. 135 și urm.

¹⁰⁴ *AE*, 1931, p. 38 (Sala, în Mauretania Tingitana); vezi B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 420, nr. 12.

¹⁰⁵ M. Bénabou, *La résistance*, p. 137–140: situația epigrafică a trupelor venite din diferite provincii din Europa.

¹⁰⁶ *RMD*, V, 398 (= *AE*, 2004, 1924).

¹⁰⁷ *IDRE*, II, 249–254 (care consemnează sursele bibliografice anterioare); vezi H. Devijver, *PME*, V 52.

¹⁰⁸ B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 411, nr. 15; H.-G. Pflaum, *Carrières. Supplément*, 1982, p. 44: „il est attesté dès 152 comme procurateur en Maurétanie Césarienne”; în realitate, el apare în fruntea acestei provincii în diploma din 24 septembrie 151 (v. *infra*, nota 109).

¹⁰⁹ *AE*, 2006, 1213.

¹¹⁰ B. E. Thomasson, *LP*², p. 50, 20:087.

menționat ca procurator – guvernator al Mauretaniei Tingitana în trei diplome din 26 octombrie 153¹¹¹.

Alte trupe au fost trimise în Mauretania Caesariensis din Pannonia, după cum rezultă mai întâi dintr-o diplomă din 1 august 150¹¹², din care reproducem: *equitib(us) qui militaverunt in ali[s] V quae appell(antur) I Hispanor(um) Aravacor(um) [et III Aug(usta)] Thrac(um) sagit(taria) quae sunt [i]n Pann(onia) Su[p]e[r]io[r(e)] sub Claudio Maximo, item I Fla[v]ia Britann(ica) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et I Thrac(um) veter(ana) sag[it(taria)] et I Aug(usta) Ituraeor(um) sagit(taria), quae sunt in Pann[on(ia)] Inferior(e) sub Cominio Secundo, quin[is] et vicens plurib(usve) stip(endis) emer(itis) dim(issis) honest(a) miss(ione) per Porcium Vetustinum proc(uratorem) cum essent in expedition(e) Mauretan(iae) Caesariens(is) etc.* Prin urmare, călăreții din cele cinci trupe menționate, făcând parte din armatele celor două provincii pannonice, fuseseră trimiși *in expeditione* în Mauretania Caesariensis; diploma se referă la cei care își împliniseră stagiul (sau chiar îl depășiseră) – *quin[is] et vicens plurib(usve) stip(endis) emer(itis)* – și fuseseră deja *dimissi honesta missione* de către Porcius Vetustinus, procuratorul acestei provincii¹¹³. Probabil și în acest caz a fost vorba nu de cele cinci *alae*, cu efectivul lor complet (circa 3 000 de militari), ci doar de o vexilație, foarte probabil *milliaria*.

O altă diplomă fragmentară, databilă între 150–154, cuprinde o combinație de efective din armatele provinciilor pannonice din timpul guvernării lui Claudius Maximus și Nonius Macrinus; restul diplomei lipsește, dar se crede că fuseseră lăsați la vatră de Varius Clemens (v. mai jos)¹¹⁴.

Numele provinciei Pannonia Superior apare și într-o altă combinație de efective militare din două provincii, în diploma din 24 septembrie 151¹¹⁵: *equit(ibus) qui milit(averunt) in alis VIII, quae appell(antur) [I Ulp(ia) cont]ar(iorum) (milliaria) et I Thrac(um) sag(ittaria) c(ivium) R(omanorum) et I Hispan(or)um Ar[vac(or)um] et I C[anane]atium c(ivium) R(omanorum) et III Aug(usta) Thrac(um) sagit(taria) [quae sunt in] Pannon(ia) super(iore) sub Claudio Maxi[m]o item I Co[ma]g(enorum) (milliaria) sag(ittaria) et I Aug(usta) <Th>rac[um] et I Pann[on(iorum)] Tampian(a) quae sunt in [Norico sub - - P]robato, quinis et [vicens plurib(usve) stip(endiis) emer(itis) dimis(sis) ho[nest(a) mission(e) per] Varium Clem[entem] proc(uratorem) cum ess(ent) in exp[edit]ione M[aur(etaniae) Cae]sar(iensis)].*

Tot din acest an pare a data un alt fragment de diplomă¹¹⁶, referitor la călăreții din câteva trupe din Moesia Inferior (în timpul guvernării lui Egrilius Plarianus¹¹⁷) și Moesia Superior (în timpul guvernării acestei provincii de către Sisenna Rutilianus¹¹⁸), *[quinis et vicens plurib(usve) stipen]dis emer[it]is dimissis honest(a) mission(e) per] Varium C[lementem] proc(uratorem) cum essent in expe]dit(ione) Maur(etaniae) Caesar(iensis)].*

Cele două diplome din anul 151 menționează lăsarea la vatră a altor efective, de către Varius Clemens, eroul din 144 (vezi mai sus), ajuns acum la cârma provinciei Mauretania Caesariensis.

Din diplomele Daciei din anii 146, 152 și 158, rezultă că evenimentele au afectat chiar și Africa Proconsularis, provincie aflată în guvernarea Senatului. S-ar putea deci ca Utedius Honoratus, *c(larissimus) v(ir)*¹¹⁹, să fi fost legat al Numidiei, unde staționa legiunea III Augusta¹²⁰; lista

¹¹¹ RGZM, 34; RMD, V, 409 și 410 (= AE, 1997, 1767 = AE, 2005, 1727)

¹¹² CIL, XVI, 99.

¹¹³ B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 411, nr. 14; PIR², P 870.

¹¹⁴ AE, 2006, 1832 (= RMD, IV, 273; RGZM, 36 (revizuită de P. Holder, ZPE, 156, 2006, p. 261–264, nr. 2).

¹¹⁵ RGZM, 32.

¹¹⁶ AE, 2006, 1184 (= AE, 1998, 1116; revizuită de P. Holder, ZPE, 156, 2006, p. 255–260, nr. 1; preluată concomitent în RMD, V, 405). Vezi Fl. Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 179.

¹¹⁷ Întregirea numelui acestui guvernator este ipotetică, dar datarea diplomei este asigurată de numele guvernatorului Moesiei Superior (vezi nota următoare).

¹¹⁸ Întregirea numelui acestui guvernator este sigură, întrucât el mai apare într-o diplomă cu trupele acestei provincii din 20 ianuarie 151 (RGZM, 31).

¹¹⁹ Vezi *supra*, nota 98.

¹²⁰ Titlul legaților Numidiei era cel de *legatus Augusti pro praetore*, rangul fiind cel de *vir praetorius*; această legăție era urmată de desemnarea pentru consulat.

guvernatorilor acestei provincii pare a fi liber în anul 144¹²¹. Este posibil ca el să fi cumulat comandamentul legiunii III Augusta cu guvernământul celor două Mauretanii.

Prin urmare, am avea motive să credem că, și în cazul vexilarilor din diplomele Daciei (din 146, 152 și 158), este vorba tot de steaguri de călăreți trimiși în Africa (Proconsularis) și în Mauretania Caesariensis, posibil tot prin anii 144–145, pentru a lupta împotriva maurilor¹²². Este probabil că, după înfrângere, o parte dintre mauri au făcut act de supunere; am putea crede că ei au fost atașați vexilarilor veniți din zona dunăreană și trimiși în Dacia Superior, unde apar în diplomele din 146, 152 și 158 (v. *supra*), poate și în Moesia Superior¹²³. Probabil că diploma din 158 este dintre ultimele care acordă *honesta missio* acelor *vexillarii* (al căror nume dispăre astfel dintre trupele provinciei). Maurii veniți în Dacia au fost distribuiți în castele de la Micia și Tibiscum, eventual și Optatiana și Răcari, unde îi menționează o serie de inscripții (la începutul secolului al III-lea, îi aflăm constituiți în *numeri*)¹²⁴.

Nouvelles contributions épigraphiques concernant l'organisation administrative et militaire de la Dacie romaine

1. Deux diplômes militaires de l'an 116 (AÉ, 2006, 1863 et 2009, 1806) enregistrent quelques troupes de l'armée de la province de Mésie Inférieure – dont une aile (Atectorigiana Gallorum) et trois cohortes (I milliaria Brittonum, II Flavia Bessorum et II Flavia Numidarum) sont ultérieurement attestées dans l'armée de Dacia Inferior (RGZM, 8, du 17 juillet 122; AÉ, 2006, 1035). Cette constatation confirme l'opinion de Boris Gerov (Klio, 37, 1959, p. 196–210), selon lequel les territoires daces occupés au cours de la guerre de 101–102, par les troupes de Mésie Inférieure, ont appartenu à cette province jusqu'au début du règne de l'empereur Hadrien.

2. Un diplôme militaire du 12 novembre 119 – parmi les plus surprenantes découvertes épigraphiques de ces dernières années – enregistre plusieurs troupes [quae sun]t in Dacia Super(iore) sub Marc(io) Tur[bone] (AÉ, 2005, 1703); c'est la première attestation de la nouvelle province de Dacia Superior et implicitement de Dacia Inferior. De même, quatre autres diplômes militaires attestent, quelques années plus tard, une troisième province – Dacia Porolissensis (un diplôme du 14 avril 123; RGZM, 22; deux diplômes datant du 10 août 123, mis au jour à Gherla et Čovdin: IDR, I, 7 et 7 a; RMD, I, 21–22; un autre diplôme de la même date: W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 176, 2011, p. 234–240).

En vue de l'organisation de l'armée de la nouvelle province, on constate un ample déplacement de troupes, transférées de Pannonie ou de Dacie (supérieure): au moins quatre ailes (I Brittonum / Britannica c. R., II Pannoniorum, Siliana et Tungrorum Frontoniana) et six cohortes (I Hispanorum scutata Cyrenaica, II Cannanefatium, II Gallorum Macedonica, I Batavorum pia fidelis, II Augusta Nerviana milliaria Brittonum et I Aelia Gaesatorum). Il s'ensuivrait qu'une bonne partie du territoire de la nouvelle province de Dacia Porolissensis (celui situé à l'est de la ligne Potaissa – Napoca – Porolissum) a été annexée seulement aux premières années du règne de l'empereur Hadrien, grâce à l'activité militaire de Q. Marcius Turbo.

¹²¹ B. E. Thomasson, *LP*, col. 397: [Q. Corn]elis Qu[adratus] (după opinia lui E. Birley); cf. G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, Bonn, 1976, p. 249 (care respinge opinia lui E. Birley).

¹²² W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 202: „Doch muss es sich um ernsthafte Auseinandersetzungen gehandelt haben, da man sonst nicht aus Mauretania Carsariensis Truppen in die Provinz nördlich der Donau versetzt hätte; denn gerade in dieser Zeit waren in den beiden Mauretaniae Kämpfe im Gang, die dorthin die Ansendung von Vexillationen aus Pannonien erfordert hatten [autorii trimit la diplomele CIL, XVI, 99; RGZM, 32; RMD, V, 398 și 405]; vielleicht war es die besondere Kampfweise der Truppen aus Africa und Mauretania, die ihre Absendung nach Dakien bedingt hatte”.

¹²³ Vezi diploma CIL, XVI, 114 (= IDR, I, 29).

¹²⁴ C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 135–136.

3. Un nouveau diplôme militaire du 24 novembre 124 (AÉ, 2010, 1857) fait mention de plusieurs troupes de l'armée de Dacia Superior, dont nous préoccupe seulement les cohortes III Campestris c(ivium) R(omanorum) et V Gallorum Dacica.

A cette époque, cohors III Campestris tenait son camp à Drobeta, où est attestée par plusieurs inscriptions. Quelques années plus tard, en 132 (RMD, IV, 247), puis à l'époque d'Antonin le Pieux (CIL, XVI, 111 – a. 160; RMD, I, 55 – a. 161; RMD, V, 418–419 = AÉ, 1998, 1617 et 1999, 1315 – a. 157), cette troupe est attestée en Mésie Supérieure; à l'avis de I. Piso et Doina Benea (ZPE, 56, 1984, p. 289; *idem*, ActaMN, 21, 1987, p. 124), le bord Nord du Danube se trouva, depuis Hadrien jusqu'à Marc Aurèle, sous les ordres du légat de la Mésie Supérieure. Mais la cohorte des Gaulois, qui tenait son camp à Pojejena, est qualifié Dacica dans le diplôme cité de 124; d'autre part, une cohors V Gallorum était aussi présente dans Moesia Superior, mais qui porte dans un nouveau diplôme militaire (encore inédit; 1 juillet 126) le qualificatif de Pannonica.

A notre opinion, il est possible que le pont sur le Danube, dont la structure en bois avait été détruite en 117/118 (Cassius Dio, LXVIII, 13, 6), ait été refait par l'empereur Hadrien, au cours d'une visite dans les provinces danubiennes, éventuellement en 125; à cette occasion, le camp de Drobeta, avec la cohors III Campestris c. R., fut placé sous les ordres du légat de la Mésie Supérieure. Le pont sera définitivement désaffecté à l'époque de la guerre de l'empereur Marc Aurèle avec les populations barbares de la zone danubienne. Alors, le camp de Drobeta (avec sa troupe) revint sous l'autorité du légat de général de la Dacie (diplôme du 1 avril 179; RMD, III, 123 = AÉ, 1987, 843).

4. Les diplômes militaires du 14 octobre 109 (AÉ, 1990, 860 = RMD, III, 148) et 17 février 110 (CIL, XVI, 57 = IDR, I, 2) font mention, parmi les troupes de la province de Dacia, de la cohors IIII Cypria c(ivium) R(omanorum); cette troupe est encore attestée, par des estampilles téguiaires, dans le camp de Bumbești-Jiu (IDR, II, 179).

Voilà que le diplôme déjà mentionné du 1 juillet 126 (v. supra) fait mention de cette troupe dans la Mésie Supérieure. L'explication serait la suivante: la troupe a été englobé par l'empereur Trajan dans le corps expéditionnaire formée en Dacie et envoyé dans la guerre contre les Parthes; à sa rentrée, elle resta temporairement en Mésie Supérieure, puis fut envoyée au Nord de la Mer Noire.

Dans ces conditions, il est possible que la fortification de Bumbești (celui du lieu appelé „Vârtop”), élevée probablement pendant où immédiatement après la guerre de 101/102, ait été abandonnée dès l'époque de Trajan. C'est seulement à l'époque de Marc Aurèle qu'un autre camp, en glèbe, fut construit dans le point „Gară”; refait en pierre en 201, sous Septime Sévère et Caracalla, tel qu'il résulte d'une inscription: *muros cesp[iticos] castro[ru]m coh(ortis) I A[u]reliae Brittonum (milliariae) Antoniniana(e) vetust(ate) dil[apsos] lapide eos restitue[r]unt* (CIL, III, 14485 a = ILS, 9179; IDR, II, 174).

5. Un autre diplôme militaire datant de 126 fait mention, parmi les troupes de Moesia Superior d'une cohors II Dacorum (AÉ, 2008, 1717); à notre avis, cette troupe serait identique avec la coh(ors) II Aug(usta) Dac(or)um p(ia) f(idelis) (milliaria) eqq(uitate) d'une inscription de Vukovar (Pannonia Inferior; CIL, III, 10255 = 6450; IDRE, II, 289). Cette énigmatique troupe semble être une création de l'empereur Domitien.

6. Un diplôme militaire du 25 avril 142 (W. Eck, ZPE, 181, 2012, p. 173–182) fait mention dans l'armée de Dacia Superior de trois ailes, 10 cohortes et (ligne 8) NVMPEDET[– – – – –]; l'éditeur complétait: et num(ero) pedet(um) [sing(ularium) Britann(icianorum)]. Tout récemment, cette troupe fait de nouveau son apparition dans un autre diplôme de 146: [– – – pedit. Singular.] Brittannicia[norum] (W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 191, 2014, p. 269–272, n° 1).

Cette intégration s'appuyait sur la présence d'une troupe de ce nom dans les diplômes militaires: en 103/107 en Mésie Supérieure (CIL, XVI, 54: pedit[es singulares] Britanniciani), puis en Dacie le 17 février 110 (CIL, XVI, 57 = IDR, I, 2: pedites singulares Britan.) et 2 juillet 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3: pedites Britannici); ultérieurement dans Dacia Superior, le 14 avril 123 (RGZM, 22). Mais cette troupe fait son apparition aussi dans le diplôme du 1 avril 179, toujours comme formation irrégulière: vexillatio peditum singularium Britannicianorum (RMD, III, 123 = AÉ, 1987, 843). C'est seulement en 186 qu'il apparaît sous le nom de n(umerus) Brit(– – –) (CIL, III, 1396 = IDR, III/3, 243).

C'est pourquoi nous proposons dans le diplôme du 25 avril 142: et num(ero) ped(itum) e[st] equit(um) sing(ularium)]. Cette formation est attestée à Apulum par plusieurs épigraphes (voir spécialement CIL, III, 7800 = IDR, III/5, 522: N-SINGVL) et estampilles téguiaires (IDR, III/6, 270–271: N-SINGVL).

7. Un diplôme militaire du 8 juillet 158, après trois ailes et trois cohortes, fait mention des vexil(larii) Afric(ae) et Mau[r]et(aniae) Caes(ariensis) qui sunt cum Mauris gentilib(us) in Dacia Superiore sub Statio Prisco leg(ato) (CIL, XVI, 108 = IDR, I, 16)); dans un autre diplôme, encore plus récent, de l'an 152, fait apparition la

même formation: vexill(arii) ex [Africa et Maur(etania) Caes(ariensi) qui sunt cum] Maur(is) gen[tilibus in Dacia Super(iore)] (AÉ, 2007, 1763). Il s'agit donc d'une vexillation, probablement milliaria, envoyée en Afrique du Nord, pour participer aux luttes contre les incursions des Maures et des tribus berbères; alors, des formations similaires ont été envoyées des provinces occidentales (Britannia, Germania, Hispania) et de la région danubienne (voir M. Bénabou, La résistance africaine à la romanisation, Paris, 1976, p. 135 et suiv.). Parmi les vaincus, les Mauri gentiles, faisant acte de soumission, ont été attachés à cette vexillation renvoyée en Dacie.

Mots-clés: Moesia Inferior, Dacia Porolissensis, Cohors III Campestris, Bumbești-Jiu, Cohors II Dacorum, Numerus singularium, Vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis

Constantin C. Petolescu • Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București,
Str. Henri Coandă, nr. 11, 010667 București, Sector 1
e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr

ROMANI ȘI BARBARI ÎN STÂNGA DUNĂRII DE JOS (SECOLELE IV-V P. CHR.). UN STADIU AL DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE DIN SUDUL MOLDOVEI*

COSTIN CROITORU

Intervalul cuprins între secolul IV p. Chr. și prima jumătate a celui următor este foarte bine reprezentat în zona dintre Carpați și Prut, perioadei în discuție putându-i fi atribuite, numai pentru zona sa meridională, peste 90 de descoperiri (intervalul cronologic cel mai bine reprezentat!), cele mai multe dintre acestea fiind fortuite (Croitoru 2013, 211-215). Această realitate nu trebuie să surprindă, fiind în concordanță cu descoperiri din alte teritorii ce ilustrează veritabila explozie demografică ce caracterizează perioada la care ne referim (Petrescu 2000, *passim*). Din punct de vedere material aceste descoperiri au fost asociate unui vast complex cultural, numit după localitățile eponime în care s-au efectuat cercetări: Sântana de Mureș (în Transilvania), respectiv Cerneahov (în Ucraina).

Per ansamblu necropolele au fost mai bine investigate – situația este valabilă pentru tot spațiul în care s-a dezvoltat complexul cultural Sântana de Mureș Cerneahov, și asta se datorează în primul rând „aplecării” arheologilor, acest tip de sit furnizând material bogat și, în general, aflat într-o stare de conservare bună.

Pentru zona la care ne referim, de notorietate în literatura de specialitate sunt necropola de la Lunca – cea care a beneficiat de o abordare monografică (Dragomir 2001, *passim*), și necropola de la Barcea al cărei material arheologic a fost publicat selectiv (Nicu, Țau 1980, 373-397; Nicu, Țau 1983, 415-428; Nicu, Țau 1985, 165-166; Nicu, Țau 1986, 172-179; Nicu, Țau 2010, 99-115; Nicu, Țau 2011, 76-76; Nicu, Țau 2012, 117-125) dar care, din punct de vedere al inventarului funerar, pare să fie una dintre cele mai bogate de pe teritoriul Moldovei. Între altele, avem în vedere ponderea, dar mai ales calitatea unor importuri romane – se distinge, de exemplu prezența unor amfore, atât la Lunca cât și la Barcea, unicate deocamdată la nordul Dunării.

[O amforă întreagă a fost identificată în M₁₂ de înhumăție de la Lunca (Croitoru 2010, 251-261; Croitoru 2011, 87, 316-318, no. 1183). Este vorba despre un exemplar încadrat tipului *Keay III*, bine reprezentat, mai ales în zona occidentală a imperiului: *Gallia, Italia, Hispania, Dalmatia*, unde se datează în intervalul cronologic cuprins între secolele IV – VI (Keay 1984, 168; Bonifay, Villedieu 1989, 35; Sciallano, Sibella 1991, 106). Este de notat faptul că în *Scythia* sunt descoperite doar două exemplare fragmentare (Paraschiv, Băjenaru 2003, 233-236, fig. 1/1-2), aici constituind singurele recipiente italice, de epocă romano-bizantină, pentru transport (Paraschiv 2006, 61), iar în *Dacia* sunt practic necunoscute. Având în vedere că amforele respective păstrau urme de smoală pe pereții interiori rezultă că produsul transportat era vinul. Nu cunoaștem exemplare similare în mediul Sântana de Mureș de la est de Carpați; probabil că amfora de la Lunca de acest tip a ajuns în zonă tot prin intermediul comercianților dobrogeni.

Altă amforă întreagă a fost descoperită în M₁₇ de la Barcea (Croitoru 2011, 79, 316-318, no. 1045). Este vorba despre un vas cu o toartă, tipul Carthage LR 3. Prezența acestui tip de amforă în Asia Mică este foarte bine documentată, în zona Mării Egee fiind căutate și centrele de producție (Robinson 1959, 17; Scorpan 1977, p. 272; Riley 1979, 183-185; Keay 1984, 287; Bonifay 1986, 279, fig. 7/22-23; Panella 1986, 614, fig. 5, 21; Abadie-Reynal 1989, 48, fig. 2; Peacock, Williams 1986, 188-190; Sciallano, Sibella 1991, 102). Fără a lipsi din spațiul vest pontic, unde este atestat în cadrul a numeroase situri (Baumann 1984, 54, pl. XII/2; Bucovală, Pașca 1988-1989, 146, pl. 9d, e; 12/e; Opaiț 1991, pl. 21; Opaiț et alii 1991, 221, pl. 27/7-9; Suceveanu 1998, 229, nr. 119, pl. XIII/119), recipientul în discuție apare în procentaje mai curând modeste, aceiași situație regăsindu-se și la sudul Dunării (Kuzmanov 1985, 13-14; Bjelajac 1986, 45-48) sau în nordul Mării Negre (Zeest 1960, 118-119; Jakobson 1979, 11-12, fig. 2/2). Câteva exemplare apar și în *Dacia* (Ardeț 2006, 126-127). În fine, în spațiul nostru de referință, la Barcea este singurul exemplar cunoscut. Nu cunoaștem date despre condițiile descoperirii sau dimensiunile recipientului, pasta etc., așa încât nu putem emite nici un fel de supoziții.

* Această lucrare a fost finanțată de Autoritatea Națională Română pentru Cercetare Științifică, CNCS – UEFISCDI, numărul proiectului PN-II-RU-TE-2012-3-0216.

Oricum, prezența unei singure toarte ne indică o datare anterioară sfârșitului secolului IV p. Chr. În general, amfore de acest tip par să fi fost utilizate pentru transportul unui sos sărat (Hautumm 1981, 163-165), dar nici uleiul nefiind exclus (Opaț 1996, 52). Pe de altă parte, identificarea unor piese care conțin *tituli picti* ilustrează faptul că erau folosite la transportul vinului (Robinson 1959, 17, pl. 2/F-65, F66 ; Kelemen 1990, 183-184, nr. 271)].

La cele două necropole menționate deja se adaugă alte 13 descoperiri cu caracter funerar (Gănești, Corni, Cuca, Foltești, Grivița, Liești, Munteni, Rogojeni, Umbrărești, Tecuci și Valea Mărului). Mormântul izolat identificat fortuit la Ijdileni, judecând după singurul recipient păstrat din inventarul său, pare a fi mai curând sarmatic; posibil aceeași origine i-ar putea fi atribuită defunctului din mormântul de la Galați, distrus, despre care nu deținem informații suplimentare. Mai notăm, în același context, și faptul că în cazul descoperirii de la Rogojeni este vorba despre singurul mormânt de incinerare în urnă atribuit perioadei în discuție, identificat fortuit pe teritoriul județului Galați.

Așa cum s-a observat peste tot în arealul Sântana de Mureș-Cerneahov necropolele se află în apropierea așezărilor. În cadrul lor s-a practicat atât incinerarea cât și inhumarea, evident cu diverse variante (incinerare pe rug sau în groapă, depunerea resturilor cremației în urne sau în gropi, inhumare în diferite poziții, în gropi de forme și orientări diverse), explicate prin prezența în cadrul culturii a unor grupe de populații diferite din punct de vedere etnic. Raportul dintre cele două rituri constituie și un indicator cronologic; în fazele mai timpurii ale culturii incinerarea era mai răspândită în detrimentul inhumării, ulterior în fazele finale predomină inhumarea, și sub influență creștină; se înregistrează un fenomen de uniformizare a ritului funerar, desigur și ca rezultat al maturității la care ajunsese procesul de aculturație.

Inventarul funerar este, de obicei, foarte bogat, fiind reprezentat în special din recipiente de lut, dar uneori și din sticlă, piese și accesorii vestimentare, podoabe, amulete, ustensile etc. Un loc aproape nelipsit în cadrul inventarului funerar îl ocupă ofrandele alimentare, identificate sub forma resturilor osteologice animale (între acestea cu oarecare frecvență apare câte un cuțit utilizat la sacrificarea lor) și al cojilor de ouă.

Celelalte descoperiri par a semnaliza prezența unor așezări, dar nu întotdeauna identificarea la suprafața terenului, a unor fragmente ceramice caracteristice culturii Sântana de Mureș simbolizează acest lucru, materialele putând fi, la fel de bine, și urmele unor necropole, știută fiind preferința „cerneahovenilor” de a depune numeroase recipiente în morminte. Descoperirea printre aceste materiale ceramice a unor fragmente de pereți sau „lipitură” (Prodănești, Drăgușeni, Ijdileni, Rogojeni) reprezintă indicatori mai siguri pentru tipul sitului. Cu certitudine așezări sunt cele identificate la Cavadiș, Stoicani, Negrilești și Vânători, unde alături de urmele unor locuințe au fost descoperite și cuptoare (Comșa 1985, 173; Alaiba 2008, 91). După cum se observă, membrii acestor comunități preferau pentru întemeierea așezărilor locurile situate de-a lungul văilor, în zona unor izvoare puternice, ceva mai înalte, elocvență fiind frecvența mai ridicată a elementelor „cerneahoviene” în zonele de podiș din nordul județului.

Dintre acestea, așezările de la Vânători (sau poate una și aceeași cum afirmă la un moment dat autorul săpăturilor arheologice, Brudiu 1983, 407-414), au fost mai bine cercetate dar, oricum așa cum vom vedea, insuficient pentru importanța lor. Pe de o parte, avem în vedere caracterul cu totul special al acestei locuri de pe malul lacului Brateș și faptul că materialul arheologic recoltat, atât cât putem sesiza în actualul stadiu al cercetărilor/publicării materialului, pare să nu se identifice întotdeauna cu cel „clasic” cerneahovian.

Pe de altă parte, exceptând mormântul izolat, descoperit la Galați despre care nu deținem absolut nici un indiciu cronologic (nu știm care sunt argumentele, oricum neinvocate, pentru datarea sa în secolul IV p. Chr.!) și fragmentele ceramice sporadice identificate la Șendreni și atribuite culturii Sântana de Mureș, nu avem nici o descoperire (așezare sau necropolă!) din secolele IV – V p. Chr. în interiorul teritoriului marcat de „Valul lui Traian”, exceptând așezarea/așezările de la Vânători.

Pentru aceeași perioadă la Barboși pare să fi existat un turn poligonal, din piatră, datat în prima jumătate a secolului IV p. Chr., pe baza monedelor de la Constantinus I (306-337) și a urmașilor săi (Gostar 1962, 505-511), pus în legătură cu revirimentul „stăpânirii” romane în zonă – poate enigmaticul *Turris* amintit de Procopius (Comșa 1974, 302; Madgearu 1992, 203-208), și avem indicii privind funcționarea valului de pământ (o a doua fază, surprinsă și arheologic). În acest context,

așezarea/așezările de la Vânători, singura „intruziune” la sud de fortificația liniară de pământ, fie a fost „tolerată” de administrația romană, fie este ceva mai târzie decât scurta revenire a sudului Moldovei în Imperiu. În orice caz, doar reluarea cercetărilor arheologice la Vânători sau măcar reevaluarea materialului deja identificat ar putea elucida, pe viitor, aceste chestiuni.

Mai este un aspect care trebuie abordat pentru perioada la care ne referim, și anume apariția și difuziunea la nordul Dunării a „creștinismului popular” (Zugravu 1997, 15: „în cercetarea românească, conceptul de «creștinism popular» este folosit mai ales pentru a desemna maniera în care a avut loc ascensiunea religiei creștine în spațiul carpato-dunărean, respectiv prin câștigarea treptată a populației la mesajul evanghelic, fără intervenții brutale ale unor autorități politice și ecleziastice, fără misionari eroici și clamorosi, așadar pe o cale «neoficială», «populară»”). Așa cum s-a remarcat și pentru alte zone ori religii, paralel cu teologiile oficiale, elaborate în temple/biserici, abundând în ceremonii complexe și adesea inaccesibile profanilor, categoriile sociale inferioare – dar uneori și elitele, iar în cazul nostru lumea barbară de la nordul Dunării, aveau propria fervoare religioasă, exprimată în atașamentul pentru acele divinități mai apropiate nevoilor cotidiene, în vehicularea unor credințe mai simple – depărtate de abstractul ideilor sacerdotale – în manipularea unor obiecte (amulete) considerate receptacole ale patronilor divini personali (Zugravu 1997, 39).

Des menționatul sincretism religios remarcat în cazul Daciei romane (mai recent Bărbulescu 2003, *passim*; Nemeti 2005, *passim*) își va fi avut ecorile sale și în sudul Moldovei, iar descoperirile de la Barboși o demonstrează cu prisosință. A căuta însă, printre acestea, dovezile unui „creștinism primar”, încă din secolul al III-lea p. Chr. sau anterior lui (!?) poate fi un demers steril (Teodor 1974, 561-573; Gabor 1985, 83-87; Dănilă 1987, 65-68).

„Începuturile creștinismului” la nord de Dunăre, în spațiul dintre Siret și Prut, sunt puse în legătură cu descoperirile de la Barboși: două cruciulițe din sidef, două mențiuni epigrafice, un mormânt de înhumare, unele piese ceramice decorate eventual cu „simbolistica” noii religii (Sanie 1981, 219-221; Sanie, Dragomir 1985, 117-122; Sanie 1988, 124-135; Teodor 1991, 75-77). Fiecare dintre aceste descoperiri au fost comentate pe larg în istoriografia chestiunii (Zugravu 1997, 175-177), fără să se fi ajuns la concluzii lipsite de echivoc. Prima cruciuliță a fost interpretată de I. Barnea „probabil, dar nu absolut sigur creștină”, fiind invocată ca argument „data prea timpurie pentru o astfel de cruce, mai ales într-o localitate de la periferia Imperiului roman, departe de ținuturile creștinismului primar”; iar cea de-a doua drept „obiect de podoabă” (Barnea 1988, 126; Barnea 1989, 167). Indiciile epigrafice de pe ceramică pot primi la rândul lor întregiri dintre cele mai diverse, de la abrevierea numelui Sfintei Fecioare și respectiv al lui Hristos la abrevierea capacității recipientelor (Barnea 1988, 126; Barnea 1989, 167).

Unul dintre cele mai cunoscute complexe identificate la Barboși (Dragomir 1981, 73-114), mormântul nr. 7 identificat într-un tumul, conținea trei amfore, un opaiț, o ceașcă dacică, un pahar, trei monede, emisiuni din timpul domniei lui Claudius II Gothicus (268-270) și o fibulă din aur având incizate pe arc câteva litere, interpretate ca abreviere a antroponimului Innocens, specific onomasticii creștine timpurii, dar comun și printre numele religioase păgâne (Marrou 1996, 134).

În orice caz, probabil că, așa cum s-a sugerat, complexul ar trebui datat, pe baza inventarului funerar – în special a fibulei – mai curând la începutul secolului IV p. Chr. (cronologie confirmată și de analogiile antroponimului, Zugravu 1997, 197, nota 45), interpretările date de C. Opreanu părăndu-ne și nouă cele mai apropiate de realitate: „fibula de aur a fost încadrată de P. M. Pröttel în tipul 1, databil în jurul anului 300, între 280 și 320. Pentru Barboși, limita superioară a acestui interval pare mai realistă. Pe arcul fibulei de la Barboși a fost incizat cu litere latine numele defunctului, *Innocens*. S. Sanie data mormântul post 268-270 p. Ch., dar nu foarte mult după această dată, considerându-l pe Innocens un fruntaș autohton romanizat, dintr-o familie în curs de creștinare (Sanie 1981, 84). Nouă ni se pare evident creștinismul defunctului, nu doar datorită numelui, ci și datorită ritualurilor funerare sesizate. Or, acest lucru duce la o datare ce nu poate fi mai timpurie de epoca constantiniană. Fără a mai insista asupra aspectelor atribuirii etnice, trebuie subliniat faptul că fibula de aur și posibilele elemente ale unui *cingulum*, așa-numitele «bentițe de sandale» demonstrează că Innocens a fost un conducător local aflat în raporturi politice de alianță cu Imperiul, statutul său fiind recunoscut prin acordarea însemnelor de rang ale epocii. Acest lucru este în deplină concordanță cu creștinismul său. S-ar putea să fim și în fața unui caz de *imitatio Imperii* (Opreanu 1995, 240, nota 14).

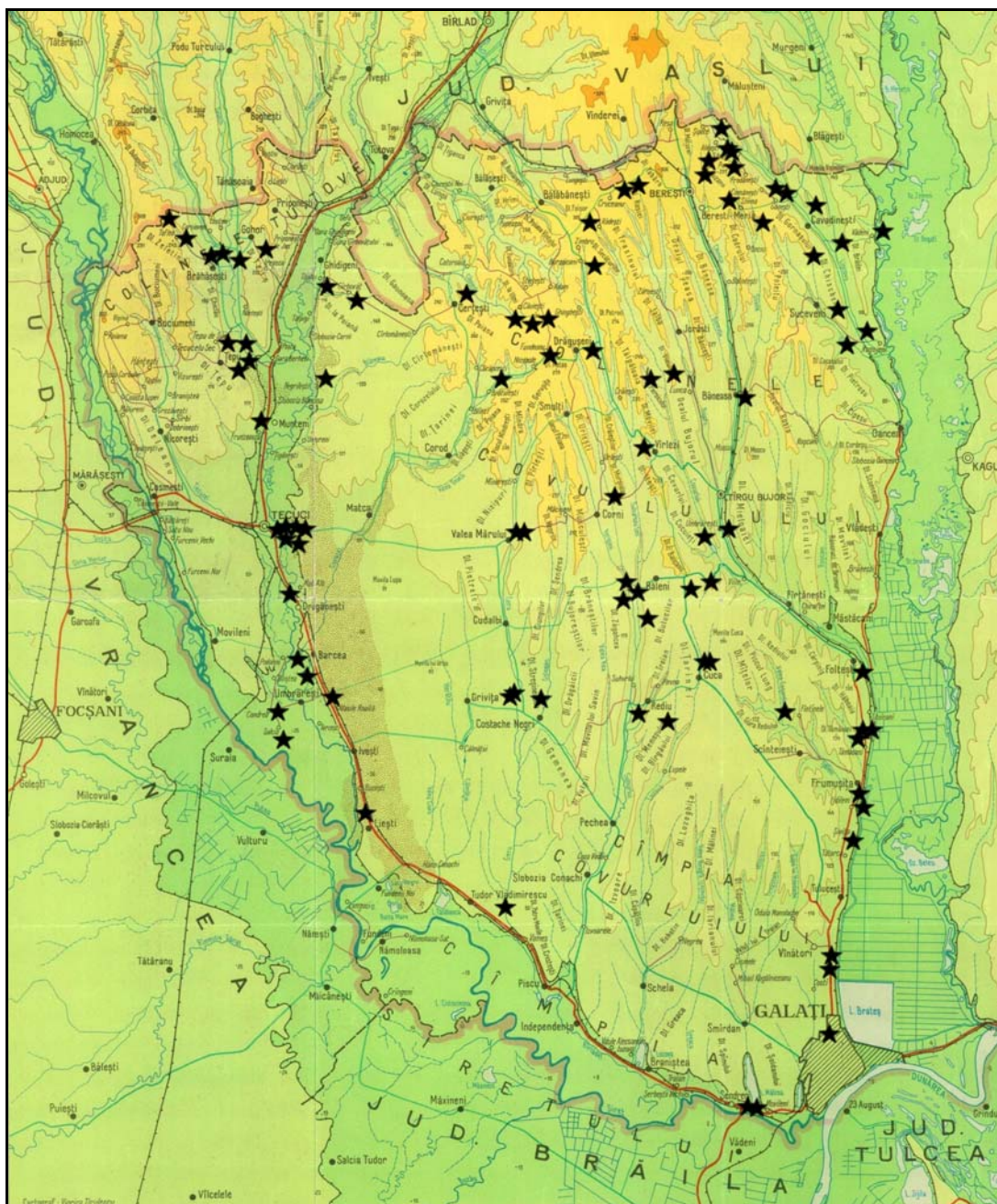

Fig. 1. Descoperiri arheologice din secolele IV-V p. Chr. pe teritoriul județului Galați.

Localități reprezentate pe hartă: Barcea, com. Barcea, Bursucani, com. Bălăbănești, Băleni, com. Băleni, Băneasa, com. Băneasa, Orașul Berești, Aldești, com. Berești-Meria, Berești-Meria, com. Berești-Meria, Prodănești, com. Berești-Meria, Slivna, com. Berești-Meria, Brăhășești, com. Brăhășești, Toflea, com. Brăhășești, Cavadinești, com. Cavadinești, Gănești, com. Cavadinești, Vădeni, com. Cavadinești, Cerțești, com. Cerțești, Corni, com. Corni, Brătulești, com. Corod, Costache Negri, com. Costache Negri, Cuca, com. Cuca, Drăgănești, com. Drăgănești, Căuiești, com. Drăgușeni, Drăgușeni, com. Drăgușeni, Fundeanu, com. Drăgușeni, Viile, com. Fântânești, Foltești, com. Foltești, Stoicani, com. Foltești, Ijdileni, com. Frumușița, Orașul Galați, Gârbovăț, com. Ghidigeni, Ireasca, com. Gohor, Grivița, com. Grivița, Lunca, com. Jorăști, Liești, com. Liești, Munteni, com. Munteni, Negrilești, com. Negrilești, Pechea, com. Pechea, Reditu, com. Reditu, Rădești, com. Rădești, Fântânele, com. Scânteiești, Rogojeni, com. Suceveni, Suceveni, com. Suceveni, Șendreni, com. Șendreni, Umbrărești, Orașul Tg. Bujor, Orașul Tecuci, Tudor Vladimirescu, com. Tudor Vladimirescu, Șivita, com. Tulucești, Tâtarca, com. Tulucești, Țepu de Jos, com. Țepu, Țepu de Sus, com. Țepu, Condrea, com. Umbrărești, Salcia, com. Umbrărești, Siliștea, com. Umbrărești, Umbrărești, com. Umbrărești, Mândrești, com. Valea Mărului, Valea Mărului, com. Valea Mărului, Vânători, com. Vânători, Vârlezi, com. Vârlezi.

În mod evident, fără a lipsi anterior, abia după semnarea aceluia *Edictum Mediolanense* (313) ce garanta toleranța religioasă în Imperiul roman și recunoștea oficial religia lor, comunitățile creștine încep să se dezvolte în mod deosebit. În propagarea la nord de Dunăre un impuls deosebit cunoaște creștinismul în vremea lui Constantin cel Mare (307-337) și a urmașilor săi imediați, timp în care Imperiul stăpânește largi teritorii de-a lungul malului stâng al fluviului și pe țărmul de nord-vest al Mării Negre. Aceasta este și perioada în care goții primesc statutul de foederati odată cu creștinarea. Și sub influența doctrinei creștine se remarcă, în cazul cimitirelor Sântana de Mureș, spre fazele târzii, modificarea procentajului de defuncți incinerați în favoarea celor inhumați, elocvent și în cazul necropolelor de la Barcea sau Lunca.

Am remarcat și cu altă ocazie (Croitoru 2005, 7-24) că nici după „replierea” aureliană, în spațiul controlat anterior de romani la nordul Dunării, între Siret și Prut, la sud de valul Traian-Tulucești, nu s-au semnalat așezări ale „dacilor liberi”, sau urme sarmatice suficient de elocvente ca să sugereze o infiltrare semnificativă a acestora în zona menționată. Dincolo de unele considerente economice, rațiunile strategice au determinat administrația imperială să controleze culoarul din sudul Moldovei și, cum am arătat, să influențeze, fondul demografic. După momentul „replierii” din ultimul sfert al secolului al III-lea, foarte probabil că acest control era exercitat cu sprijinul flotei fluviale. Ulterior, în secolul IV p. Chr., „revirimentul” stăpânirii romane în zonă este pus în legătură cu prezența prea puțin cunoscută a unui turn cu baza din piatră, identificat la Barboși, și cu faza a doua de „funcționare” a „valului lui Traian”.

Nu deținem informații relative la „trupele” care deserveau aceste fortificații, iar din punct de vedere arheologic, indicii pentru prezența efectivă a unor militari romano-bizantini lipsesc. În treacăt amintim și ipotetica prezență a unor detașamente din *legio I Iovia* (?), ce ar fi atestată de „descoperiri, recente, inedite” (Sanie 1993, 148-149: „A Barboși à côté de vexillations de legio I Italica, legio V Macedonica, classis Flavia Moesica, cohors II Mattiacorum signalées depuis longtemps, des découvertes récentes, encore inédites, ajoutent encore celles de legio I Iovia et ala I Pannoniorum”; Sanie 1996, 121-153). Cum vreme de peste două decenii autorul nu mai amintește pe *legio I Iovia* între trupele care au staționat la Bărboși, informațiile care au condus spre această ipoteză rămân în continuare „inedite”! Despre *legio I Iovia* se știe că era împărțită în două pedaturi, dintre care cea superioară staționa la *Noviodunum* (Isaccea) și iar cea inferioară la *Aegyssus* (Tulcea) având sub supraveghere partea nordică a provinciei *Scythia* (Ștefan 1955, 161-167). Acei *milites Scythici* atestați la *Dinogetia* provin tot din *legio I Iovia Scythica* (IGLR, 241, a-l) așa încât o eventuală atestare a trupei și la Bărboși s-ar explica în cazul apariției unor artefacte cu ștampilele acesteia.

Unele descoperiri sugerează totuși prezența unor „elite locale” cu funcții politico-militare – aflate în legătură cu administrația imperială, judecând după piesele de factură romană deținute –, fapt sesizat și în alte părți ale Daciei „abandonate” (Madgearu 2008, 87-90). Este vorba, mai ales, despre accesoriile vestimentare cu funcție de prestigiu și de exprimare a unui statut social, politic și/sau militar, precum fibula cu capete în formă de ceapă identificată în inventarul funerar al războinicului inhumat la Barboși, ca să rămânem în domeniul descoperirilor din sudul Moldovei.

Un alt complex interesant, ce merită menționat în acest context, este reprezentat de amenajarea funerară (Brudiu 1976, 85-96; Brudiu 1991, 54, nr. 257; Brudiu 2003, 117-118, nr. 257), cu totul specială, din „Cartierul Dunărea” al municipiului Galați, aparținând de asemenea unui războinic (sarmat?) de la finele secolului al III-lea și/sau începutul celui următor. Chiar dacă inventarul funerar recuperat (complexul a fost jefuit încă din antichitate) nu permite datări mai fine ori atribuirii etnice precise, în orice caz, construcția în sine, adăpostită sub o movilă, fusese edificată din piatră nefasonată, tencuită la interior și având urme de pictură, cu bolta din țigle și cărămizi purtând ștampila „CL FL MY”, sugerează poziția/statutul defunctului și aplecarea sa spre „moda” funerară romană.

[De la bun început trebuie menționat faptul că defunctul, personajul cel mai important în jurul căruia și pentru care fusese construit edificiul descris mai sus, s-a păstrat fragmentar, împrăștiat pe pământul din interiorul cavoului. Din observațiile făcute la fața locului arheologul a tras următoarele concluzii: „resturile antropologice se găseau într-o nișă în peretele din stânga al camerei mari – perete care avea grosimea de 1,70 metri și lângă care au fost găsite câteva coaste și vertebre; această nișă se găsea mai sus de cât peretele rămas *in situ*, a cărui înălțime este acum de 0,70 metri. La această concluzie am ajuns datorită faptului că în pământul de jos, nederanjat, am găsit cele câteva vertebre și coaste ajunse acolo cu ocazia prădării cavoului. Restul oaselor de la

membrele inferioare, superioare și de la craniu, au fost găsite în moloz, acesta provenind din părțile mijlocii și superioare ale pereților cavoului”.

Cu excepția acestei amenajări (nișa), se pare că în interiorul cavoului nu au fost identificate elemente care să sugereze prezența unui sarcofag. Unele cărămizi de dimensiuni mai mari decât cele utilizate la construcția cavoului, identificate „în moloz”, sunt interpretate ca provenind de la „partea inferioară a unei ciste de cărămidă”, despre care se notează: „pe unele laturi ale acestor cărămizi se găsesc urme ale pereților cistei din cărămizi de formă pătrată (0,20 x 0,15 x 0,06). Liantul utilizat se deosebește total de cel folosit la construirea zidurilor și a bolților. Acesta este format din var cu mult nisip, având uneori și prundiș mărunț”.

În apropierea peretelui din stânga al camerei mari (vestic) în zona în care au fost semnalate resturile osteologice umane, a fost descoperită o strachină fragmentară dar întregibilă. Este lucrată din pastă de culoare cenușiu-închis ce păstrează urme de la modelarea cu roata, are fundul inelar, buza ușor evazată. Trei mici orificii plasate de-a lungul unei spărturi (sau spărtura a avut loc de-a lungul perforațiilor?) a creat arheologului impresia că vasul a fost supus unui proces de reparare anterior momentului utilizării sale în cadrul ritului funerar (efortul uman și material de a efectua această amenajare poate fi asociat cu depunerea în cadrul inventarului funerar a unui recipient deteriorat? Sau este vorba despre o depunere intenționată în legătură cu anumite practici și/sau credințe magico-religioase?); spargerea datorându-se celor care ulterior au prădat mormântul. Lângă acest recipient au fost descoperite cinci piese confecționate din argint. Acestea sunt executate din foiță subțire, variabilă ca dimensiune (cuprinsă între 4 și 15 milimetri) în forma literei „U”, prinse pe un obiect din lemn, păstrat fragmentar. Fixarea lor pe acest obiect s-a făcut cu ajutorul a două nituri la cele mai late sau cu unul singur la cele mai înguste.

Au mai fost, de asemenea, găsite patru piese din corn de cerb, având forma unor prăsele, fasonate, la unul dintre capete având o creștătură laterală, la care se adaugă trei bucăți din fier cu ușoare urme de aur sesizabile în oxidul pieselor (probabil fuseseră placate), unele dintre acestea având nituri din fier. În jumătatea estică a amenajării au fost identificate fragmente ceramice provenind de la o amforă, respectiv de la o oală ornamentată cu caneluri orizontale, cu angobă roșie la interior și urme de ardere secundară. În aceeași zonă a fost semnalată și o „pată” de var cu diametrul de un metru și grosimea de 10 – 15 milimetri, probabil din timpul amenajării interiorului construcției.

În continuare, în articolul dedicat acestei descoperiri, arheologul menționează descoperirile din „anexa a 2-a”, la care nu făcuse referire anterior; probabil se face aluzie la ce-a de-a doua cameră, cea mică (o vom interpreta ca atare). Aici, „la baza depunerii” au fost descoperite câteva „cărămizi rotunjite”. În colțul nord-vestic al camerei mici, într-o zonă circulară având diametrul de 40 de centimetri, cu urme de ardere (cenușă și cărbune), au fost identificate fragmente dintr-un recipient lucrat neglijent din pastă de culoare cenușie, arsă incomplet, având cioburi pisate în compoziție și urme de ardere secundară. Din exteriorul construcției, dintre resturile distruse, au fost recuperate unele fragmente osteologice umane (de la același individ? de la mai mulți?) și fragmente ceramice provenind de la amfore].

Prezența în zona de frontieră a unor astfel de personaje, al căror inventar funerar sugerează o carieră politico-militară, trebuie corelată și cu schimburile comerciale ce aveau loc în zonă, și mai ales cu punerea în aplicare a cunoscutele reglementări imperiale. Cel puțin în perioada romană târzie, reglementările administrației imperiale indică un control din ce în ce mai sever al schimburilor comerciale din zonele de frontieră (Croitoru 2014, 121-126). Dacă anterior „*negotul și piețele comerciale [... barbarii, n.n.] puteau să le așeze cu cea mai mare libertate oriunde ar fi voi*”, „*acum nu mai erau lăsate după bunul lor plac*” (Themistios, *Discursul X*, 133-140). Comerțul se putea desfășura în locuri anume indicate, judicios alese, în funcție de evoluția relațiilor politice ale Imperiului cu populațiile de la nord de Dunăre. De exemplu, în anul 369 existau numai două asemenea puncte de schimb (ἐμπόρια), posibil la *Noviodunum* și *Constantiniana Daphne* cum s-a sugerat (Barnea 1967, 567), posibil lângă „turnul” de la Barboși după părerea noastră. Cel puțin aceasta este mărturia lui Themistios (*Discursul X*, 133-140), care nota în acest sens: „*a stabilit piețe numai în două cetăți așezate lângă fluviu*”. În orice caz, măsura, de a cărei veridicitate nu ne îndoim, trebuie văzută sub dublul ei aspect.

Din punct de vedere economic, impactul trebuie să fi fost oarecum negativ, ca la orice inițiativă prohibitivă, măcar prin prisma „barbarilor” și al micilor comercianți ambulanți. Pe de altă parte, prin aplicarea acestei hotărâri se facilita controlul riguros al mărfurilor vehiculate (știm deja că unele erau interzise), chiar și prețurile lor, dar, în orice caz, permitea taxarea și impozitarea mai eficient.

Din punct de vedere strategic – același Themistios (*Discursul X*, 133-140) lasă să se întrevadă caracterul primordial al acestui aspect, notând „*era o măsură de prevedere ca, în împrejurarea că ei ar*

face vreun rău [barbarii, n.n.], să nu se mai poată ascunde, deoarece negoțul le era limitat la o anumită regiune”. Astfel, se controlau grupurile de persoane care participau la activitățile comerciale și, de ce nu, se asigura siguranța acestora. Intervenția autorității centrale în încercarea de reglementare a relațiilor comerciale – vădită și în cazul edictului de prețuri al lui Diocletianus (Lactantius, VII, 6) – denotă, încă odată, importanța acestui domeniu.

Probabil că dacă târgurile (*παραγορές*) sau punctele de schimb (*ἐμπορία*) nu se aflau lângă o fortificație, aceasta era construită, cum este cazul aceluia *burgus commerciorum* (CIL, III, 3653) din nordul Pannoniei sau cel al unui *burgus speculatorius* (CIL, VIII, 2495) din Numidia. Astfel de „locuri oficiale” destinate schimbului erau atent supravegheate, misiune ce cădea către sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor în apanajul unor funcționari anume înființați și instruiți în acest sens – *comites commerciorum*. Dovadă a importanței pe care o acorda administrația imperială activităților economice de la Dunărea de Jos, este atestarea (*Notitia Dignitatum, Orientibus*, XIII, 6-8) unui *comites commerciorum per Moesiam, Scythiam et Pontum*, direct subordonat acelei *Comitis sacrarum largitionum* (*Notitia Dignitatum, Orientibus*, XI).

BIBLIOGRAFIE

- Abadie-Reynal, C. 1989. *Les amphores proto-byzantines d'Argos (IVe-VIe siècles)*, în V. Déroche, J. M. Spieser (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine. Actes du Colloque organisé par L'École Française d'Athènes et L'Université de Strasbourg. Athènes 8-10 avril 1987*, Paris, p. 47-56.
- Ardeț, A. 2006. *Amforele din Dacia romană*, Timișoara.
- Alaiba, R. 2008. *Meșteșugul olăriei în secolele II-V în spațiul dintre Carpați și Prut*, Iași, 2008.
- Barnea, I. 1967. *Themistios despre Scythia Minor*, SCIV 18, 4, p. 563-574.
- Barnea, I. 1988. *Creștinismul pe teritoriul Moldovei în secolele III-XIII*, BOR 106, 1-2, p. 123-136.
- Barnea, I. 1989. *Începuturile și evoluția creștinismului la populația daco-romană de la est de Carpați*, Thraco-Dacica 10, 1-2, p. 165-171.
- Baumann, V. H. 1984. *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Telița, punctul „La Pod” în anul 1980*, Peuce 9, p. 41-50.
- Bărbulescu, M. 2003. *Interferențe spirituale în Dacia romană*, ediția a II-a, Cluj-Napoca.
- Bjelajac, L. 1996. *Amfore Gornjo Mezijskog Podunavlja*, Beograd.
- Bonifay, M. 1986. *Observations sur les amphores tardives à Marseille d'après les fouilles de la Bourse (1980-1984)*, RANarb 19, p. 269-301.
- Bonifay, M., Villedieu, F. 1989. *Importations d'amphores orientales en Gaule (V^e-VIe siècles)*, în *Recherches sur la céramique byzantine. Actes du colloque organisé par l'École Française d'Athènes et l'Université de Strasbourg II, Athenes, 8-10 avril 1987*, Athenes (= Bulletin Correspondance Hellénique, sup. 18).
- Brudiu, M. 1976. *Un cavou roman descoperit la Galați*, SCIVA 27, 1, p. 85-96.
- Brudiu, M. 1983. *Cercetări arheologice de la Vânători (jud. Galați)*, Materiale 15, p. 407-414.
- Brudiu, M. 2003. *Lumea de sub tumulii din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii. Mărturii arheologice*, București.
- Bucovală M., Pașca, C. 1988-1989. *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană și romano-bizantină la Tomis*, Pontica 21-22, p. 123-162.
- Comșa, M. 1974. *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI-VII*, Apulum 12, p. 300-318.
- Comșa, M. 1985. *Cuptoare de ars oale din secolele I î.e.n.-IV e.n. în regiunile de la est și sud de Carpați*, MemAntiq 9-11, p. 171-185.
- Croitoru, C. 2005. *Considerații privind locuirea civilă în preajma limes-ului nord-dunărean al provinciei Moesia Inferior*, Danubius 23, p. 7-24.

- Croitoru, C. 2010.** *Importuri romane descoperite în necropola Sântana de Mureș de la Lunca, județul Galați. I. Recipiente*, Mousaios 15, p. 251-261.
- Croitoru, C. 2011.** *Roman Discoveries in the East Carpathian Barbaricum (1st Century B.C. – 5th Century A.D.)*, Brăila.
- Croitoru, C. 2013.** *Galați. Repertoriul descoperirilor arheologice și numismatice*, Galați.
- Croitoru, C. 2014.** *Considérations sur les relations commerciales entre Orbis Romanus et Barbaricum, en particulier l'espace à l'est des Carpates*, în S. Cociș (ed.) *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*, Cluj-Napoca, p. 121-126.
- Dănilă, N. 1987.** *Materiale arheologice paleocreștine din Moldova*, MMS 63, 3, p. 65-68.
- Dragomir, I. T. 1981.** *Morminte romane într-un tumul funerar cu ringuri de piatră, descoperite la Tirighina-Bărboși, în sudul roman al Moldovei*, Danubius 10, p. 73-114 (= Idem, în Danubius 16, 1996, p. 535-566)
- Dragomir, I. T. 2001.** *Necropola birituală Sântana de Mureș-Cerneahov (sec. III-IV e. n.), de la Lunca, regiunea de sud a Moldovei*, Galați (= Danubius 19).
- Gabor, A. 1985.** *Mărturii arheologice privind vechimea creștinismului în sudul Moldovei*, MMS 62, 1-2, p. 83-87.
- Gostar, N. 1962.** *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Bărboși (r. Galați)*, Materiale 8, p. 505-511.
- Hautumm, W. 1981.** *Studien zu Amphoren der spätrömischen und frühbyzantinischen Zeit*, Bonn.
- Keay, S. J. 1984.** *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*, BAR 196, Oxford.
- Kelemen, M. H. 1990.** *Roman Amphorae in Pannonia. III*, ActaArchHung 42, p. 183-184.
- Kuzmanov, G. 1985.** *Céramique de la Haute Epoque Byzantine provenant de Thrace et de Dacie (IVe-Ier début du VIIe S)*, FR 8, Sofia.
- Madgearu, Al. 1992.** *The Placement of the Fortress Turris (Procopius, Bell. Goth., III.14.32-33)*, Balkan Studies 33/2, p. 203-208.
- Madgearu, Al. 2008.** *Istoria militară a Daciei post-romane (275-376)*, Târgoviște.
- Marrou, H.-I. 1996.** *Patristică și umanism. Culegere de studii* (trad. Cr. Popescu, C. Popescu), București.
- Nemeti, S. 2005.** *Sincretismul religios în Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Nicu, M., Țau, S. 1980.** *Necropola birituală din secolul al IV-lea e.n. de la Barcea, jud. Galați*, Materiale 14, p. 373-397.
- Nicu, M., Țau, S. 1983.** *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Barcea (jud. Galați)*, Materiale 15, p. 415-428.
- Nicu, M., Țau, S. 1985.** *Ein Beschrifteter Glasbecher aus der Nekropole von Barcea-Tecuci (4 Jahrhundert u. Z.)*, Dacia, N. S. 29, p. 165-166.
- Nicu, M., Țau, S. 1986.** *Săpăturile arheologice din necropola birituală din secolul al IV-lea e.n. de la Barcea, jud. Galați*, Materiale 16, p. 172-179.
- Nicu, M., Țau, S. 2010.** *Accesorii vestimentare, fibule din necropola de la Barcea, cultura Sântana de Mureș-Černjachov, secolul al IV-lea d. Chr.*, ActaMT 5, p. 99-115.
- Nicu, M., Țau, S. 2011.** *Obiecte de toaletă. Pieptenii din necropola birituală de secol IV p. Chr. de la Barcea*, ActaMT 6, p. 67-76.
- Nicu, M., Țau, S. 2012.** *Accesorii vestimentare, cataramă din necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Barcea, secolul al IV-lea d. Chr.*, ActaMT 7, p. 117-125.
- Opaiț, A. 1991.** *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol), secolele V î.e.n. – VII e.n.*, Peuce 10, p. 133-180.
- Opaiț, A. 1996.** *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (sec. IV-VI p. Chr). Producția ceramicii locale și de import*, București.
- Opaiț, A., Zahariade, M., Poenaru-Bordea, Gh., Opaiț, C. 1991.** *Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi*, Peuce 10, p. 183-349.
- Opreanu, C. 1995.** *Creștinismul și neamurile germanice în secolele IV-V în Transilvania*, EphemNap 5, p. 227-251.

- Panella, C. 1986.** *Oriente ed Occidente: Considerazioni su alcune anfore „Egee” di età imperiale a Ostia*, în J. Y. Empereur, Y. Garlan (eds.), *Recherches sur les amphores grecques. Actes du Colloque International organisé par Le Centre National de la Recherche Scientifique, L'Université de Rennes II et L'École Française d'Athènes. Athènes 10-12 Septembre 1984*, Paris, p. 609-636.
- Paraschiv, D. 2006.** *Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p. Chr.)*, Iași.
- Paraschiv, D., Băjenaru, C. 2003.** Două amfore italice romano-bizantine descoperite în Dobrogea, *Peuce* 1 (14), p. 233-236.
- Peacock, D. P. S., Williams, D. F. 1986.** *Amphorae and the Roman economy. An introductory guide*, Londra-New York.
- Petrescu, Fl. 2002.** *Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de pe teritoriul României*, București.
- Robinson, H. S. 1959.** *The Athenian Agora, V, Pottery of the Roman Period*, Princeton.
- Riley, J. A. 1978.** *The coarse pottery from Benghazi*, în J. A. Lloyd (ed.), *Sidi Khrebish Excavation, Benghazi (Berenice)*, II, Tripoli, p. 91-497.
- Sanie, S. 1981.** *Civilizația romană de la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, Iași.
- Sanie, S. 1988.** *Mormântul paleocreștin din castru roman de la Tirighina (Barboși) din Galați*, *ÎBMP* 4, p. 124-135.
- Sanie, S. 1993.** *La civilisation romaine et la romanisation à l'est des Carpates*, *ArhMold* 16, p. 145-149.
- Sanie, S. 1996.** *Ceramică cu inscripții și țigle ștampilate descoperite la Bărboși-Galați*, *SCIVA* 47, 2, p. 121-153.
- Sanie, S., Dragomir, I. T. 1985.** *Începuturile creștinismului în sudul roman al Moldovei*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, p. 117-122.
- Sciallano, M., Sibella, P. 1991.** *Amphores. Comment les identifier?*, Aix-en-Provence.
- Scorpan, C. 1977.** *Contributions à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IVe-VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique*, *Dacia*, N. S. 21, p. 269-297.
- Suceveanu, Al. 1998.** *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, București.
- Ștefan, Gh. 1955.** *La Legio I Iovia et la défense de la frontière danubienne au IVe siècle de notre ère*, *NÉH*, p. 161-167.
- Teodor, D. Gh. 1974.** *Cele mai vechi urme creștine din Moldova*, *MMS* 50, 7-8, p. 561-573.
- Teodor, D. Gh. 1991.** *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași.
- Zeest, I. B. 1960.** *Keramicescaia tara Bospora*, *MIA* 85, p. 69-117.
- Zugravu, N. 1997.** *Geneza creștinismului popular al românilor*, București.
- Yakobson, A. L. 1979.** *Keramika i keramičeskoe proizvodstvo srednevekovoi Tavriki*, Leningrad.

**Romans and Barbarians on the Left Bank of the Lower Danube (4th-5th centuries AD).
A status of archaeological discoveries in southern Moldavia**

The span between the fourth century AD and the first half of the next one is very well represented at the level of southern Moldavia (Galați County), over ninety archaeological findings belonging to this period (it is, otherwise, the best represented period). Most of the artifacts were discovered accidentally in fifty-seven localities. This is not at all suprising, but in accordance with findings in other geographical areas, which avouches for the genuine demographic boom in the period in focus. From the material point of view, these findings have been associated with a large cultural complex named after the eponymous localities in which research was conducted: Sântana de Mureș (in Transylvania) and Cerneahov (Ukraine).

The necropolis have been more thoroughly surveyed – this stands valid for the entire space in which the cultural complex Sântana de Mureș – Cerneahov developed, and this is primarily the merit of archaeologists, this type of site providing a large amount of materials, in a good state of preservation.

Well-known and thoroughly approached in the literature are the necropolis from Lunca (to which a monographic study has been dedicated) and the necropolis from Barcea, which, considering the funeral inventory, seems one of the richest on the territory of Moldavia. We have in view the quantity, but especially the quality of some Roman imports – some amphorae, unique at this moment north of the Danube, were discovered both in Lunca and Barcea.

Thirteen other findings of funeral nature have been identified in Gănești, Corni, Cuca, Foltești, Grivița, Liești, Munteni, Rogojeni, Umbrărești, Tecuci, and Valea Mărului. The isolated grave accidentally found in Ijdileni seems Sarmatic, if one considers the only recipient recovered from its inventory; the same origin can be attributed to the deceased in the grave from Galați, which was destroyed and therefore cannot provide further information. We mention that the accidental discovery from Rogojeni, in the same context, represents the only one cremation grave attributed to the period in question identified in Galați County.

On the other hand, the author discuss the way these discoveries were located next to what is seem to be an roman territory, between Danube and the earth vallum known in popular culture as "Trajan Vallum".

Keywords: Romans, Barbarians, Sântana de Mureș, limes

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE • BIBLIOGRAPHICAL ABBREVIATIONS
(PERIODICE, COLECȚII, SERII • JOURNALS, COLLECTIONS, SERIES)

ACMI	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ACSS	Ancient Civilisations from Scythia to Siberia, Leiden
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaMT	Acta Musei Tutovensius, Bârlad
AÉ	L'Année Épigraphique, Paris
AIIA Cluj	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj, Cluj-Napoca
Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
Angustia	Angustia, Sfântu Gheorghe
Antiquity	Antiquity. A Quarterly Review of World Archaeology, Durham
ANRW	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i> , Berlin – New York
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
Argesis	Argesis. Studii și Comunicări – Seria Istorie, Pitești
Arheologija	Arheologija, Sofia
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași
AUVTSAH	Annales d'Université Valahia Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire, Târgoviște
Banatica	Banatica, Reșița
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BMA	Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Pitra Neamț
BMJT	Buletinul Muzeului Județean Teleorman – Seria Arheologie, Alexandria
BOR	Biserica Ortodoxă Română, Buletin Oficial al Patriarhiei Române, București
Caiete ARA	Caiete Arhitectură – Restaurare – Arheologie, București
CAMNI	Cercetări Arheologice – Muzeul Național de Istorie a României, București
Carpica	Carpica, Bacău
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CEpR	C. C. Petolescu, <i>Cronica epigrafică a României</i> (anual, în SCIVA, începând din anul 1981)
Chiron	Chiron. Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
Crisia	Crisia, Oradea
Dacia (N.S.)	Dacia (Nouvelle Serie). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Danubius	Danubius, Galați
Dobrudja	Dobrudja, Dobrici – Silistra
Drobeta	Drobeta – Sera Arheologie-Istorie, Drobeta-Turnu Severin
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj
FolArch	Folia Archaeologica, Budapesta
FR	Fouilles et Recherches, Sofia
GMSB	Godišnik na muzeite ot Severna Bălgarija, Veliko Tărnovo
GSUFIF	Godišnik na Sofijskije Universitet. Filosofisko-Istoričeski Fakultet, Sofia
IDR	<i>Inscripțiile Daciei romane</i> , București, colecție întemeiată de D. M. Pippidi și I. I. Russu
IDRE, I-II	C. C. Petolescu, <i>Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)</i> , I-II, 1996-2000, București
ILD	Idem, <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București, 2005
ILJ	Anna Šašel, Jaro Šašel, <i>Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos</i>

	<i>MCML-MCMLX repertae et editae sunt</i> (Situla, 5), Ljubljana, 1963 (inscripțiile nr. 1-451); iidem, <i>Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX-MCMLXX repertae et editae sunt</i> (Situla, 19), Ljubljana, 1978 (inscripțiile nr. 452-1222); iidem, <i>Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII-MCMXL repertae et editae sunt</i> (Situla, 25), Ljubljana, 1986 (inscripțiile nr. 1223-3128)
ILS	H. Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin, I, 1892; II, 1902; III, 1916
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen, Berlin
Istros	Istros, Brăila
Izvestija	Izvestija na Nacionalnija Arheologičeski Institut, Sofia
İBMP	İndrumător Bisericesc Misionar și Patriotic, Galați
JahrRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
JAS	Journal of Archaeological Science, Waltham-MA
JÖAI	Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien
JRS	Journal of Roman Studies, Londra
JournalAAH	The Journal of Archaeology and Ancient History, Uppsala
Klio	Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Berlin
Litua	Litua, Târgu Jiu
LP	B. E. Thomasson, <i>Laterculi praesidum</i> , Göteborg, 1984
LP²	Idem, <i>Laterculi praesidum</i> , Vol. I in parte retractatum, Göteborg, 2009
MagIst	Magazin Istoric, București
Marisia	Marisia. Studii și Materiale – Arheologie, Târgu Mureș
Marmația	Marmația, Baia Mare
Materiale (S. N.)	Materiale și Cercetări Arheologice (Serie Nouă), București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MFME – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, Szeged
MIA	Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova
MMS	Revista Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
Mousaios	Mousaios, Buzău
NÉH	Nouvelles Études d'Histoire, București
Orizonturi	Orizonturi. Revista Asociației Profesorilor Secundari din Galați, Galați
Peuce	Peuce. Studii și Cercetări de Istorie și Arheologie, Tulcea
PF	Pergamenische Forschungen, Berlin – New York
PME	H. Devijver, <i>Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum</i> , Leuven, I (1976), II (1977), III (1980), IV (Supplementum I) (1987), V (Supplementum II) (1993)
PMMB	Publicațiile Muzeului Municipiului București, București
Pontica	Pontica, Constanța
PreistAlp	Preistoria Alpina, Trento
RACentre	Revue Archéologique du Centre de la France, Vichy
RANarb	Revue Archéologique de Narbonnaise, Montpellier
Rapoarte MNA	<i>Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități pe anii 1942 și 1943</i> , București
RGZM	Barbara Pferrdehirt, <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz, 2004
RMD, I-V	Margaret M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas 1954–1977</i> , Londra, 1978 (diplomele nr. 1–78;); eadem, <i>Roman Military Diplomas 1978–1984</i> , Londra, 1985 (diplomele nr. 79–135); eadem, <i>Roman Military Diplomas 1985–1993</i> , Londra 1994 (diplomele nr. 136–201); Margaret M. Roxan, P. Holder, <i>Roman Military Diplomas</i> , IV, Londra, 2001 (diplomele nr. 202–322); P. Holder, <i>Roman Military Diplomas</i> , V, 2006 (nr. 323–476)
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
Starinar	Starinar. Organ Srpskog Arheološkog Drustva, Belgrad
StCl	Studii Clasice, București

StPreist	Studii de Preistorie, București
StudiaUBB-TCV	Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, Cluj-Napoca – Oradea
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica, București
Tibiscus	Tibiscus, Timișoara
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
Valachica	Valachica, Târgoviște

Tiparul a fost executat în atelierul tipografic al Editurii Ordessos, Muzeul Județean Argeș.
Apărut: decembrie 2014.

I.S.B.N.: 978-606-8604-07-7